

K.K.T.C.
YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM YÖNETİMİ VE DENETİMİ BİLİM DALI

1869 MAARİF-İ UMUMİYE NİZAMNAMESİNİN
YÖNETİM BOYUTU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Şahin TÜRKÜM

Tez Danışmanı
Yard. Doç. Dr. Ömer YARAŞIR

Lefkoşa – 2003

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü'ne
Şahin TÜRKÜM'e ait 1869 MAARİF-İ UMUMİYE NİZAMNAMESİNİN
YÖNETİM BOYUTU adlı çalışma jürimiz tarafından EĞİTİM YÖNETİMİ VE
DENETİMİ Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Prof. Dr. Levent KÖKER

Üye

Doç. Dr. Halil AYTEKİN

Üye

Yard. Doç. Dr. Ömer YARAŞIR

Onay

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../2003-05-19
Yard. Doç. Dr. Ahmet PEHLİVANLI
Enstitü Müdür Yardımcısı

ÖNSÖZ

1869 Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi Osmanlı eğitiminde, dolayısıyla Türkiye Cumhuriyetinin eğitim yapılanmasında çok önemli bir yer ve temel teşkil eder. Bugün eğitim teşkilâtımızın ana yapısındaki çekirdeği bu Nizamname oluşturmaktadır. Bu Nizamname, Osmanlı toplumunda Tanzimat öncesinden başlayan yenileşme hareketlerindeki fikir ve eylem birikimlerinin eğitim alanında sistemleşmesini sağlamıştır.

Bunun sonucu olarak seçilen kaynaklar çoğunlukla eğitimle ilgilidir. Bunları, Eğitim Tarihi ve Yönetim Biçimleri olarak iki kategoriye ayırabiliriz. Ayrıca Genel Tarih ve ansiklopedilerden de önemli ölçüde yararlanılmıştır. 1869 Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi'nin sadeleştirilmesi için ise lügat çalışması yapılmıştır.

Bu araştırmanın plânlanıp yürütülmesi merhalelerinde faydalı tenkit, sabır, hoşgörü, alaka ve büyük yardımlarından dolayı tez danışmanım Yard. Doç. Dr. Ömer YARAŞIR ve her açıdan desteğini gördüğüm Doç. Dr. Halil AYTEKİN'e teşekkür ederim.

Lefkoşa, Haziran 2003

Şahin Türküm

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	v
SUMMARY	vi
I. GİRİŞ.....	1
A. PROBLEM.....	1
D. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI	6
B. TANIMLAR	6
C. ARAŞTIRMANIN AMACI	7
C. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	7
E. ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI	8
F. KISALTMALAR.....	9
II. YÖNTEM.....	10
A. VERİLERİN TOPLANMASI.....	10
B. VERİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	11
III. BULGULAR VE YORUM	12
A. YÖNETİM BİLİMİ VE KISA TARİHÇESİ	12
B. EĞİTİM YÖNETİMİ BİLİMİNE TOPLU BAKIŞ.....	15
1. Yapısal, Geleneksel ve Klâsik Teoriler.....	16
2. Davranışçı ve Çevreci Yaklaşımlar	18
2. 1. Davranışçı Akım	18
2. 2. Çevreci Akım.....	19
2. 3. Sistemci Yaklaşımlar.....	22
2. 3. 1. Parça – Bütün İlişkisi	22
2. 3. 2. Siberetik Yaklaşım	23
2. 3. 3. Diyalektik Yaklaşım.....	23
C. 1869 MAARİF-İ UMUMİYYE NİZAMNAMESİNDEN ÖNCE OSMANLIDA	
EĞİTİM.....	25
1. Tanzimattan Önceki Eğitim.....	25
1.1. Sıbyan Okulları	26
1.2. Medreseler	29
1.3. Enderun Okulu	31
1.4. Askeri Okullar.....	33
1.5. Azınlık Okulları ve Yabancı Okulları	34

1.6. Muhtelif Okullar	35
2. Tanzimat Öncesi Eğitim Yönetimi	35
3. Tanzimat Döneminde Eğitim	36
4. Tanzimat Dönemi Eğitim Yönetimi	41
D. 1869 MAARİF-İ UMUMİYYE NİZAMNAMESİ HAKKINDA TUTANAK	43
E. 1869 MAARİF-İ UMUMİYE NİZAMNAMESİ	49
F. NİZAMNAMEDE ORTAYA KONAN ESASLARIN TAHLİLİ	88
1. Eğitim İhtiyaçlarına İlişkin Durum Değerlendirmesi ve Hedef Tespiti	88
2. Çeşitli Okulların ve Üst Eğitim Kurumlarının İhtiyaç Olarak Belirlenmesi	90
3. Eğitim Yönetimi Yapılanması	93
3. 1. Merkez ve Taşra Teşkilâtı	95
3. 2. Üniversitenin Yönetim Yapılanması	96
3. 3. Yönetimde Katılımcılığı Teşvik ve Mahalli Yöneticilerin Belirleyiciliği	97
3. 4. Yönetici ve Yönetilenlerin Hedefe Giderken Aynı Dili Konuşması	99
3. 5. Mali Yapılanma	102
3. 6. Verimlilik ve Tasarruf Tedbirleri	103
3. 7. Özlük Hakları ve Çalışma Şartları	105
3. 8. Denetleme ve Rehberlik	106
4. Önceliklerin Belirlenmesi ve Eylemlerin Derecelenmesi	108
4. 1. Eğitimin Zorunlu Hale Getirilmesi	109
4. 2. Halkın Cemaat Yapısına Uygun Olarak İhtiyaçlarının Giderilmesi İçin Okulların Yeniden Yapılandırılması	110
4. 3. II. Kademe Eğitimde Okulların Birleştirilmesi	112
4. 4. İmkan ve Kaynakların Koordineli Kullanımı	114
4. 5. Toplum Kaynaklarının Harekete Geçirilmesi	115
4. 6. Devlet ve Toplum İşbirliğinin Sağlanması	116
4. 7. Eğitim Alt Yapısının Hazırlanması	117
4. 7. 1. Eğitim Hedeflerine İlişkin Ders Programı Çerçevesi	118
4. 7. 2. Eğiticilerin Yetiştirilmesi, Seçim ve Tayini	121
4. 7. 2. 1. Üst Eğitimin Teşvik ve Ödüllendirilmesi	122
4. 7. 2. 2. Eğitimde Uzmanlaşma Kademesi	124
4. 7. 2. 3. Eğitim Kademelerinde Zorunlu Hizmet	125
4. 7. 3. Diğer Personelin Temini	126
4. 7. 4. Ders Kitaplarının Telif ve Tercüme Edilmesi	127
4. 7. 5. Okulların Yapımı	128
4. 7. 5. 1. Özel Okulların Kuruluş Esasları ve Yönetimleri	130
4. 7. 5. 2. Sultanilerde ve Üniversitelerde Paralı Eğitim	131
5. Eğitimin İcrası	132
5. 1. Eğitim Dilinin Türkçe Olması Zarureti	132
5. 2. Derslerin Nasıl Uygulanacağı	134
5. 3. Kız ve Erkek Öğrencilere İlişkin Öngörüler	135
5. 4. Merkezden Taşraya, Pilot Uygulamalarla Plânlama ve Denetim	138

5. 5. Disiplin Anlayışı	139
5. 6. Sınav Yönetmeliği	140
IV. SONUÇ	142
ŞEMALAR.....	145
KAYNAKÇA	147

ÖZET

Bu araştırmada “1869 Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi”nin “Eğitim Yönetimi Boyutu” ele alınmıştır. Konu, “Yönetim Bilimi ve Kısa Tarihçesi”, “Eğitim Yönetimi Bilimine Toplu Bakış”, “1869 Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi’nden Önce Osmanlı’da Eğitim, ” ve buna bağlı olarak “Tanzimat’tan Önceki Eğitim” ve “Tanzimat Döneminde Eğitim” başlıkları altında ele alınmış; daha sonra “1869 Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi” başlığıyla Nizamnamenin sadeleştirilmesi yapılmış, son olarak da “Nizamnamemde Ortaya Konan Esasların Tahlili” başlığı ile incelenmiştir. Buna göre;

Osmanlı Devleti, kuruluş ve yükselme devrelerinde eğitime büyük önem verdiğinden, diğer değerler gibi eğitim de gelişme ve yükselme içerisinde olmuştur. Daha sonraki yüzyıllarda, ülke duraklama ve gerilemeye başlayınca eğitim de buna paralel bir süreç yaşamıştır. Bunun sonucunda eğitimde yenilenme ve değişim ihtiyacı duyularak ilgili çalışmalar başlatılmıştır.

1869’da Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi kaleme alınarak, eğitim alanında o zamana kadar ortaya konan fikir ve uygulama çalışmalarında yenileşme çabaları sistemleştirilmiştir.

Bu çalışma, önce Nizamname’yi sadeleştirerek bugünkü dille anlaşılmasını kolaylaştırırken, metnin Eğitim Yönetimi boyutunu ele almak için onun tahlil ve analizine giderek, Nizamnameyi Eğitim Yönetimi Sistemleri açısından değerlendirmektedir. Böylece bu yenileşme sürecinde, devletin uyguladığı eğitim politikalarına yön veren yönetim anlayışı ortaya konarak, bugünkü eğitim örgütlenmesine katkı yapılmaya çalışılmıştır.

SUMMARY

In this research, The Dimension of Education Management of "1869 General Education Regulation" will be taken up. The topic is management science and its brief history, "General view to Education Science, " "Before 1869 General Education Regulation, Education in Ottomans" and its subtitles which are "Education Before Reformation "and "Education During Reformation Period, " also afterward "1869 General Regulation of Education" and with this title the simplification of regulation was done and finally "The Topic was Explored Under The Title of "The analyze of articles in regulation. According to this;

In the Ottoman Government time a great importance was given to education as much as other contexts which were a piece of development and rising during the periods of commencement and extension. In late centuries when stopping and shrinking of Ottoman Empire was period started, it was found had under stood that the need of to improvement in the Education System and it had been started to work on it.

In 1869 General Regulation of Education was written according to the ideal and application researchs and works which were done and until to those days theoretically systemized.

This research firstly simplified The Regulation in order to understand in present days language structure and also in order to deal with Education Management aspect of the text and via utilizing of analyze and experiment, the regulation is assigned with the perspective of Systems of Educational Management. Hence during this development period via management understanding which shaped the states educational policies, a contribution is sought to be done to present to days educational organization.

I. GİRİŞ

A. Problem

Yenileşme sürecinde milli eğitim politikalarına yön veren yönetim anlayışı nedir?

Osmanlı İmparatorluğunda II. Mahmut'un başlattığı ve kendisinden sonra da devam eden süreçte, eğitim konusuna gittikçe ivme kazanan hareketle önem verildiğini görüyoruz. Bunda ülkenin geri kalmışlığının büyük önemi vardır. Zira ülke yüz elli yıldır her konuda bir gerileme atmosferine girmiştir. Devletin bütün kurumlarında hakim olan köhnemiş ama kemikleşmiş, değişime direnen bir anlayış yüz yıllar boyunca hükmünü sürdürmektedir. Birçok devlet adamı bu konuda fikir yürütmüş, konuyu kendisine dert edinmiş, cesaretli ve dirayetli olanlar, bulundukları makama göre müdahale etmeye çalışmışlardır. İlk başlarda münferit olarak başlayan bu çabalar; cılız kalmış, boğulmuş ve engellenmiştir. Ülkede başlatılmaya çalışılan yenileşme hareketlerinde zaman zaman kurbanlar da verilmiş, bu bazen bir vezir, şeyhülislam, hatta padişah olabilmıştır(Öztuna,1978:C.VI:404-405).

Bu şekilde münferit olarak başlayan genel anlamdaki yenileşme hareketleri, zaman geçtikçe bu konuda bilgilenip şuurlanan devlet adamlarının çoğalmasına sebep olmuştur. Elbette bunda, memleketin her konuda artan bozulma ve geri kalmışlığı sebebiyle insanların bu durumu değiştirmeye yönelmesinin etki ve baskısı vardır. İnsanların büyük kısmı, yanlış ve eksikleri kabul etmekte direnir ve değişime taraftar olmaz. Hele bu, farklı medeniyetler arasında bir rekabete dönüştüğünde, karşı medeniyetin başarı ve üstünlükleri kıskançlık, zıtlasma ve düşmanlıklarla reddedilir.

Osmanlı Devleti, önceleri Batı devletleriyle olan rekabet ve ilişkilerinde, özellikle yükselme devrinde her bakımdan bu ülkelerden ileri durumdaydı, zira devlet sağlam temeller üzerine kurulmuştu. Bu yüzden de gücünü uzun zaman

muhafaza etti. Ancak bu sağlamlık, kendine fazla güven ve kibiri getirince, mevcudu en iyi ve üstün görmek, kendini beğenmişlikle birleştiğinde değişim ve gelişim yerini statükoya bırakır. Bu da anlayış ve kurumsal yapılaşmada bir kemikleşme meydana getirir.

Kendini yenileyemeyen yapılaşma, zamanla deforme olup bozulmaya başlar. Böylece kendini her konuda yeterli gören Osmanlı sistemi, bu duygu ve düşüncelerle gelişmeye kapanmıştır. Hiçbir şey asla yerinde durmaz genellemesinden hareketle, gelişmenin durduğu anda gerileme süreci de başlamış demektir.

Osmanlı'nın yükselme zamanlarında Batılı devletler ona göre zayıf ve yetersizdi. Ancak bu durum onları ümitsizliğe dşrmedi. Yaşanan sosyal olaylar ve gelişmeler toplumlarına hareketlilik getirdi. Onlardaki bu çalkantılı değişimleri Osmanlı mağrur ve umursamaz seyretti. Zaman geçtikçe yaşanan savaş ve diğer sosyal olaylarda, önce denge sağlandı; sonra yavaş yavaş denge değişerek Batı stn hale gelmeye başladı.

Yükselme devrinde Osmanlı bütün Batı ülkelerine üstünlük sağlayabilirken duraklama ve gerileyerek çökme sürecinde önce zorlanmaya, arkasından da yenilmeye başladı. Bu durumun ilk ortaya çıkması savaşlarla kendini göstermiştir. Teknik ilerlemelerin sonuçları önce savaş araçlarında ortaya çıksa da, diğer alanlar bununla kıyas edilip genel bir yargıya varılabiliirdi.

Osmanlı Devleti önce bu durumu, yukarıda bahsi geçen sebeplerden dolayı kabul etmek istemedi. Zaman geçtikçe aradaki gelişmişlik mesafesinin açılıp inkr edilemez hale geldiğinde, durumun farkına varıp uyanan devlet adamları yapmaya çalıştıkları yenilenme teşebbüslerinde fazla başarılı olamadılar. Bunun iki sebebi vardı: Birincisi, değişime direnenlerdi. Direnmenin de elbette birçok sebebi vardı; kültür ve din farkı en önemli etmenlerdi. Diğer önemli bir sebep de mevcut sistemde elde edilen çıkarların engellenme ihtimaliydi.

İnsanın genelde hareketsiz, atıl ve alışkan olmayan bir tavrı vardır. Değişim ve gelişim ciddi çalışma ve hareketi gerektirir. İnsan bu durumda hem rahatını bozmak istemez, hem de bilinmeyenlerin riskini almakta zorlanır. Başarılı

olamamanın ikinci ve belki de daha önemli sebebi de geri kalma konusunda teşhisin doğru konamaması veya yanlış tedavi yollarıydı.

Muhakkak ki bir çalışmanın başarılı olamamasının karışık, komplike sebepleri vardır. Özellikle toplumları ve medeniyetleri ilgilendiren böyle durumlarda sebepler ve çareler daha da karmaşıktır.

İnsan topluluklarının problemlerini teşhis edip, hal çarelerini belirleyip kararlarını almaları, sonra da uygulamaların sonuçlarını almak için uzun süre beklmeleri gerekir. Yanlış ve eksik teşhislerin arkasından gelen uygulamalar; zaman, emek ve maddi kayıplara yol açarken, toplumların dirençlerini azaltıp gerileme süreçlerinde yaşanan olumsuzlukları derinleştirir.

Osmanlı Devleti bütün bu süreçleri fazlasıyla yaşadı. Ancak toplumu yöneten devletin üst kesimlerinde, geri kalmışlığın teşhisi konmaya başlanmış ve yavaş yavaş bir çalışma temposu içine girilmişti. Genel hatlarıyla ülkenin geri kalma sebebi eğitimsizlik idi. Ama nasıl bir eğitimsizlik? Onlarca bunun cevabı da açıktı: Karşılaştırıldığında, kendilerinden geri olan ülkeler şimdi onlardan her bakımdan ileriydiler. Öyleyse ilerlemek için yapılacak şey; onların bunu nasıl ve ne yolla yaptığını araştırıp, tespit ederek aynı esasları devlete ve toplum yapısına uygulamaktır. Bu uygulamada araç ise eğitim olacaktır.

Batı ülkelerinin geçmişini incelediğimizde, onların gelişimlerinin, Rönesans ve Reform hareketlerine bağlı olduğunu görürüz. Bu hareketlerin başarısı da bütün düşünme ve çalışmalarda Skolastik (dini dogmatik) sistemi bırakıp bunun yerine akılcı, rasyonel ve dünyevi düşünceyle akıl yürütme sistemini esas alması, ilerleyen yüzyıllarda da bu düşünceyi daha da ileriye götürerek; merak, şüphe, araştırma, gözlem ve deney metotlarını esas alan Bilimsel Düşünme Sistemini, çalışma ve problem çözmeye esas oluşturmasıyla gerçekleştirmiştir. Demek ki, ilmi bakış açısını ve düşüncesini, eğitim hayatımızın temeli yaptığımızda, eğitilen insanı bu esaslara göre yetiştirip, kurumların işleminde bu sağlandığında, değişim süreci başlamış olacaktır(Ortaylı,1983:164-165).

Bu şekilde eğitim felsefe ve mantalitesi ortaya çıktıktan sonra, yapılacak şey eğitim hayatının hangi istikamete kanallize edileceğidir. Özellikle maddi açıdan geri kalmış bir ülke için birinci öncelik maddi kalkınmadır. İşte öncelikle bu maddi kalkınmayı sağlayacak araçların üretilmesi gerekmektedir. Bu da memleket ekonomisini geliştirecek sanayi ve teknolojiye ilerlemeyi sağlamakla mümkün olacaktır. Demek ki ülkede sanayi ve teknolojiye meslek kollarını meydana getirmek, bunu sağlayacak bir eğitim alt yapısı oluşturmak gerekecektir.

Uzun yıllar bu durum düşünülmüş, bu konuya ağırlık verilerek çeşitli çalışma ve uygulamalar da yapılmıştır. Ancak yine de bütün bu çalışmalar, hedeflenen sonuçlar için çok yetersiz kalmıştır. Bu eğitim faaliyetlerinin en önemlilerinden biri yeni anlayış ve metotlara uygun olarak rüştiye okullarının açılmış olması ise de, bu okullar sayı bakımından yetersiz kaldığı gibi nitelik bakımından da istenen seviyenin altında kalmıştır.

Rüştiye okullarından önceki eğitim basamağı olan sıbyan okullarındaki eğitimin yetersiz olması, rüştiye okullarını da engellemektedir. Rüştiyelerin eğitim ve öğretim metotları düzenli olmasına rağmen, sıbyan okullarında eksik bırakılan eğitimin rüştiyelerde tamamlanmak zorunda kalınması, rüştiyelerin de müfredat programlarının yetişmesini engelleyip, burada alınması gereken eğitimin tamamlanmasına engel olmaktadır(Unat,1964:92-93).

Sıbyan okullarında eğitimin istenen seviyede olmaması ise; öğretmenlerinin, metot ve müfredatının yetersiz olması yüzündendir. Bu okullarda eğitimin genelde dini ağırlıkta olması, diğer dünyevi derslerin azlığı, rüştiyelerden önce alınmış olması gereken eğitimi sonuçsuz bırakarak, bir sonraki eğitimi de amacından uzaklaştırmaktadır.

Ülkedeki eğitim hayatında, çeşitlilik bakımından fazla okul olmaması, özellikle eğitimde, memleketin maddi kalkınmasını sağlayacak sanayi ve teknolojiye eleman yetiştirip, ülkenin bu yönde atılım yapmasını en başta engelleyen etmenlerdir. Gerileme sürecinde bulunduğu farkına varan, uyanık ve vatansever devlet adamlarının yapacağı şey, içinde bulunulan sistemi sorgulamaktır. Bu elbette

zordur. Çünkü zaman içerisinde sistemler ve onu temsil eden kişi veya değerler tabulaşır. Onlara ilişmek ve değiştirmek değil, eleştirmek ve revizyonlar önermek bile çoğu zaman can yakar, baş alır. Böylece kokuşmuş sistemin etrafında kınılması zor zincirler meydana gelir. Bu, bütün sistemlerin handikabıdır. İşte fedakârlık ve vatanseverlik burada başlar. Bu öyle bir vatanseverliktir ki; başarısızlıkta vatan hainliği damgasını yemekte eşdeğerdedir. Bu değişimi görev bilen kişilerde bilgi ve makam yeterliği olsa da, bu yükü yüklenip gereklerini yapabilmek aynı zamanda, irade ve risk üstlenme cesareti yeterliğini de gerektirecektir.

Her toplum değişiminde yaşanabilecek bu durumlar, yenileşme sürecinde Osmanlı toplumunda da yaşanmış; bu durumun gereklerini yapmayı düşünen devlet adamları, değişim ve yenileşmede ülke kalkınmasıyla sonuçlanacak ıslahat hareketlerinde eğitimi en önemli araç konumunda değerlendirmişler ve bu konuda, belirli bir zaman sürecinde köklü yapısal değişikliklere gitme hamlesi başlatmışlardır.

Her yapısal değişikliğin bir hazırlık devresi vardır. Osmanlı'da bu yapısal değişiklik; 1700'lü yıllarda askeri okullar ve mühendishaneler ile başlatılabileceği gibi, II. Mahmut'un 1824'deki fermanında, sıbyan okullarında eğitimin zorunlu olmasını resmileştirmesiyle başlatmak da mümkündür. Daha kesin bir tarih ise, 1839'da Tanzimat Fermanı yahut "Gülhane Hatt-ı Hümayûnu" ile eğitim ve diğer yeniliklerle ilgili bir dizi çalışmanın başlatıldığı tarihtir (Öztuna, 1978: C. VII: 24-25).

Bu başlangıçların her birisinin kendisine göre önemi vardır ve bunlar yenileşme hareketlerinin gittikçe yoğunlaştığını gösteren merhalelerdir. Bu oluşumlar; fikirler ve uygulamalarının olgunlaşma aşamalarıdır. Sonunda bu çalışmalar, 1869 Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi¹ ile o zamana kadar ki en olgun meyvesini verecektir (Unat, 1964: 140).

Burada bizim açımızdan öncelikli olan, bu kadar uzun bir sürede fikir ve uygulama olarak olgunlaşan, sonunda da Nizamname haline gelen bu eğitim anlayışı

¹ 1869 Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi, gerektiğinde MUN kısaltması ile verilecektir.

ve özellikle de memleketteki eğitimin yapısal değişiminin gerçekleşmesi ve amaçlarına ulaşması için yeni bir yapılanmaya gidecek, eğitim politikalarına yön veren yönetim anlayışının özelliklerini ortaya çıkaracak Nizamnamenin Eğitim Yönetimi boyutunu tahlil etmektir. İşte toplumumuzun belki de eğitim ve onun yönetimi alanındaki ilk ve en önemli oluşumunun anlaşılmasına katkı yapmak düşüncesiyle MUN araştırma konusu olarak seçilmiştir.

D. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma;

- I. 1869 yılında yayınlanan Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi ile sınırlıdır.
- II. MUN'u iyi anlamak için Nizamnameye kadar geçen Osmanlı dönemi, Tanzimat öncesi ve sonrası eğitim tarihi ile sınırlıdır.

B. Tanımlar

beşik uleması	çocukken kendisine müderris (medrese öğretmeni) unvanı verilen (Akyüz, 1999: 412)
dahili	iç, içle ilgili, içe, içeriye mensup (Devellioğlu, 1999: 161)
harici	harice, dışarıya mensup, haricle ilgili (Devellioğlu, 1999: 331)
ilköğretim	anasınıfları ile idadi (lise) okulları arasındaki eğitim kurumları

maarif	1. bilgiler, bilimler 2. eğitim, öğretim 3. eğitim bakanlığı (Akyüz, 1999: 420)
vakıf	bir malın insanlık yararına bırakılması, özel mülkiyet olmaktan çıkarılmasıdır (Altan, 1986: 4)

C. Araştırmanın Amacı

Osmanlı devleti uzun süredir sancısını çektiği yenileşme çalışmalarında, eğitim alanında MUN'u ortaya çıkararak, eğitim konusunda başlattığı hamlenin o zamana kadar ki çalışmasının sonuçlarını, bundan sonra da devam edecek yapılanma çalışmalarının da mihenk taşı ve lokomotif konumundaki bu esasları ortaya koymuştur.

MUN, konusunun ilki olmasının yanı sıra ve Osmanlı Devletinden sonra kurulan Türkiye Cumhuriyetinin de eğitim alanında önemli dönüm noktası ve temelidir.

Nizamname etrafıca tetkik edildiğinde, eğitimin bugünkü yapılanmasıyla ilgili bağlantıları ve etkileri görülecektir. Başlangıçtan günümüze kadar eğitim yapımızın hangi süreçlerden geçtiğini anlamak ve buna katkı yaparak ileriye götürmek için bugünkü genel eğitim yapımızın ilk yazılı belgeleri konumunda olan MUN'un o günkü toplum yapısında eğitimi öne geçirmek için nasıl bir yönetim anlayışına kaynaklık ettiğini incelemek günümüze de ışık tutacak ve geçmişin tecrübeleri içerisinde hata ve eksiklikleri de görerek, yeni ve daha etkili yönetim anlayışlarına ulaşmaya katkı sağlayacaktır.

C. Araştırmanın Önemi

Osmanlı toplumu ve eğitim yapısından miras olarak devralınanlar; Türkiye Cumhuriyetinin geçmişinin temeli olması, eğitim yapı ve kurumlarının incelenmesini

gerekli ve önemli kılmaktadır. MUN, geçmişimiz olan bu toplumun, eğitim alanında uzun bir hazırlık dönemindeki fikir ve çabalarının bir hülâsas ve özeti olmasıyla, bir toplumda eğitimi öne çıkaracak kalkınma ve ileri gitme hamlesinin temeli yapmaya çalışan bir yönetim anlayışını ortaya çıkarmaya çalıştığı için önemlidir.

Bu çalışma, geçmişte yapılan yenileşme hareketinin özü olan Nizamnamenin yönetim boyutunu inceleyerek; isabetli, hatalı yahut eksik yönlerini tespit etmek suretiyle, uygulanabilme imkânlarını, geçmiş ve günümüz yönetim anlayışlarının ışığında değerlendirerek, bundan sonra olabilecek muhtemel yenileşme hareket ve çalışmalarında, nasıl bir yönetim anlayışı geliştirilebileceğine dair katkı sağlayabileceği için de önemlidir.

E. Araştırmanın Varsayımları

Bu araştırmada şu temel varsayımlardan hareket edilmiştir.

1. Günümüz eğitim yapılanmasında, geçmiş toplum yapımızın etkileri ve belirleyiciliği vardır.
2. Bu etki ve belirleyicilikte MUN'un önemli bir yeri vardır.
3. Geçmişe, özellikle kendi toplumumuzun geçmişine yönelik çalışmalar günümüze de ışık tutmaktır.
4. Seçilen bu konu şimdiye kadar yeterince araştırılmamıştır.
5. Seçilen araştırma yöntemleri, bu araştırmanın amacına, konusuna ve problemin ortaya çıkarılıp çözümlenmesine uygundur.

F. Kısaltmalar

BMM	Büyük Maarif Meclisi
BMMGH	Büyük Maarif Meclisi Genel Heyeti
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
MUN	Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi
VMM	Vilâyet Maarif Meclisi
VMS	Vilâyet Maarif Sandığı

II. YÖNTEM

Bu bölümde, birisi “Verilerin Toplanması”, diğeri “Verilerin Değerlendirilmesi” olmak üzere iki konu yer almaktadır. Bu araştırmada, literatür taraması ve metin tahlili yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmayı ilgilendiren bilgiler iki kademede oluşmuştur. Önce literatür taraması yapılmış ve iki tür kaynak kullanılmıştır; bunlardan birincisi, Eğitim Tarihi’ni esas alan kaynaklardır. Buna bağlı olarak Genel Tarih ve Medeniyet Tarihi türünden eserler de çeşitli ansiklopedilerle birlikte incelenmiştir. İkinci tür kaynaklar, Eğitim Yönetimini esas alan Yönetim Bilimleri, Eğitim Sosyolojisi, Eğitim Psikolojisi ve Bilimsel Araştırma Yöntemleri ile ilgili kaynaklardır.

Ayrıca Nizamnamenin sadeleştirilmesinde, büyük ölçüde lügat çalışması yapılmıştır. Daha sonra da metin tahlili ve yorumlamasına gidilmiştir.

A. Verilerin Toplanması

Araştırmada veriler şu şekilde toplanmıştır:

1. MUN’dan önceki eğitim sistemi ve tarihi, Tanzimat öncesi ve sonrası literatür taramasıyla elde edilmiştir.
2. MUN, literatür taramasıyla elde edilirken, metnin sadeleştirilmesinde lügat çalışması yapılmıştır.

B. Verilerin Değerlendirilmesi

Bu araştırmada Tanzimat'tan önceki ve sonraki eğitim sistemi ve tarihi, MUN'a kadar olan zaman içerisinde incelenerek, Nizamnamenin oluştuğu ortam ve temelin anlaşılabilceği bir zemin oluşturulmuştur.

Nizamnamenin sadeleştirilmesi yapılarak günümüz insanının anlaması kolaylaştırılmıştır. Bu şekilde sadeleşen Nizamnamenin, önceki tarihi bilgilerin ve yine özet halinde verilen Genel Yönetim ve Eğitim Yönetimindeki yaklaşımların ışığında, amaç ve hedeflerine uygun analiz ve tahlili yapılarak yorumlanmıştır.

III. BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde, araştırmanın amacı kısmında, ortaya konulan soruların cevapları verilmeye çalışılmıştır. Konular: Yönetim Bilimi ve Kısa Tarihçesi, Eğitim Yönetimi Bilimine Toplu Bakış, 1869 Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi, Tanzimat'tan Önceki Eğitim, Tanzimat Dönemi Eğitim ve Nizamnamede Ortaya Konan Esasların Tahlili başlıkları altında incelenmiş ve yorumlanmıştır.

A. Yönetim Bilimi ve Kısa Tarihçesi

Günümüzde uygulamalı bir sosyal bilim olan Yönetim Biliminin, gelişme süreci boyunca diğer sosyal bilimlerin gelişmesiyle anlamı daha çok açıklığa kavuşmuştur. Gelişim süreci boyunca Yönetim Biliminin düşünürlerce birçok tarifi yapılmıştır. Bunlardan bazıları (Wilson, Goodnow ve Willoughby) yönetimin politika yönüne ağırlık vererek; "Politik organlar tarafından belirlenen politikaların uygulamaya dönüşmesidir." derken, bazıları da (White, Waldo, Gulick) örgütlenme açısından ele alarak "Örgüt amaçlarının gerçekleşmesi için insan ve madde kaynaklarının etkili bir biçimde eşgüdümленerek (koordinasyon) işlerin yapılmasıdır." der. Dimock ise: 'Ne yapılacak?' sorusunun cevabı, Yönetim Biliminin konu alanını; 'Nasıl yapılacak?' sorusunun cevabı da, programların işe dönüşmesini sağlayan yönetim ilke ve tekniklerini belirlemektedir" derken, Simon: "İşlerin yapılmasını sağlama sanatıdır." der (Kaya, 1979: 34-35).

Yönetimin hiçbir alt alanına girmeden genel bir açıklamasını yapmaya çalışmak için önce yönetimin kapsadığı unsurları belirlemek gerekir. Yapılan tanımlardan yola çıktığımızda önce yönetimde belli süreçlerin olduğunu kabul etmeliyiz ki, bunların başında karar verme süreci gelmekte, bunu plânlama ve örgütlenme izlemekte, arkasından da eşgüdümleme (koordinasyon) ve uygulama gelmektedir. Tabii ki bütün bunların bir anlam ifade etmesi ve uygulanabilmesi için

hedef ve amaç belirlenmelidir. Kısaca yönetim; bir amacı gerçekleştirmek için karar, plânlama, örgütleme, koordinasyon ve uygulama süreçlerinin sırayla yapılmasıdır.

En küçük insan topluluklarının bile, aralarında bir ilişki olduğu sürece, bu ilişkinin mutlaka yönetimi ilgilendiren bir boyutu vardır. Buradan yola çıktığımızda yönetim olgusunun insanlık kadar eski olduğunu kabul etmemiz gerekir. İnsanlar arasında yönetim ilişkisi bu kadar eski olsa da, Yönetim Bilimi açısından bu yönetim ilişkisinin ilerlemesi, kazanılan tecrübe ve bilgilerin kayda geçmesiyle bir anlam kazanacağı açıktır. Bunun için de, özellikle tarihi olaylar başta olmak üzere, kazanılan bilgilerin kayda geçmesi, dolayısıyla da yazının icadını beklemek gerekecekti.

Bilinen ilk tarihi kayıtlar Sümerlerin yazıyı icadıyla M.Ö. 5000 yıllarında başlar. Daha sonra Hint, Çin, Mısır ve diğer medeniyetler bunu takip etmiştir. Yönetim konusunu ilgilendiren ilk önemli kayıtları M.Ö. 1800 yıllarında Hamurabi Kanunlarında, yönetimde denetimin örneklerini veren metinlerde bulabiliriz. M.Ö. 1100 yıllarında Çin’de, Chow Anayasası, yönetimde örgüt, plânlama, yöneltme ve denetim konularını işlenmiş, yine Çin’de Marcıus ve Sun Tzu (M.Ö. 500) yönetimde sistem, metot ve uzmanlaşmadan bahsetmiş, Eski büyük Yunan filozoflarından Sokrat, Eflâton ve Aristo eserlerinde yönetimle alakalı pek çok konudan bahsetmişlerdir. Mekadonya Kralı Büyük İskender, danışmanı Philip’in Personel Örgütlenmesini Devlet ve Ordu teşkilâtında kullanmıştır (Kaya, 1979: 25-26).

Büyük dinlerin yazılı metinlerinde de buna değinilmiştir: Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed’e sırasıyla gelen Tevrat, İncil ve Kur'an, insan ve toplulukların yönetimi, komuta sistemi, insan ilişkileri, yönetimin en iyi şekilde sağlanması için gereken hak ve adalet ilkeleri, toplumsal ve insani dayanışma ve günümüzde bile ulaşılamayan demokratik yönetim anlayışı konusundaki kural ve hükümler bu alanda da yazılı kaynaklık yapmaktadır.

Kur'an'ın inmesiyle yeni bir yapılanmaya gidip, büyük bir medeniyet kurulan İslâm aleminde bu konuya katkı sağlayan önemli çalışmalar yapılmıştır. Farabi'nin *El Medinetü'l-Fazıla'sı* (M.S. 900), Nizamülmülk'ün *Siyasetname'si* (M.S. 1090)

Gazali'nin Nasihatül Mülük'ü (M.S. 1100) ve İbni Haldun'un M.S. 1300 yıllarında yazdığı Mukaddime'si, yönetim konularında olan liderlik, yönetim-çevre ilişkisi, denetleme, statü, iletişim ve lider-grup ilişkisi gibi konuları işlemişlerdir.

1500 yıllarında Sir Thomas More Ütopya isimli çalışmasında, uzmanlık ve insan gücünden, Machiavelli ise Prens adlı kitabında; İyi bir yönetimde olması gerekli özelliklerden bahsetmiştir. 1715'te Osmanlı İmparatorluğunda, İstanbul Defterdarı Sarı Mehmet Paşa Nesayihü'l-Vüzera ve'l-Ümera (Emir ve Vezirlere Nasihatler) isimli eserinde verim, sürat, seçim, hak, adalet gibi iyi bir yönetimdeki gerekli özelliklerin önemiyle, rüşvet ve iltimas gibi yönetimi yaralayan zaafiyetleri işlemiştir (Bursalıoğlu, 1978: 4). 1767'de Sir James Stuart otoritenin kaynağını işlerken, Adam Smith de 1776 yılında kaleme aldığı Milletlerin Serveti isimli eserinde, yönetimde iş bölümü, uzmanlaşma ve denetime önemli katkılar sağlamıştır.

Buraya kadar anlatılanların Yönetim Bilimi kavramının işlenmesinde önemli birikimler sağlamasına rağmen, Yönetim Biliminin sistemleşmesinde bundan sonraki gelişmeler bile bu konuda ara bölgeyi oluşturabilecektir. Bunlardan ilki 17 ve 18. yy. da Almanya ve Avusturya'da, yetişecek yöneticilerin üniversitelerde bu konuda geliştirilecek bazı dersleri okumaları görüşünü ortaya atan üniversite profesörleri, bir akım oluşturarak buna Kameralizm adını vermişlerdir (Kaya, 1979: 6).

1789 yılında uygulamaya konulan Amerikan Anayasasının yazarları, anayasanın sistemini topluma açıklamak için yazdıkları bildirilerde, yönetimin çalışma alanlarını belirlediler (Kaya, 1979: 28). Amerikan başkanlarından Woodrow Wilson başkanlığından önce 1887'de yazdığı, "Yönetim Bilimi" adlı bir makaleyi bu bilimin başlangıcı kabul edenler bir hayli fazladır. Wilson bu makalede bu bilimin gelişmesi için tarihinin yazılmasını, uygulamaların sonuçlarını görerek karşılaştırmalı yönetim alanının oluşturulmasını, alanının belirlenip diğer bilimlerden ayrılmalarını ayrılmasını, hızlı ve etkili olması için de, işletme metotlarını uygulaması gerektiğini söyler. Yönetim Biliminin milâdı kabul edilen bu başlangıçtan sonra birçok ekoller ve sistemleri ortaya çıkmıştır.

B. Eğitim Yönetimi Bilimine Toplu Bakış

Eğitim Yönetimi, Genel Yönetim Biliminin bir alt bilim alanı olmasıyla temel özelliklerinde önemli farklar yoktur. Yine de bu alt disipline tarih içerisinde bir yer aradığımızda, okul müdürü, eğitim müdürü, müfettiş, teftiş, yetki ve sorumluluk gibi eğitim yönetimini ilgilendiren terimlerin kullanılmaya başlandığı eski Roma karşımıza çıkar. Romalılar okul yönetimine büyük önem vermişler ve yönetimin etkili olması için okul dışında da yetkisini artırmışlardır. Hindistan ve İsrail’de de benzer örneklerle rastlanır (Bursalıoğlu, 1978: 14).

Eğitim Yönetimine teorik ve kuramsal bakış, 20. yy. başları olan 1916 yılında P. R. Nort tarafından yapılmaya çalışılsa da fazla başarılı olamamıştır (Kaya, 1979: 40). Bilimsel olarak yönetimin eğitime etkili girişi Frederic Taylor’un İşletme İlkelerinin 1911’den sonra sivil yönetime uygulanmasıyla başlamıştır. Bu şekilde verimi düşünen bir eğitim anlayışı, daha sonrada Elton Mayo’nun Hawthorne araştırmalarını tamamladığı 1932 yılından sonra insan ilişkileri kavramı, eğitimde sosyal bilimlerin ağırlık kazanmasına sebep oldu (Bursalıoğlu, 1978: 14).

Amerikan Üniversitelerinde, Eğitim Yönetimi ders olarak okutulmaya başlayınca; bu konunun uzmanlarının zaman zaman toplanması, 1948 ve 1953 yıllarında yapılan ilgili konferanslar, bu bilim dalının ilerlemesini sağladı. 1960’a varıldığında birçok üniversitede Eğitim Yönetimi dalında doktora derecesinde eğitim verilmeye başlar. Böylece Yönetim Biliminin bu alt dalında, konusunun öneminin her geçen gün anlaşılmasıyla, yeni yeni sistemler gelişmeye başlar.

Eğitim Yönetiminin tarifi, genel yönetimden, şekil bakımından, fazla ayrılmaz. Ancak amaçlarının niteliği değişir. Kısaca; toplumun eğitim ihtiyacını karşılamak üzere kurulan eğitim sisteminde, eğitimin amaçlarını karşılamak üzere bir araya gelen eğitim elemanları ile diğer kaynakları teşkilâtlandırıp eşgüdümleyerek (Unsurları kaynaştırıp, bir bütün olarak amaçlarına yönlendirmek) harekete geçirme süreci olarak belirlenir (Başaran, 1983: 14).

Genel Yönetim Bilimindeki gelişen çeşitli ekoller, akislerini Eğitim Yönetiminde de bulmuştur. İlk başlarda adaptasyon yavaş olsa da iletişim araçlarının gelişmesi hız kazandıkça, ayrıca eğitimin önemi ve ona verilen değer arttıkça, bu uyarlama hareketi hızlanmış, Genel Yönetim alanındaki gelişmeler gecikmeden Eğitim Yönetiminde de karşılığını bulmuştur. Bu ekollerin eğitimdeki yansımalarını ve birbirine yakın olanları belli başlı kategorilere ayırdığımızda şöyle bir tablo çıkar: 1) Yapısal, Geleneksel ve Klâsik Teoriler (1887-1945), 2) Davranışçı ve Çevreci Teoriler (1930-1958), 3) Sistemci Teoriler (Kaya, 1979: 43-44).

Son zamanlarda hızla değişen dünya, gelişen teknoloji ve ona karşı oluşan tepkiler, şiddet, kuşaklar arasındaki çatışmalar, hızlı kentleşme; kişiler, toplum tabakaları ve devletler arasındaki ekonomik ve kültürel farklılıkların savaş haline dönüştüğü bu bilgi çağında diğer Yönetim Bilimleriyle birlikte Eğitim Yönetiminde de hızla yeni arayışların kapılarını zorlamaktadır.

1. Yapısal, Geleneksel ve Klâsik Teoriler

Geleneksel ve klâsik kelimeleri, her ne kadar eski ve geçmişi çağrışırsa da bu teorilerin en eskileri 20. yüzyılın başlarına dayanır. Bu da yönetim konusunun; yeni olmakla birlikte, hızla gelişip, sistem olarak sayısının arttığını gösterir. Bu sınıfa dahil olan ekollerin ilki, Frederic Taylor'un Bilimsel İşletme Teorisi'dir. Çalışmalarını "Bilimsel İşletme İlkeleri" adlı kitabında toplamıştır. Bu sistemde, işlerin incelenmesi ön plâna çıkarken, yapı ve hiyerarşi ihmal edilmiş, ayrıca; iş bölümünü, disiplini ve insan- makine ilişkisini ön plâna çıkarmıştır.

Taylor'un yönetimin alt düzeyleriyle ilgilenmesine karşılık, yönetim süreçleri anlayışıyla Henri Fayol, konuyla ilgilenmeye, hiyerarşinin üst düzeyleriyle başlamıştır. Yönetim süreçlerini de, plânlama, örgütleme, emretme, koordinasyon ve kontrol olarak gruplandırmıştır. Bu yaklaşımıyla Fayol, eğitim Yönetimine uyarlanan teorileri; yetki, kontrol ve süreç tanımlamalarıyla etkilemiştir.

Bürokratik modeliyle Max Weber, konuya örgüt yerine sosyal yapı açısından bakar. (1864- 1920) Yönetim Biliminde üç tip yetki tanımlar; 1) Geleneksel yetki (Mutlak itaat bekleyen davranışlar). 2) Rasyonel yetki (Mantık, demokratik esaslar ve amaç-araç dengesi). 3) Karizmatik yetki (Büyük liderlere duygusal bağlılık). Ona göre bunlar içinde en ideal ve uygun olanı Rasyonel yetkidir. Bu yetki, hukuki ve bürokratik terimlerle tanımlanır, kanun ve yönetmeliklerden gücünü alır. Onun bürokratik modeli beş unsurdan meydana gelir: Hiyerarşik yapı, görevde uzmanlaşma, yetki ve sorumluluklar, kayıt tutma ve davranış kurallarıdır.

Yönetimin formülleşmesi teorisiyle Luther Guick ve Lyndall Urwick, Fayol'un Yönetim süreçlerini daha ileriye götürerek; plânlama, örgütleme, kadrolama, yöneltme, koordinasyon, raporlama süreçleri olarak formüle etmiştir. Urwick, meşruluk, makam, yeterlik, kişilik gibi temel terimleri incelemiş; yetki ve liderlik arasındaki farkları belirtmiştir.

Klâsik Yönetim anlayışı önce iş çevreleri ve belediye gibi kamu kuruluşlarını etkilemiş, özellikle de iş hayatında Bilimsel Yönetim ilkelerinin kullanılmasıyla, Geleneksel Yönetim metot ve anlayışı bırakılmış, iş bölümü esasına dayalı, hızlı ve seri üretim metotları çoğu iş yerinde yaygınlaşınca, eğitim kurumları da bunun etkisinde kalmıştır. İş çevreleriyle aralarındaki ilişkileri gözden geçirerek, bu çevrelerin ihtiyaçlarına uygun programların eğitime girmesiyle, eğitimde yönetim, amaç ve programları bu akımın tesirinde kalmıştır. Zaten sosyal hayattaki kurumların birbirlerini etkilememesi düşünülemezdi.

Özellikle I. Dünya Savaşı öncesinde eğitime uygulamaya çalışılan bu görüşler, eğitim kurumlarında yeni düzenlemelere yol açarak, verim ve etkinliği sağlamak, eğitimin en önemli amacı olunca, okula bu anlayışla bakmak hakim olmuştur. Eğitimin bu şekilde uygulanışıyla; yöneticiler verim uzmanı, öğrenciler de fabrikalardaki hammaddeler konumuna düşüyorlardı. Bunun etkisiyle eğitime bir yatırım gözüyle bakılmaya başlanmıştır. Özellikle de döner sermayesi olan teknik okullara bu durum uygun düşüyordu. (Bursalıoğlu, 1978:23). Eğitim Yönetiminde bu anlayış, Eğitim Yöneticiliğinin meslekleşmesiyle, 1940'lı yıllarda zayıflarken, daha

sonra 1960'larda Eğitim Ekonomisi Biliminin doğmasından sonra, verim anlayışının tekrar önem kazanmasıyla geri gelmiştir (Kaya, 1979: 62-63).

Kalkınmakta olan, bu yüzden de, eğitimin topluma üretici insanlar yetiştirerek katkısının artırılması düşünülen ülkelerde, bu anlayış, geçerliğini halen sürdürmektedir. Ancak bu ekolün ihmal ettiği eğitimin sosyal ve psikolojik boyutu, klâsik ilkelerin katı uygulaması, zamanla değişmeye direnen bürokratik model anlayışı, doğal grupları görmezliğe gelerek çatışmalara yol açan eğitim örgütlerindeki katı yapılanma, Demokratik Eğitim Yönetimi anlayışlarını ihtiyaç haline getirmiştir. Yine de klâsik ekoller; eksikliklerin görülmesine, bu eksiklikleri giderecek yeni akımların doğup gelişmesine, yöneticiliğin bir meslek olmasına, eğitim konusuna çeşitli ilke ve teknikler getirmesine, büyük katkılar sağlamıştır.

2. Davranışçı ve Çevreci Yaklaşımlar

Bu akımların; insan psikolojisinin insan davranışlarını etkilemesi ve çevreden gelen uyarıcıların onu şekillendirmesi ve birbiriyle bağlantısını ortaya koymaktadır.

2. 1. Davranışçı Akım

Bu akımın başta gelen temsilcilerinden Chester doğal örgütün de örgütün canlılığı için gerektiğini söyler. Ona göre; yönetici iletişim merkezidir. Örgütün yaşaması için, onun amaçlarını gerçekleştirmelidir. bunun için de personelle sağlıklı ilişkiler geliştirmenin önemini belirtirken Irving Barnard (1889- 1961) örgütü, doğal ve biçimsel olarak ikiye ayırır: Biçimsel örgütün, düzen ve tutarlılık,, iletişimi öne çıkarmalı, iyi bir iletişim kurmak için ise, ekonomik güdülemelerden çok psikolojik güdülemenin ön plâna çıkacağı davranışlara ağırlık vermek gerektiğini belirtirken, burada da liderliğin önem kazanacağını söyler: Etkili liderlik işbirliği sağlamalı, bunun için de insanları motive etmeye önem vermelidir (Kaya, 1979: 65- 66).

Yine bir davranışçı olan Mary Parker Follet, Dinamik Yönetim anlayışında; yönetimin psikolojik yönlerini inceleyerek, modern psikolojiyle, bilimsel işletme kavramına dinamizm ve demokratik anlayış getirdi. Ona göre; amaçlar farklı da olsa her örgütte yönetim ilkeleri aynı idi. Meslek kavramının analizini yaparak, bu terimin bilim temelli olduğunu ve hizmet güdüsünü kapsadığını söylemiştir. O, ayrıca çatışmaların çözümünde üç yol olduğunu söyler: Hükmetme, uzlaşma ve birleştirme.

Mary Parker Follet, sorumluluk kavramını da iş bakımından ele alır. Amirleri ilgilendiren son sorumluluk yerine, uzmanların vereceği birikmeli kararların ön plâna geçmesi gerekliliğini, son kararın ise bunları tamamlayıcı bir nitelik taşıması gerektiğini söyler (Bursalıoğlu, 1978: 22-23).

Rasyonel karar verme kavramını ortaya atan Herbert Simon, örgütteki insan davranışını çözümlerken karar verme sürecini çalışmalarının odak noktası yapar. Ona göre yetki, kararları alabilme kuvvetidir. Hiyerarşik yetki, ast-üst ilişkisinden ortaya çıkar. Fonksiyon bakımından yetki ise, daha çok uzmanlık alanına göredir. Yetki, kişiye sorumluluk yüklerken kararların verilmesinde uzmanlığa yer verir ve çalışmaların eşgüdümünü kolaylaştırır. Kararları da ikiye ayırır: Örgütün üst yöneticileri, örgütün değerlerine bağlı genel amaçlarla ilgili kararları alırken, amacın uygulamasıyla ilgili bulgulara bağlı kararları ise, alt yöneticiler alarak, kararlar konusunda rasyonel, akılcı bir iş bölümüne gidilir. Böylece üst yöneticiler ayrıntılarla uğraşmaz, hizmetler gecikmez, personelin alt birimleri karar vermede etkin bir rol üstlenerek onore edilirler; iletişim rahatlar, kararda rasyonellik hakim olurken sorumluluk yükü de paylaşıp hafifler (Kaya, 1979: 69-71).

2. 2. Çevreci Akım

İkinci Dünya Savaşından sonra gelişen bu akım, yöneticinin çevreyle ilişkisini öne çıkarmıştır. Bu grup yönetime etki eden faktörler olarak, insan ve grup davranışlarının yanında, çevresel etkilerin önemine önem veren bu çalışmaları yapanların daha çok toplum bilim kökenli düşünürler olduğu, bu yüzden örgütü de

sosyal yapı olarak ele almalarının sonucunda, bu akımlara sosyolojik yaklaşımlar da denebilmektedir. II. Dünya Savaşı sonrası çıktıkları için, bu akımlar savaştan etkilenmişler, yönetimi medeniyetin bir parçası görerek; demokratik yönetim, kamu politikası ve liderlik gibi yönetimin çevreye bağlı etkilerini incelemişlerdir.

John M. Gaus, yönetimin; örgütün dışındaki halk, çevre, teknoloji, fikir ve kişilerle ilişkili olduğunu söyleyerek, yapılan çalışmalar ya da hizmetler, çevre tarafından sunulduğu ve onun tarafından değerlendirildiği için, bu çalışmaların sonucunda olumlu ya da olumsuz olarak çevre tarafından gelen tepkiler, sunulan hizmet veya ürün üzerinde, yönetimin kararlarını ve yönetim biçimlerini etkilediğini söyler. Ona göre çevrede olan değişimler; teknolojik gelişme, kentleşme, deprem ve sel felaketi gibi oluşumlar, yeni ve değişen yönetsel biçimler ortaya çıkarır.

Dwight Waldo ise, toplumun her kesimindeki örgütsel büyümenin, örgüt dışındaki gelişmeler sonucunda olduğunu söyler. Bu yüzden personel, bütçe, örgütlenme, plânlama, denetim, eşgüdüm ve belgeleme gibi konular ağırlık kazanır. Ona göre çevresel yaklaşım Bilimsel Yönetim akımının uzantısıdır.

Philip Selznick, Cooptation kavramına; örgütü tehlikelerden korumak için, karar alma organlarına tehlike arz eden durumları emme, ortadan kaldırma anlamı yükler. Ona göre örgütün yaşayabilmesi için en önemli ihtiyaç; çevresinde kendisine karşı yönelebilecek güçlerin nötralize edilmesidir. Bu sebeple yönetim örgütü çevresiyle sağlıklı ilişkiler geliştirebilmelidir. Bu yüzden örgüt kapılarını sportif, kültürel ve çevre imkânlarından faydalandırmak üzere dışa açılmalı, çevre liderleri ile iyi ilişkiler geliştirilerek çevrenin imkânları kullanılabilmelidir (Kaya, 1979: 73).

Amitoi Etzioni de aynı kavramı üye kabulü ve iletişim için kullanır. Ona göre üç tür kuvvet vardır: Bunlar zora, kazanca ve değere dayalıdır. Üç türde ilişki vardır: Soğukluk, bağlılık ve hesaplılık. Örgütler de güçlerini bu üç kuvvetin birisinden veya birkaçından alır. Zora dayananlar: Toplama kampları, esir kampları, hapisane ve hastahanelerdir. Kazanca dayalı olanlar: Ticari ve sınai kurumlardır. Değerlere dayalı olanlar: Dini ve ideolojik, politik kurumlar, bazı hastahaneler ve üniversitelerle gönüllü kuruluşlardır. Bazı örgütler bu güçlerden ikisini veya üçünü bünyesinde

bulundurabilir: Kazanca ve değere dayalı işçi sendikaları, zora ve değere dayalı savaş birlikleri, zora kazanca ve değerlere dayalı özel okullar gibi (Bursalıoğlu, 1978: 38-39).

Hawthorne Araştırmalarıyla başlayan insan davranışlarıyla ilgili araştırmalar, demokratik yönetim ve liderlik, işbirliği, iletişim, doğal örgütler, yetki kabulü, grup ve insan çatışması ve kararlara katılma gibi davranışçı tavırlarıyla, eğitime yeni ve özlediği yaklaşımlar getirdi. Bu görüşler, klâsiklerin katı ve bürokratik modellerinden çok farklıydı. Verimi geri plâna iten bu akımlar, eğitimde yöneticilerin verim konusunda da eğitimsiz olmalarının tesiriyle tercih edildi. Verimi düşük okulların bu alandaki başarısızlığı, insan ilişkilerinin ön plâna çıkması kabul edildiğinden, yönetimler bu konuda suçlanmaktan kurtulabiliyorlardı. Bu durum öğretim ve eğitim programlarını da etkileyerek, çocuğu hayata hazırlamak ve sosyalleştirmek genel amaç oldu.

Ayrıca demokratik örgütlenme biçimleri bulmak, yönetime katılmak, demokratik liderlik geliştirmekte, amaçlardan olurken, eğitimde denetleme ve buna bağlı olarak da, teftişte yeni anlayışların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Aynı şekilde rehberlik hizmetleri de gelişmiştir. Bu görüşler; insan davranışlarının, grup eylemlerinin, örgütsel problemlerin daha iyi anlaşılmasını sağlarken insan ilişkilerini ön plâna çıkarmış, ilişkilerin gelişmesi, örgütteki yöneten ve yönetilenler olarak birbirlerini daha iyi anlamalarını kolaylaştırırken, işbirliği ve verimi artırmış, insanların ekonomik ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılayarak kişilik ve karakter gelişmesini de sağlamıştır (Bursalıoğlu, 1976: 36).

Çevreci yaklaşımlarda eğitimde ana-baba, baskı grupları, ülkenin genel yönetim yapısı, iş ortamı gibi unsurları gündeme getirmiştir (Bursalıoğlu, 1978: 51-52). Eğitim örgütlerinin meydana gelmesinde, toplum tarafından oluşturulan gelenek, ahlak ve kanunlar gibi değerlerin önemi büyüktür. Bu değerlerin değişmesiyle eğitim örgütleri ve yönetimlerinin de biçim değiştirmesi gerekir.

Eğitim Yönetimi de, çevre etkenlerinin eğitimle bağlantılı istek ve ilgilerini izlemeli ve değerlendirmelidir. Demokratik toplumlarda seçimle gelen eğitim

İhteklerini göz ardı etmezken; toplumun ve çevre kaynaklarının durumunu daha genel ve kabıcı faydalarıyla düşünmek durumundadır. Eğitim Yönetimi toplumun canlı ve aktif gelişmesini düşünmeli ve gelişerek değişmeyi kabullenmelidir. Her konuda olduğu gibi eğitim konusunda da değişimi istemeyen unsurlar olabilse de bunları gözümlemek yönetimin bilgi ve becerisine bağlıdır.

2. 3. Sistemci Yaklaşımlar

Sistem; kendisinden küçük parçalardan oluşurken, kendisi de daha büyük bir sistemin parçası olma konumunda olan bir parçalar bütünüdür. Bu şekilde sistemin alt ve üst sistemleri bulunurken, açık ve kapalı olma özelliği de vardır. Açık sistemler, çevreyle etkileşimleri sonucunda, sistemin girdileri ve çıktıları arasında denge halini devam ettirir. Denge de statik ya da dinamik olur ki; denge, durumu bozulduktan sonra, tekrar eski denge durumunu alırsa statik, farklı değişik bir denge durumu oluşursa, dinamik denge söz konusu olur. Sistemin rasyonel, alt sistemlerinin etkili çalışması, dış sistemlerle düzenli ve dengeli ilişkisiyle olur. Alt sistemlerden biri düzensiz çalışırsa, birbirini ve sistemi olumsuz etkiler. Sistem teorilerini üç kategoriye ayırabiliriz:

2. 3. 1. Parça – Bütün İlişkisi

Sistemin parçaları, bütünlük içinde kararlaştırılan fonksiyonu gerçekleştirici faaliyette bulunur. Sistemin amacı çevreye uyum sağlamaktır. Her uyum örgütlenme ilkeleriyle sağlanır. Sistemlerin ayırıcı özelliği örgütlenme ilişkisidir. Alt sistemlerin örgütlenme ilkeleri değişince sistem de değişir.

2. 3. 2. Sibernetik Yaklaşım

Buna göre sistem; bir etki (girdi) yapıldığında karşılık-tepki (çıkıtı) veren her süreç veya sınırını devam ettiren ilişkili parçalar topluluğudur. Sistemin özü, girdi ve çıktıların kontrol edilmesiyle oluşur ve çevreye uyumunu iletişim sağlar. Bilginin toplanması girdilerle olur. Girdiler çoğaldıkça sistemi değişikliğe zorlar (Bursalıoğlu, 1978: 51-52).

2. 3. 3. Diyalektik Yaklaşım

Buna göre iç çelişkisi olan her şey sistemdir. Yapının oluşması ve değişmesi süreci, bu yaklaşımda önemlidir. Sistemi anlamak için, parçaların hangi süreçlerde sistemi oluşturduğunu açıklamak gerekir. Değişme süreklidir. Sistem çelişkisi olduğu sürece yaşar, biterse yok olur veya çelişkinin değişmesiyle sistem de değişerek, yeni bir sistem oluşur (Kaya, 1979: 84-85).

Sistemci görüşler, Genel Yönetim ve onun alt birimlerine, bu arada da Eğitim Yönetimine yeni anlayışlar ve uygulamalar getirmiştir. Her şeyden önce eğitim konularının, açık bir toplumsal sistem şekline gelmesi yönünde etkileri olmuştur. Sınıf, personel, yönetim, bölüm, statü ve rol; eğitimin alt sistemlerini oluştururken bu alt birimler; okullar, eğitim müdürlükleri, teftiş örgütü ve merkez teşkilâtı gibi eğitimin üst sistemlerine bağlanırlar. Eğitimin dışında, onun çevresinde ve onunla etkileşim içinde olan her kurum, onun üst sistem veya çevresini oluşturur. Eğitim örgütlerinde de hiyerarşik yapı, yetki ve sorumlulukların yukarıdan aşağıya doğru olmasıyla ve üçe ayrılır: 1) Teknik Sistem, öğretme teknik sistem içindedir. 2) Yönetimsel sistem, teknik sistemi denetler. 3) Kuramsal Sistem, teftiş ve denetim örgütleriyle okulu denetlerken yönetimsel sistemi meşrulaştırır.

Statik ve dinamik denge kavramları, Eğitim Yönetimi açısından önemlidir. Eğitim kurumları çevreden olumlu, olumsuz çeşitli tepkiler almaktadır. Örgüt çevreden bilgi almada başarısız olursa fonksiyonunu yitirip yok olur veya çevre,

sistemi değişmeye zorlar. Bu şekliyle sistemlerin birbirine hayatsal etkileri olan organizmalara benzediğini söyleyebiliriz. Bir organizmanın evre şartlarına uyup yaşaması gibi, örgütler de evre şartlarına uyarak yaşarlar veya evre şartlarının etkisiyle organik yapılarını değiştirip, yeni biçimlere girerek yaşamaya devam edebilirler.

Eğitim yöneticisinin de, değişmenin gerekli olduğu durumların zamanında farkına varıp, rgt gerek iç gerekse dış etkenlerin zorladığı ve değişimin gerekli olduğu şekilde, yenilikleri yapabilecek, liderlik rolünü lâyıkıyla oynayabilecek yeterlikte olması gerekir. Daniel E. Griffiths rgtsel değişmeyle ilgili görüşlerini söyle sıralar: Örgütlerin değişmesinde baskı, bazen iten gelirse de çoğu kez dışarıdan ve çevreden, yani st sistemlerden gelir ve değişme gücü, uyaranların yoğunluğu oranındadır. Bir örgütün değişim şansı, liderin örgüte dışarıdan gelmesi durumunda daha fazladır. Aynı şekilde örgütsel değişimin yukarıdan aşağıya olma şansı daha fazladır. Örgütün hiyerarşik yapısı karmaşık olması oranında değişim ihtimali azalır (Kaya, 1979:89).

Çevredeki kuvvet grupları da eğitimde önemli rol oynar. Bu gruplar, doğal iletişim kanallarıyla eğitim kurumlarına etki ederler. Farklı toplumlarda şüphesiz farklı kuvvet yapıları bulunur. Bunların farklılığı eğitim sisteminin farklı stratejilere sahip olmalarına yol açar. Eğitim Yönetimi bu stratejileri yerine göre uygulayarak tepkilerin olumlu gelmesini sağlar. Açık sistem modellerinde örgütün evre ile olumlu, sıkı ilişki ve etkileşim içinde bulunması, varlığının devamı için önemlidir (Bursalıoğlu, 1973: 27).

C. 1869 Maarif-i Umumiyye Nizamnamesinden Önce Osmanlıda Eğitim

Bu tarihten önceki Osmanlı İmparatorluğundaki eğitim hayatını layıkıyla anlayabilmek için değişimlerin olduğu zamanları esas kabul ederek bölümlere ayırırken, her bölümü de kendi içinde sınıflandırmalara tabi tutarak konunun belli başlıklar altında daha iyi anlaşılmasına çalışacağız.

1869 Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi Osmanlı eğitimine getirdiği sistemli modern anlayışıyla bir dönüm noktası oluşturur. Eğitim alanındaki ilk yeniliği 1824 yılında İkinci Mahmut döneminde sıbyan okullarına ergenlik çağına gelmeden bütün çocuklara eğitim zorunluğu getiren fermanla başlatırsak, 1869 a kadar geçen süre Nizamnamenin birden ortaya çıkmadığını, bilakis uzun bir hazırlık süreci geçirdiğini gösterir. Bu zemin oluşuncaya kadar teorik ve uygulamalı tecrübeler yaşanmış, sonunda bu Nizamnameyle ayrıntılı bir eğitim haritası çıkarılarak konuya bilimsel ve modern bir sistemle ilk defa yaklaşılmıştır.

Nizamnamenin yazılışına kadar Osmanlı İmparatorluğundaki eğitim hayatını iki bölüme ayıracağız. 1. Tanzimat'tan önceki dönem (1299-1839). 2. Tanzimat'tan Nizamnameye kadar geçen dönem (1839-1869). Bu ayrımı yaparken her dönemi kendi içinde de eğitim kurumları olarak alt bölümlere ayırarak konunun daha etraflıca anlaşılmasını sağlayacağız.

1. Tanzimat tan Önceki Eğitim

Osmanlı dönemi eğitim kurumlarını altı başlık altında inceleyeceğiz. a) Sıbyan okulları. b) Medreseler. c) Enderun (saray) okulu. d) Askeri okullar. e) Yabancı okullar. f) Muhtelif okullar.

Osmanlı Devletinin başlangıcı olan 1299 da devlet bilim ve sanata, dolayısıyla bunların gelişmesi için eğitime büyük önem vermiştir. Osman Beyden itibaren Duraklama Devrinin sonları olan 1700 yılının başlangıcına kadar devlet eğitim kurumlarında din ilimlerinde olduğu kadar felsefe ve pozitif ilimlere de büyük önem verilmiş, devletin ve sosyal hayatın gelişmesi için bütün ilimlerin önemi kabul

edilmişti. Bu dönemde ilim ve irfan hayatının yükselmesi için hiçbir fedakarlıktan kaçınılmayarak ülkedeki bir çok ilim adamının dışında batı ve doğu ülkelerinden bağlı oldukları sahaların en ileri düşünce, ilim ve sanat adamları getirtilmiştir. Her sahada olduğu gibi eğitim alanında da bu gelişmeler yükselme devri ve duraklama devrinin önemli bir bölümünde devam etmiş, gerileme devrinin başlangıçları olan 1700 yılından itibaren devlet her sahada olduğu gibi eğitim kurumlarında da gerileme sürecine girmiştir.

1.1. Sıbyan Okulları

Bu okulların başlangıcını İslamiyet'le bağlantı kurup İslamiyet'in ilk yayılma yıllarına kadar götürebiliriz. Çünkü bu okulların ilk amacının Kuran okutmak ve öğretmek olduğunu düşündüğümüzde bunu anlamamız kolaylaşır. Bu okullar için kullanılan ilk isim mekteptir. Bu da Arapça yazmak anlamına gelen ketebe kelimesinden türeyerek, yazı yazılan yer anlamında mektep denmiştir. Daha başka adlarda verilmiştir ki şunlardır; mektep hane, muallim hane, dar-ül ilim ve mahalle mektebi.

Osmanlılar bu kurumları Selçuklular ve diğer İslam ülkelerinden aldıklarında isimleri mektep olarak geçiyordu (Akyüz, 1999:72). Daha sonraki zaman içinde özellikle halk arasında sıbyan mektepleri adı yaygınlaşmıştır. Bu okullar dar-ül kurra denilen hafız yetiştirme okullarının öğrenci ihtiyacını karşılamak üzere kurulsada zamanla Kuran öğrenmenin yanında diğer dini bilgiler, ahlak, dört işlem (hesap), Türkçe ilahi ve duaların öğretildiği temel ilk okullar haline gelmişlerdir.

Genellikle medrese eğitimi görmüş kişilerin öğretmenlik yaptıkları sıbyan okullarında herhangi bir kurum veya makamca düzenlenmiş bir programı bulunmazdı. Öğretmenler bir camide imam veya müezzinlik görevine ek olarak eğitim görevini de yürütürlerdi. Okullarda yaşları küçük olduğundan kız ve erkek çocukları genellikle karışık olarak okurlardı. Bazen ayrı kız sıbyan okulları olduğunda öğretmenleri kadın olurdu. Bu kadın öğretmenler de hafız ve devrin eğitimle ilgili belli kitaplarını okumuş, öğretim seviyesi olarak kendilerini ispatlamış eğitimli ve yaşlı kadınlar arasından seçilirdi.

Her okulda en az bir öğretmen, kalfa ve hademe bulunurdu. Genel olarak çocuklar 4-5 yaş civarında başlamış olurlardı. Bitirmek için ise belli bir süre sınırı olmaz, verilen eğitimi aldığı kabul edilinceye kadar okullarda tutulurlardı. Gördükleri eğitimde şunlar uygulanırdı: Kuranı en az bir defa hatmetmek, okuma ve yazmayı öğrenmek, bir miktar da ahlak eğitimi aldıktan sonra okullarını bitirmiş olurlardı.

Bu okulların birer vakfiyesi bulunurdu. İster küçük köy veya mahalle okulu olsun, isterse padişah, sadrazam, vezir, tüccar vs. gibi makam ve itibarca tanınmış ve büyük zatların hayır ve topluma sosyal yardım sağlamak için kurduğu vakfiyelere bağlı gelirleri de onlar tarafından sağlanan okullar olsun bütün okulların ihtiyaçlarını karşılayan sistem aynıydı. Bütün bunlara bağlı olarak eğitim-öğretim programı ve yönetim şekliyle bunun kademelerini ayarlayan yetkili mercii bu vakfiyeler olduğundan bütün bu saydığımız konularda standart bir yapıya sahip olmayarak çok çeşitlilik arz ediyorlardı. Vakfiyelerin gücüyle orantılı olarak eğitimin kalitesi yükseliyor veya düşüyordu. Padişah, yakınlarının ve diğer güçlü kişilerin ön ayak olduğu bu vakıf okullarında durumlarına ve alakalı kişinin özelliği ve ilgisine göre sosyal yardımlar yapılırdı. Öksüz ve fakirlerin parasız okutulmalarından, günde iki öğün yemek, harçlık, giyecek ve barınak vakfiyelerin durumuna uygun olarak okullarda eğitim yapan öğrencilere sağlanırdı.

Sıbyan okullarının İmparatorlukta tam sayıları bilinmemesine rağmen Evliya Çelebi (1611-1681) Seyahatnamesinde yazdığına göre İstanbul'da (1933), Amasya'da (200), Erzurum'da (110) sıbyan okulu bulunmaktaydı. Bu okulların yalnızca büyük şehirlerde değil, her köy dahil bütün yerleşim birimlerinde bulunduğunu 16. yy.da İmparatorlukta dolaşmış bir Fransız seyyah bildirir (Aktaran: İnan, 1938).

Sıbyan okullarının üzerinde eğitim veren bazı okullar bulunmasına rağmen fazla yaygın değildi. Münşeat-üs Selatin-i Osmaniye (Osmanlı sultanlarının mektupları) sahibi Feridun Ahmet Bey (ölm. 1563) vakfiyesinde İstanbul'da kurulan Muallim hane-i Sübhan bunlardan biri idi. Okulda eğitimi yapılan dersler: Sentaks ve grammer, mantık ve kelam, matematik, defter tutma, erkam-ı hindiye (İslam aleminde kullanılan sayı işaretleri), siyakat (söz söyleme sanatı), güzel yazı çeşitleri, Türkçe,

Farsça ve Arapça öğrenimi görülürdü. Bu okulu ilk ve orta dereceli okulların başlangıcı kabul edebiliriz.

Sıbyan okullarında 1824 yılına kadar eğitim zorunluğu yoktu. Ancak duraklama devrinin sonlarına kadar mecburiyet olmasa da eğitim yaygın ve katılım çok olduğundan buna ihtiyaç da bulunmuyordu. Yukarıda belirtilen tarihte 2. Mahmut tarafından sıbyan okulları hakkında yayınlanan ferman, çocukların ergenlik yaşına girmeden bu okullara başlama noktasında zorunluluk getiriyordu. Bu fermanla aynı zamanda eğitimi tamamlamayan çocukların herhangi bir işte çalışması da yasaklanıyordu. (Unat, 1964:38). Bu fermanla konusu eğitimde zorunluluk olan önemli bir reform başlamış oluyordu. Tanzimat dönemine hazırlık olan bu devrede ilk öğretim alanındaki ikinci hareket 1838'de Meclis-i Umur-u Nafia (Faydalı İşler Meclisi) kararlarını gösterebiliriz. Sıbyan okullarını ilgilendiren kararlar özetle şöyledir: a) Bu okulların öğretmenlerinin nitelikleri incelenerek, uygun olmayanlara görev bırakılacak. b) Öğrenciler sınıflara ayrılarak dersler ona göre işlenecek. c) Muhtaç olan öğrenciler için yatılı okullar açılacak. d) Bu okullar ikiye ayrılarak ayrı programlar uygulanacak. Devam zorunluğuna yaptırım getirilerek, mahalle okullarında dört, büyük okullarda beş yaşında okula başlanacak. Bu okullara sınıf-ı sani (rüştîye) denilecektir. Yeni yapılandırılacak bu okullarda çağdaş öğretimin gereği olan matematik, tarih, coğrafya gibi dersler okutulmak istenmiş, diğer dersler gibi bu derslerin de gerekli olduğu belirtilmiş, ancak bu ilk devrede program eksikliği ve uygulama hatalarından hemen başarılı olunamamıştır. Bu yeni programlarda laik eğitimin başlangıcını oluşturmaktadır. Yeni uygulamalarla birlikte Türkçe öğretime ağırlık verilmiş, Arapça'nın öğretimdeki etkisi azaltılmaya çalışılmıştır. ilköğretime Avrupa'da olduğu gibi çağdaş, laik bir çehre verilmeye çalışılmış (Kodaman, 1991:59), ancak bu değişimlere medrese uleması karşı çıkmış, kendi varlığı ve temsil ettiği değerler açısından tehlike telakki etmiş, değişikliklerin olmasına uzun müddet karşı koyabilmiştir. Bu yüzden ilköğretimdeki reformların hayata geçirilip uygulamaya geçebilmesi uzun yıllar boyunca tedrici surette olabilmektedir.

1.2. Medreseler

Bu eğitim kurumlarının başlangıcı da sıbyan okullarında olduğu gibi Osmanlı Devletinden önce Anadolu'da hüküm süren Büyük Selçuklu İmparatoru veziri Nizamülmülkün kurduğu nizamiye medreselerine kadar gider. O zaman kurulan bu okul bütün İslam aleminde ve Batı alemindeki ilim yuvalarının başında geliyordu. Osmanlı İmparatorluğuna geldiğimizde ise ilk açılan medrese devletin kuruluşunda başlangıçta önemli bir yeri olan İznik'de Orhan Bey tarafından 1330 tarihlerine rastlar. Orhan Bey daha sonra Bursa ve Manastır'da da birer medrese kurmuştur. Ondan sonra gelen sultanlar da Bursa'da medrese kurmaya devam etmişlerdir: 1. Murat ismini taşıyan medresesini 1366 da kurarken, Yıldırım Beyazıd Medresesini 1389 da „Darüşşifasını (tıp medresesi)1400 de kurar. Çelebi Mehmed yine Bursa'ya „İşfâ Medresesini kazandırırken (1419), 2. Murat da Osmanlı Devletinin önemli bir yerleşim birimi ve o zamanki Başşehri olan Bursa'ya Muradiye Medresesini açarken bu şehrin İmparatorluğun ilk önemli medreselerine sahip olmasını sağlamışlardır (Neyiz, 1999:55).

Osmanlının beylik döneminde kurulan İznik Medresesi başkent Bursa alınca kadar korudu. Bursa başkent olduğunda önem Sultan Medresesine, Edirne başkent olduğunda da Üç Şerefeli Medresesi önemli medreseler oldu. Eğitim kurumları da bu önem sırasına göre düzenleniyordu. Osmanlı hakanları medreselere Beylik ve İmparatorluk dönemlerinde büyük önem vermişler, başlangıçtan itibaren Türk ve diğer İslam ülkelerindeki önemli alimleri, sanatkarları ülkeye davet etmişlerdir. Bunlardan bazıları; Kayserili Davut (ölm. 1350), Fahrettin Acemi (ölm. 1460), Alaaddin Tusi (ölm. 1482).

Devletin İmparatorluk haline geldiği Fatih Sultan Mehmed döneminde ilme ve medreselere daha bir önem verilmiş, fetihten sonra en önce yaptığı işlerden birisi İstanbul'da sekiz kiliseyi medreseye çevirmiştir (Ergin, 1977). Daha sonra bunların var geldiğini görerek 1463 -1471 yılları arasında Fatih Camisini yaptırırken, caminin iki tarafında Sahn -ı Seman ve Tetimme denen medreseleri yaptırmış, bunlara bağlı olarak da Darü'ttâlim denilen sıbyan okulu, kütüphane, imaret ve aşevi, iki hamam, darüşşifâ (hastahane) ve misafirhaneler yaptırmıştır. Böylece Fatih Külliyesi ortaya

1592 den sonra müderrislikler rütbe halini almış, bu da giderek bozulmanın başlangıcını oluşturmuştur. Buna bağlı olarak da daha sonra "Beşik Uleması" denilen bir sınıf türemiş, yüksek makamlardaki zevatın okuma yazma dahi bilemeyecek küçük yaştaki çocuklarına devletten maaş bağlamak için diploma verilerek eğitimdeki bozulmanın temelleri atılmıştır.

Fatih ve Kanuninin medreselerinde diğer önemli ilimlerin yanında felsefe de ders olarak okutulurken daha sonra kaldırılmış, pozitif bilimlerde de bu konularda ilgisiz yapmış ilim adamı bulunamadığından okutulamamış, okutulan dersler sadece dini konulara münhasır kalmış, onlarda tetkik, tecrübe ve gözleme yer vermeyen, bunun dini metinlerde anlamdan daha çok dış görünüme önem veren, Aristo mantığına göre tefsir usulünü benimseyen skolastik öğretim metoduna dönüşmüştür.

Zaman zaman bu durumun farkına varıp ilim ve eğitim hayatındaki bu kötü gidişi düzeltmek isteyen devlet adamları teşebbüslerinde başarılı olamamış, padişahlardan 3. Selim tahttan indirilip öldürülmüş, iki şeyhülislam da görevlerinden alınmışlardır. Bu acı tecrübelerden ders alan devlet adamları bu yüzden konuya açıktan müdahale edememiş; 1824, 1839 ve 1856 tarihlerinde yapılan ıslahatlarda medreselerle açıktan çatışmaya girmeden modernleşme ve çağdaşlaşmayı tedrici bir surette yavaş yavaş getirmeye özen göstermişlerdir.

1.3. Enderun Okulu

Bu okul Osmanlı Sarayının içinde teşkilatlandırılan içöğlanlarının yeteneği ve seçildiği konuya göre uzun ve sıkı bir eğitim sürecinden geçirilip yetiştirilerek İmparatorluğun en yüksek idari ve askeri memuriyetleri için eleman hazırlayan okulların başında gelir. Bunu aynı zamanda Saltanat Sülalesinin finanse ettiği bir özel kurum olarak da kabul edebiliriz. Okulun başlangıcı olarak 2. Murat devrini kabul etsek de sistemleşme ve teşkilatlanması Fatih Sultan Mehmed dönemine rastlar (Akyüz, 1999: 79). Bu okul varlığını 1909 yılına kadar devam ettirmiştir. Enderun Okulu İmparatorluğun her tarafından öğrencilerini fizik ve zeka bakımından istenilen çocuklardan devşirme usulüyle toplar, yeteneği ve özelliklerine göre özel eğitimden geçirilerek en yüksek askeri ve idari görevleri yapabilecek kişiler

süzülerek yükselebilirlerdi. İmparatorluğun önemli makamları devlete inanan, güvenen, her şeyi onun tarafından karşılanıp yetiştirilen kişilere emanet edilebilirdi. İşte Enderun Okulu bu bakış açısından yola çıkarak memleketin her yöresinden, Müslüman olsun, Gayrimüslim olsun her konuda yetenekli gördüğü gençleri küçük yaşta toplayıp onları yetenekleri ölçüsünde kademeli eğitime tabi tutarak, devletin en yüksek makamlarına elemanlarını yetiştiren dünya eğitim tarihinde dahi müstesna yeri olan okullardı. Devlet öğrencilere yeteneğine göre gelebileceği makama uygun temel ve mesleki eğitimini verirken insan olma yönünü de ihmal etmeyerek dürüst, sağlam ahlaklı ve topluma her yönden katkısı olabilecek karakterde pozitif insanlar yetiştiriyordu.

8-20 yaşları arasında seçilerek devşirilen Hristiyan çocukları 3-5 yıl Türk ailelerinin yanına verilir. Burada Türkçe ile birlikte Türk adet ve geleneklerini de yaşayarak öğrenirlerdi. Bu süreyi tamamlayanlar Acemi Oğlanları Ocağına alınarak askeri ve temel bir eğitimden geçirilerek bu süre boyunca acemi oğlanlar olarak anılırlardı. Seçme imtihanını başaranlar Topkapı Sarayındaki Enderun Okuluna alınırlardı. Bundan önce ve burada şuna dikkat edilirdi; Devlet hiçbir zaman asimile (kültür emperyalizmi) politikası uygulamamıştır. Acemi oğlanlar ailelerini, soylarını ve dillerini bilirler. Acemi oğlanlarla ilgili kimlik bilgileri bir deftere kaydedilir ve Acemi oğlanlara bunlar unutturulmazdı.

Enderun Okuluna alınan bu gençlere iç oğlanları denirdi. Bunlar üç tür eğitim görürlerdi; a) Saray hizmeti işleri b) İslami ve Pozitif Bilimler c) Beden ve Sanat Eğitimi.

a) Saray hizmeti işleri: Saraya ve Devlet mevkilerine her düzeyde elaman yetiştirmek vazifesini görürlerdi. Konularına göre ciddi bir eğitimden geçen bu öğrenciler 5-7 yıl sonra Saray dışında devlet kademelerinde önemli görevlere tayin olurlardı. Bazıları da Sarayda kalarak görev alırlardı.

b) İslami ve Pozitif Bilimler: Bu alanda okutulan dersler şunlardı; Türkçe, Arapça, Farsça, edebiyat, tarih, İslami bilimler (Kuran, tefsir, hadis, fıkıh, kelam), matematik. Medreselerde okutulmayan Türkçe ve tarih gibi derslerle ve programlarının uygunluğuyla daha iyi, aynı zamanda yaşanan hayatla birebir anılaşan bir öğrenim görürlerdi. Saray dışından memleketteki konularındaki en

nitelikli alimler derslere girerler, aynı zamanda sarayın zengin kütüphanesi bu eğitime önemli kaynaklık sağlardı.

c) Beden ve Sanat Eğitimi: Bu bölümlerdeki öğrenci ilgi ve yeteneğine göre beden sporları veya sanata yönelir, savaş sanatında yine yeteneğine göre; ok ve cirit atma, ata binme, güreş ve savaş aletleri kullanma, sanatta ise; musiki, şiir, hat, minyatür, resim, cilt yapma, tezhip vs. konularında eğitime tabi tutulurlardı(Akyüz, 1999: 82). Bu okul uzun yüzyıllar boyunca diğer eğitim kurumları gibi çok fazla bozulmadan Devletin önemli kademeleri için elaman yetiştirmeye 1909 yılına kadar devam etmiş, Türk ve Dünya eğitim tarihindeki önemli ve müstesna yerini almıştır.

1.4. Askeri Okullar

Bu okulların en önemlileri acemi oğlanlar ocağı adı verilen askeri okullar olup devşirme usulüyle 8-20 yaş arasındaki çocuk ve gençlerin fizik ve zeka bakımından üstün olanları seçilir, 3-5 yıl Türk ailelerin yanına verilip kimliklerini unutmadan Türk kültürü ve ananelerine göre yetiştirilir, sonra acemi oğlanlar ocağına alınır, en yetenekli olanlar daha önce gördüğümüz gibi Enderun Okuluna seçildikten sonra geriye kalanlar yeniçeri ocağına gönderilirdi. Bunların yerleri şöyleydi; Gelibolu, Edirne Sarayı, şimdiki İstanbul Üniversitesi yerindeki Eski Saray, Topkapı Sarayı, Sultan Ahmet'teki İbrahim Paşa ve İskender Çelebi Sarayları, Galatasaray Lisesi yerindeki Galatasaray Acemi Oğlanlar Okulları. Bunların ilki 1. Murat devrinde açılan Gelibolu Ocağı, en meşhuru ise 2. Beyazıd tarafından 1482 tarihinde kurulan Galata Sarayı Acemi Oğlanlar Okulu idi. Bu okullarda askeri ve bedeni eğitimin yanında teorik dersler de okutulmakta idi(Unat, 1964: 13).

Diğer askeri okullar ise; Mehterhane (askeri mızıka), Cambazhane (cambaz ve hokkabaz), Tophane (top döküm ve yapımı), Humbarahane (havan topu yapımı), Tüfekhane (tüfek yapımı), Kılıçhane (kılıç ve kesici alet yapımı) idi. (Ergin, 1977: 30-62).

Bütün diğer konularda olduğu gibi eğitim kurumlarında da yenileşme ihtiyacı çok önceden hissedilmesine rağmen Osmanlı ordusunun Batı devletleriyle yaptığı savaşları devamlı kaybetmesi acilen yenilik hareketlerinin bu noktadan başlamasına

sebebi olmuştur. Askeri alanda da ilk yeni metodlarla kurulan okul bir askeri deniz okulu olan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun (1876) kaybedilen bir deniz savaşından sonra kurulmuştur. 1. Abdülhamit tarafından açılan bu okulun programında klasik derslerin dışında Fransızca, matematik ve denizcilik bilgileri de verilirdi(Ergin, 1977: 315). 3. Selim tarafından 1795 yılında askeri kara okulu olarak açılan Mühendishane-i Berr-i Hümayun Deniz Okulu gibi dört seneydi ve karacılıkla ilgili derslerinin dışında ders programları da aynı idi. Tıp alanında birkaç askeri okul açılması teşebbüsü olmuş çeşitli siyasi gelişmeler sonunda başarısızlığa uğrasa da 2. Mahmut döneminde 1827 tarihinde Tıphane-i Amire ve Cerrahhane-i Mamure adıyla açılmıştır. Dört sene eğitim süresi olan bu okulda diğer derslerin dışında ilaç, bitki, anatomi, cerrahlık ve çeşitli tıp bilgileri ile ilgili dersler okutuluyordu(Hatemi ve Işıl, 1987: 80). 1826 da Yeniçeri Ocağını kaldıran 2. Mahmut kurulan yeni ordunun subay kaynağını karşılamak için 1834 yılında Mekteb-i Fünun-ı Hayriye Okulunu açmıştır. Bu okuldan Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiş, yine bu okul için Avrupa'dan öğretmenler getirilmiştir. Yine aynı tarihte Mızıka-ı Hümayun Okulu açılmıştır.

1.5. Azınlık Okulları ve Yabancı Okulları

Azınlık okullarının ilk oluşumu Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u Fethinden sonraya rastlar. Bunlardan en önemlilerinden biri Fener Rum Okuludur. Bu okulun kuruluşu İstanbul'un fethinden öncedir ve sonra da varlığını geliştirerek devam ettirir. Yüksek düzeyde eğitim veren bu okulda okutulan dersler ; yeterince felsefe, İlahiyat, tıp, riyazet ve fiziktir. Okulun mezunları patrik, voyvoda, tercüman ve öğretmen olabiliyordu. Yine 1805-1820 yılları arasında faaliyet gösteren Kuruçeşme Rum Üniversitesi belli başlı Rum okullarındandı.

Ermeni okullarının ilki, Bitlis'de 1710 yılında üniversite düzeyinde açılmış bir okuldur. Ayrıca Ermeniler 1745 ve 1828 yıllarında İstanbul'da kız okulları da açmışlardır(Ergin, 1977: 749-765).

Yahudi okullarının ilki 1492 de bir Müslüman devlet olan Endülüs Emevi Devletinin yıkılmasından sonra Hristiyan devletlerinin zulmünden kaçarak Osmanlı

İmparatorluğuna sığınan Yahudiler genellikle İstanbul'da okullarını açmışlardı. Okutulan derslerden; İbranice, gramer, hesap, hendese, tarih, coğrafya ve Yahudi İlahiyatı en önemlileri idi.

Yabancı okulların ilki 1583 de Galata Latinlerinin papadan isteği ve Fransa'nın aracılığıyla Galata'da Saint-Benoit Kilisesi ve Okulunu açmışlardır. 1629'da ise kapüşen denilen Fransız rahipleri de yine Galata'da Saint-Georges Kilisesi yanında bir okul açmışlardır(Akyüz, 1999: 89).

İlk Protestan Amerikan misyoner okulu da 1824 de Beyrut'ta açılmıştır (Kocabaşoğlu, 1989:35). Bunlar yabancı okulların belli başlıları olup bu tarihlerden sonra Osmanlı Devletinin verdiği tavizlerle sayıları ve yaptıkları yıkıcı faaliyetler hızla artarak ileriki tarihlerde kontrol altına almak için devlet bir çok tedbir alsa da, bunlar İmparatorluğun dağılmasında büyük ve etkin bir rol oynayacaklardır.

1.6. Muhtelif Okullar

Şehzadegan Okulu: Şehzadeler için ilköğretim okuludur.

Meşkhane: Musiki konusunda yetenekli iç oğlanlarının bu konuda eğitim gördüğü okuldur(Akyüz, 1999: 82).

2.Tanzimat Öncesi Eğitim Yönetimi

Osmanlı İmparatorluğunda başlangıçtan Tanzimat Dönemine kadar eğitim teşkilatının en önemli kişi ve yetkilisi şeyhülislam idi. Bu yetkisinin dayanağı da Fatin Kanunnamesiydi. Kanunnamenin ilgili bölümünün sadeleştirilmiş özeti şöyledir: "Şeyhülislam ulemanın (alimler) başıdır. Padişahın öğretmenleri de ulemanın başında gelir. Sadrazamın onları üst tarafında oturtması uygundur. Müftü ve öğretmenler vezirlerden daha yukarı düzeydedirler." Buradan aynı zamanda şunu da anlıyoruz; Bu yükselme devrinde bilim ve eğitime devletin başındakiler büyük değer veriyorlardı. Sultan Süleyman ve 2. Selim dönemi şeyhülislamı Ebussuud Efendiye kadar şeyhülislamlık makamına müderrislik (medrese öğretmenliği) ve

kadılık vazifelerinde üstün başarı gösterenler arasından seçilirlerdi. Ebussuud Efendiden itibaren Rumeli kazaskerlerine verilmeye başlamıştır. Eğitimle ilgili kurumlarda çalışanları tayin eden, gerektiğinde işlerine son veren şeyhülislamlık makamı, aynı zamanda yargıyla ilgili konularda da en büyük yetki makamı idi. şeyhülislam resmîyetinde bütün eğitim kurumlarının başı olmakla beraber İmparatorluğun her tarafına dağılmış olan, çoğunluğu aileden aileye geçen yerel medreselerde görev alan müderrisler, o bölgenin müftüleri kanalıyla şeyhülislamlık makamına bağlıydılar. İmparatorluk topraklarının genişliği düşünülürse o zamanki ulaşım şartlarının da güç ve sıkıntılı olması yüzünden yönetim organizasyonu merkezden uzaklaştıkça zayıflayacağı bir vakıdır. Vakıf belgelerine göre şeyhülislamlara da resmî olarak öğretim görevi verildiğinden eğitim kurumları arasında yönetim bağı kurulmuş, ancak şeyhülislamlar öğretim görevini fiilen yapmayarak "Ders Vekili" unvanıyla bir görevli tayin etmişlerdir (Unat, 1964: 1-2). Bu görevliler önceleri yalnız bu görevi yaparlarken, zamanla medrese ve öğretim görevleriyle ilgili eğitim ve öğretim çalışmalarını düzenleyen resmî görevliler haline gelmişlerdir. Uzun yıllar boyunca eğitim ve öğretim kurumları bu şekilde organize olmuştur.

Sıbyan okulların da ise yönetim, müftü, kadı ve onun altında da okulun öğretmenini yetkili olup, vakfiyesi olan okulların yönetim organizesi mütevellî heyeti tarafından yerine getirilmekteydi.

Enderun Okulunun yönetim organizesini saray yetkilileri yapmaktaydı.

Askeri okulların yönetim organizesindeki görevlileri seçen kişi devleti padişah adına yönetmekle görevli olan sadrazam idi.

3. Tanzimat Döneminde Eğitim

Bu dönem; Avrupai, laik ve liberal eğitimle birlikte, modern ve reformcu bir anlayışın yerleşmesine çalışılırken, eğitimi, Devletin kontrolü, denetimi ve yönetimi altına alarak toplumu birleştirici ve kaynaştırıcı bir eğitim sisteminin oluşturulmasına çalışıldığı dönemdir.

Yazıya dökülen teorik sistem ve kararların çoğu kez güzel ve ideal görünmesine rağmen, çok iyi gözlem ve araştırmayla uygulaması, maddi ve toplum yönünden de uygulanabilir bir sistem ve programın hazırlanması zaman, teori ve uygulamada kalifiye eleman ve maddi yeterliliğe ihtiyaç vardır. Bu dönemde sistemde Avrupa'da özellikle Fransa model olarak alınırken, bilhassa uygulamalarda yeterli ve uygun adaptasyonlar yapılamadığı gibi, eğitim birliği eğitim birliği sağlayıp farklı dini toplum tabakaları arasında birlik ve beraberliği tesis edip Osmanlıcılık adıyla vatandaşlık şuuru oluşturma hareketi uygulamaya tek taraflı geçirilebilmiş, yani sistemin uygulaması sadece Müslüman topluma yapılabilmıştır. Bu da hazmedilememiş aşırı fikirlerin, uygulanmasında ne gibi neticeler vereceği test edilmeden yapıldığı için Müslüman toplumun kendi tabakaları arasında az çok var olan birliği bozarak mektep-medrese denilen bu güne bile akisleri yansıyan rekabeti oluşturdu. Sonuçta bahsi geçen eksiklikler ve yanlış uygulamalarıyla yeni sistem yetersiz bir taklitçiliğe dönüşmüştür.

Müslüman olmayan topluluklara bunu uygulama engellerinin başında gelen erken, dış siyasetteki yetersizlik ve Batılı devletler karşısındaki güçsüzlüktür. Bütün bunların sonucunda Yabancı devletler İmparatorlukta çeşitli okullar kurma hakkı elde ettiler. Ayrıca özel okullar da açılınca, birlik ve beraberliği sağlamak üzere başlatılan çalışmalar, eğitimde tamamen parçalanmış bir görünüme yerini bırakır.

Tanzimat döneminde değişim, 2. Mahmudun çalışmalarıyla başlamış, bunun ilki 1824 yılına rastlarsa da bu tarihte yayınlanan fermanda eğitim zorunluğunu yazılı olarak getirmekten başka eğitim konusunda bir değişiklik ve yenilik görülmez. 1830 yılına değişimle birlikte Tanzimatın hazırlık ve ısınma döneminin başlangıcı olarak görebiliriz. 1838 de Meclis-i Umur-u Nafia (Faydalı İşler Meclisi) eğitimle ilgili planlamalarında gerçekleştirecektir. Bu tarihte hazırlanan rapor medreseler dışında yeni ve modern bir eğitimin kapılarını açıyordu. Bu raporda eğitimle ilgili düzenlemeleri sırayla incelerken sıbyan okullarıyla ilgili kararları gözden geçirirken şu maddelerle karşılaşırız; 1) Bu okullarda çocuk eğitimine uygun olmayan öğretmenlerin uzaklaştırılmaları 2) Öğrencilerin sınıflara ayrılması 3) Fakir öğrenciler için yatılı okulların açılması 4) Okullar iki bölüme ayrılp ayrı programlar uygulanacak 5) Okullara devam mecburiyeti getirilecek 6) Mahalle okullarına dört, büyük okullara beş yaşında başlama kararı alınıyor(Berker, 1945: 8-9). Bu raporda

aynca eğitimin batılılaşması ve dünyevileşmesiyle ilgili ilkeler ve anlayışlar da bulunmaktadır. Aşağıdaki görüşler tavsiye niteliğindedir: 1) Öğretmenler seçilerek alınmalı 2) Teftiş olmalı 3) Mahalle okulları hece ve Kuran öğrenimine ayrılmalı

Meclis-i Umur-u Nafia tarafından 5 Şubat 1839 da yayınlanan talimatla eğitime verilmesi gereken önem, Memleketin kurtuluşuyla özdeşleştirilerek ıslah çalışmalarının genişletilmesi gerektiği vurgulanarak sıbyan okullarının devamı olan ve Sınıf-ı Sani adında ikinci bir okulun varlık gereğinden bahsedilmektedir. Ancak bu okulların ismi, 2. Mahmud tarafından kendisinin de isimlerinden biri olan Rüşdi ismi ergenlik yaşının başlama çağına vurgu yapılmak üzere rüştiye olarak değiştirilir.

Bu okulların yönetimi de, kendine daha yakın ve ilişkili bir yapı olan Nafia Nezareti bünyesine bağlanmayı tasarlanmış, bununla medrese ve ulemanın tesirinden bu okullar uzak tutulmakta istenmiştir. Bu bakanlığa bağlı olarak, rüştiye okullarının işlerine bakmak üzere "Mekatib-i Rüştiye Nezareti " adında genel müdürlük seviyesinde bir kurum açılmış, eğitim sisteminde ilk değişim bu şekilde gerçekleşmiştir. Bu talimatta ayrıca öğretmenlerin kendi bildikleri ve istedikleri şekilde yaptıkları eğitim ve öğretim anlayışı terk edilerek, tespit edilecek belirli bir sistem ve program dahilinde eğitim ve öğretim programı uygulanacak, buna da müfettişler tarafından denetleme usulü getirilerek sistemleşmenin temelleri atılmaya çalışılacaktır.

Açılan ilk rüştiye okulunun ismi 2. Mahmudun mahlası "Adli" olduğundan Mekteb-i Maarif-i Adliye olmuş, Padişah 1 Temmuz 1839 da ölünce, ölümünden kırk gün sonra olan açılışı görememişti. Bu okula ilgi artıp çoğalınca Sultan Ahmet Camiindeki okul kifayetsiz kalır ve Süleymaniye Camiinde ikinci bir okul Mekteb-i Ulum-u Edebiye adı verilerek ilkinin bir şubesi olmak üzere açılır. Bu okullar önceden belirtildiği gibi iki kısımdı, birinci kısmı sıbyan okulları karşılığı olup dört seneydi. İkincisi de üst kısmı olup üç seneydi(Akyüz, 1999: 129-130).

1845 Mart ayında Meclis-i Muvakkat-ı Maarif (Geçici Eğitim Meclisi) eğitim konusunda yeni reformlar yaptı. Yayınlanan layihanın birincisinde sıbyan okulları ele alındı. İkinci layihada ise bir üst kademe olan rüştiye okullarının yeniden yapılandırılması ele alındı. Burada fen bilimlerine büyük önem verilip ihtiyaca göre düzenlenip ıslah edilmesi istenmiştir. Üçüncü layihada darülfünunun (üniversite) kurulması istenmiş olup, bu değişikliğin yapılması için devamlı ve bir büyük maarif

medresinin kurulması istenmiştir. Bu istek ve karar yerini bulmuş 27 Haziran 1846 da İhtisat Genel Eğitim Meclisi kurulmuştur. Makatib-i Rüştîye Nezareti değiştirilerek, sıbyan okulları yönetimini de içine alan Mekatib-i Umumiye Nezareti (Genel Okullar Genel Müdürlüğü) kurulmuştur. 1847 de yirmi maddelik bir talimat yayınlanarak, sıbyan okullarını en az dört, en fazla yedi yıllık ve 6-13 yaş arası bir eğitim getirirken derslerin konularını da açıklamaktadır. Talimat, Türkçe derslere, okuma yazmaya önem vermekte, ayrıca taş levha ve divit araç olarak okula sokularak eğitimde mülâhazede başlamaktadır.

Bu arada sıbyan okullarında yeterli reformlar yapılamayınca rüştîye okullarına ağırlık verilmiş, buna bağlı olarak 1847 de İstanbul'da beş rüştîye okulu açılmış, 1848 de bu okulların hepsi de eğitime başlamıştır. Okullarda Arapça, Farsça, coğrafya, matematik, imla ve fen dersleri okutuluyordu.

Bu okullar, özellikle de rüştîyeler için öğretmen yetiştirme çalışması da bir yerden ele alındı. Bunun için gösterilen gerekçelerin özeti şöyleydi; sıbyan okullarının öğretmenlerinin okutamayacağı dersler için (matematik ve fen) öğretmen tahsis edilmeyişi, rüştîyelerde eğitim ve öğretim metodlarının düzene sokulması gereği, yeni öğretmenlerin hem ders programlarını hem de eğitim öğretim tekniklerini öğrenme ihtiyacı (Öztürk, 1996: 5).

Bu şekilde 16 Mart 1848 de ilk öğretmen okulu Darülmualiminin adıyla İstanbul'da Fatih semtinde açıldı. Bu okulun açılmasıyla öğretmenlik geleneksel mesleği terk ederek çağın gereklerine, eğitim ve öğretim tekniklerinin uygulanacağı özel bir uzmanlık mesleği haline geliyordu. 1850 yılından sonra okulun müdürü Ahmet Cevdet Efendi oluyordu. Daha sonra paşa olacak ve üç kez nazır olarak eğitim bakanlığı yapacak olan bu zat 1851 yılında Darülmualiminin Nizamnamesini hazırladı. Nizamnameye göre nitelikli öğretmen yetiştirmek için öğrenci sayısı yirmi ile sınırlandırılacak imtihanla alınacak bu öğrenciler Arapça'yı anlayıp Türkçe'ye verebilecek bilgileri olacak, kötü hal ve hareketleri bulunmayacak, okulun süresi üç yıl olacaktır. Dersler ise; ders verme ve öğretim metodu, Farsça, matematik, geometri, alan ölçümü, astronomi ve coğrafya. Öğrencileri teşvik için dolgun burs verilecek, imtihanlar ciddi yapılacaktır, başarısız olanların okulla ilişkisi kesilecek, mezun bitirenlere öğretmenlik görevi verilene kadar okulda tutulup maaş verilecek, görev almayan mezunların elinden diploma alınarak bir daha görev verilmeyecek.

Rüştiye okullarının 1850 de İstanbul'da sayısı altıya çıkmıştı. Bu yeni okullar da yine iki kısma ayrılmış, birinci kısmı iptidaiye adı verilen ilkokul kısmı, ikinci kısmıysa rüştiye idi. Rüştiyeler önce dört sene olmuş, sonra altı yıla çıkarılmış, 1863 ten sonra da beş yıla indirilmiştir. 1850 de Arapça ve Farsça dersler azaltılmış, fen dersleriyle coğrafya genişletilmiştir. 1853 de diğer vilayetlerde de rüştiye okulları açılma kararları alınmış, 2 Haziran 1853 tarihinde Padişah Abdülmecidin kararıyla yirmi beş vilayette bu okulların açılması kararlaştırılmış, ancak uygulamaya 1856 tarihine kadar başlanamamıştır.

1856 yılında Islahat Fermanının yayınlanmasıyla yapılamayan yenilikler tekrar ele alınıp yaygınlaştırıldı. Buna 1858 de sekiz vilayette açılan yeni rüştiye okullarıyla devam edilip yayılma hareketi sürmüştür. Taşra vilayetlerinde rüştiye okulları açılıp çoğalırken İstanbul'da da yeni rüştiye okulları açılıyordu. 1863 yılında İstanbul'da bu okulların sayısı otuz altıyı bulmuştu. Bu arada yeni usul de uygulamaya konmuştu. 1864 yılında Mekatib-i Sıbyan-ı Müslime Komisyonu kurulmuş ve 1868 de on maddelik bir nizamname yazılmıştır. Eski derslere ilave olarak imla, malumat-ı nafia (faydalı bilgiler), coğrafya ve aritmetik dersleri konulsa da uygulamaya tam başlanamamıştır (Berker, 1945: 39-42).

1851 yılında okullarda okutulacak fen dersleri kitaplarının hazırlanmalarını sağlayacak "Encümen-i Daniş" isimli bir kurul kurulmuş, 1857 yılında da tamamen eğitimi düzenleyecek müstakil bir bakanlık oluşturulmuş ve buna Maarif-i Umumiye Nezareti adı verilmiştir. İlk Maarif Nazırı 17 Mart 1857 de göreve başlayan Abdurrahman Sami Paşadır. Bu görevini 25 Kasım 1861 yılına kadar sürdürmüştür (Umut, 1964: 121).

1856 yılında açıklanan Islahat ile yapılacak reformların uygulanmasında Avrupa Devletlerinin denetimi kabul edilmiştir. Bu fermanla yabancı ülkelerin de yardımıyla azınlıklar, ülkede birçok okul açarak İmparatorluğun parçalanmasını hızlandırmıştır. Hükümet eğitim alanındaki bu kontrolsüz gidişi biraz da olsun kontrol altına almak için 17 Mart 1857 de Meclis-i Vukela (kabine) bir nazırın başında olacağı "Maarif-i Umumiye Nezaretini" kurmuş oldu. Kız öğrenciler için genel eğitim sadece sıbyan okullarında erkeklerle karışık oluyordu. Daha üst bir eğitim kızlar için ilk defa 31 Ekim 1858 de Sultan Ahmet civarında Cevri Usta Okulu açılarak gerçekleştirildi. Ne var ki okula önceleri katılım olmadı. Bunu 1862

de çıkarılan “Padişah İradesi” ile kızların eğitiminin dini ve dünyevi bir gereklilik olduğu izah edildiğinde anlıyoruz. Bu ilk kız rüştiye okulundan on bir sene sonra İstanbul’da yedi ayrı kız rüştiye okulu da açılmıştır. 1870 yılında kurulan ilk kız öğretmen okulundan bayan öğretmenler yetişinceye kadar nakış ve dikişin dışındaki dersler için erkek öğretmenler ders veriyorlardı.

Bu arada yüksek okul özelliğini taşıyan bazı okullar da açıldı. Bunları sıra ile gördüğümüzde; 1847 de Ziraat Okulu; tarımda teknikleşmeye önem vermek üzere, 1859 da açılan Mekteb-i Mülkiye; bürokrasiye memur kadrolarını yetiştiren bu konudaki uzmanlık okulu, 1860 da açılan orman okulu da bu konuda şuurlanmak üzere, 1869 da İstanbul Yedikule’de bir kız sanayi okulu olarak ilk Dikimevi açıldı. Sanayii okullarının en iyi örneğini daha sonraki yıllarda Mithat Paşanın valilik yaptığı Tuna, Suriye ve Bağdat’ta göreceğiz(Ortaylı, 1983: 164-165).

Eğitim Nizamnamesine gelinceye kadar memlekette eğitim ile ilgili söylenebilecek gelişmelerin kısaca özeti bu olup, buraya kadar eğitimdeki olumlu ve olumsuz yönleriyle kolay ve hızlı olmamıştır. Zaman zaman memleket her konudaki sıkıntı ve yaşadığı zorluklara rağmen eğitim konusu ciddiye alınmış, neler yapılması gerekeceği konusunda bütün olumsuzluklara rağmen önemli programlar hazırlanmış, imkanlar zorlanarak uygulamaya konulmaya çalışılmıştır. Devletin giderek zayıflayarak yabancı büyük devletlerin bu kadar baskı ve zorlamalarındaki olumsuzlukları yenmeye çalışacak gayretler içerisindeydi. Devletin zayıflığından doğan fikir karmaşasında menfi etkilenmeler, uygulamalar ve zaman kaybettirmesine rağmen samimi bir çalışma içerisinde hareket edildiğinin bir göstergesi de şu idi; O zaman için geniş muhtevalı bir eğitim nizamnamesinin hazırlanmasını başarabilmek için, teori ve uygulamalar konusunda büyük bir birikimin ve ciddi yoğun bir ekip çalışması ile mümkün olabileceği düşünüldüğünde anlaşılabacaktır.

4. Tanzimat Dönemi Eğitim Yönetimi

Bu dönemde eğitim örgütünde yeni bir yapılanma gerçekleştirilmeye çalışıldı. Önce 1838 yılında bir başlangıç olmak üzere Meclis-i Vala denilen yüksek düzeyde bir genel kurul teşekkül edildi. 1839 da önceden alınan kararlar Mekatib-i Rüştiye

Nezaretî kuruldu. Bu müdürlük düzeyinden biraz daha yüksek genel müdürlük düzeyinde bir makamdı ve evkaf nezaretî (vakıf bakanlığı) bünyesinde bulunup, teşkilatına bağlıydı.

1845 de kurulan Geçici Maarif Meclisinin verdiği rapor doğrultusunda 1846 da Büyük Maarif Meclisi kuruldu. Bu eğitim işlerinden ilk sorumlu kuruluş, doğrudan sadrazama (hükümet başkanı)bağlıydı. Buna bağlı bir uygulama organı olarak, üyelerinin birinin de meclise bağlı olmak üzere çalışacağı Mekatib-i Umumiye Nezaretî aynı yıl içerisinde kuruldu. Kurum olarak, yine genel müdürlük seviyesinde idi. Bu arada Mekatib-i Rüştîye Nezaretî ve yükümlülükleri Mekatib-i Umumiye Nezaretine devredilmiştir. Yapılacak işler paylaştırıldığında; Darülfünunun kurulması ile ilgili çalışmaları Büyük Maarif Meclisi yapacak, rüştîye ve sıbyan okullarının işleriyle de Mekatib-i Umumiye Nezaretî ilgilenecekti. Bu okulların teftiş ve denetimleriyle de muinler (müfettiş) ilgileneceklerdi.

1851 de kurulan Encümen-i Danişin görevi, Darülfünunda dahil, açılacak diğer okulların tercüme edilecek ve yazılacak kitaplarıyla ilgili bir kurul oluşturacak ve akademik çalışmalar yapacaktı. Fakat görevini gereği gibi yapamadan 1862 yılında kapandı.

Eğitim konularıyla ilgilenecek kurumun bakanlık seviyesine yükseltilmesi 15 Mart 1857 ye rastlar. Bu kurumun adı da Maarif-i Umumiye Nezaretî olur. Böylece Mekatib-i Umumiye Nezaretî de buraya bağlanır, ilk eğitim bakanlığı da bu tarihte bu şekilde kurulmuş olur. İlk eğitim nazırı (bakan) Abdurrahman Sami Paşa olur ve dört yıl bu görevde kalır(1857- 1861).

Görüldüğü gibi Tanzimat Döneminde önceki yapılanmanın ortadan kaldırılarak yeni bir oluşum meydana getirilmesi birden olmamıştır. Bu bir süreçtir ve bu değişikliklerin yapılabilmesi uzun bir zamanı alacaktır. Zaten çok hızlı, sığınlaşmadan yapılan değişikliklerin de çok sağlıklı olmadığı yaşanan tecrübelerle sabittir. Ancak yine de Tanzimat döneminde yapılmaya çalışılanların yerine tam anlamadığı gibi zaman, emek ve maddi kayıplarında olduğu bir vakıadır.

Bu arada değişmek istemeyen, eskiyi temsil eden, bir hayli de taraftarı bulunan Medrese gibi bazı kurumlarında, değişim karşısında önemli bir engel meydana getirmesini de göz ardı etmemek gerekir. Normalde, sağlıklı olarak değişim ve yenilenmenin aslında ilköğretimden başlaması gerektiği halde, bu kurumların

medeni hayatına ve şeyhülislama bağlı olması, dolayısıyla da medrese ve ulemanın bu konularda etkili olması, değişim ve yenilenmenin doğrudan ilköğretimden itibaren engellenmiş, zaman zaman bu kurumlara yapılmak istenen müdahalelerde başarısızdır.

Bir şeye rağmen ne kadar uzunda sürse, yapılanmada belirli bir noktaya gelindiğinde, Bakanlık seviyesinde bir eğitim kurumu kurulmuş, sıbyan okulları açılmış ve yeni usule göre yapılanmasının tohumları atılmış, rüştiye okulları açılmış, yine bu iki okul için öğretmen yetiştirmek üzere erkek öğretmen okulu açılmış, Darülfünun açma çalışmaları hızlanmış ve kız rüştiye okulları da açılmıştır. 1869'da ise kız okulları için kız öğretmen okulları açılacaktır.

Bir bir okulun bağlı bulunduğu daireler, denetimlerini yapan muinler (müfettişler) bulunuyordu ve daha önce bahsi geçtiği gibi Darülfünun çalışmalarıyla da Maarif-i Umumiye Meclisi ilgileniyordu. Görüldüğü gibi Genel Eğitim Nizamnamesi ilan edilmeden önce eğitimde çatı kurulmuş, eğitim teşkilatı bir sistemine oturmaya çalışıyordu.

D. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi Hakkında Tutanak*

Şurası açıktır ki medeni âlemin kaynağı, ilim ve eğitim olup, devamlı olarak ilerlemeye yetenekli insan neslinin medeniyetçe lâyık olduğu gelişmeyi sağlayabilmesi, aynı zamanda memleket sanayiinde, teknolojik ilerlemeyi sağlayabilmek ilim ve eğitime bağlıdır. Çünkü, eğitim meslek kollarının ve sanayiinin gelişmesine, meslek kolları ve sanayii ise, toplum hayatının zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak, çeşitli vasıta ve faydalı eserlerin meydana gelişine sebep ve delil olduğundan; medeniyet dairesine dahil olan milletlerin bunda hisse sahibi olabilmeleri, eğitime en büyük alakayı göstererek, onu geliştirecek bilgi ve beceriyle donatması gerektiği açıktır.

* Çalışmamıza temel teşkil eden Nizamname metni, Faik Reşit Unat'ın "Türkiye'de Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış" adlı eserinden tarafımızdan sadeleştirilerek alınmıştır.

İşte bu faydası açık kuralın hakikati araştırılıp incelendiğinde, çeşitli toplum tabakalarının bu konuda yetenekleri görüldükçe, memlekette ilim ve eğitimin gelişmesiyle toplum ahlakının en yüksek seviyeye ulaşacağı açıkça anlaşılır.

Bundan dolayı farklı toplum tabakalarının, eğitimden faydalanarak gelişebilmeleri için, her türlü gayret gösterilmiş, yirmi senedir memleket dahilindeki bütün çocukların eğitimi için birçok rüştiye okulu yapıp açılmış olsa da bunlar eğitim hayatının memleket çapında istenilen ölçüde gelişmesine yeterli olmadığı gibi, memleketteki eğitim kademelerinin ve okul çeşitlerinin de yeterli zenginliğe ulaşamadığı, eğitimin memleket sathında yayılıp gelişmesi için, ilköğretimin sağlam ve düzenli olmasına bağlıken, sıbyan okullarının sayısı mevcut nüfusa göre yetersiz olduğu gibi eğitim ve öğretim yalnız dini ilimlerin başlangıcına aittir.

Bunların yönetimlerinin de ehliyet bakımından yetersiz hocalara verilmesiyle bu okulların, çocukların eğitime yönelmesi ve ondan faydalanmasını sağlayacak niteliklerden yoksun olması, bu okullara senelerce devam eden çocukların eğitimi yeterli olmadığı, rüştiyelere giren çocukların, sıbyan okullarında alması ve tamamlaması gereken eğitimlerinin tekrarını burada yapmaları, aslında rüştiyelerin yönetim metotları ve eğitimleri oldukça muntazam olduğu halde ilk öğretimdeki eğitim metotlarının bozukluğu bu okullara da geçtiği için, rüştiye öğrencilerinin kazandıkları bilginin harcadıkları zamana göre azlığından, çeşitli fen ilimlerini okutan yüksek okul ve üniversitelerin yokluğu, rüştiyeden çıkanları devlet daireleri ile askeri okullara yönelttiği için, bilim ve sanayi hayatının gelişmesine gerekli elemanların okuma ve yetişmesini sağlayamadığından, ticaret ve diğer gelirler sanayiye aktarılamadığı, memleketin gelişmesi sekteye uğradığı, bu yüzden de halkı bu çeşit faydalı ve beceriye yönelik bir eğitime yönlendirecek ve bütün okulları kontrol altında tutacak bir teftiş heyetinin yokluğu, devletin yüksek kademelerini düşünmeye ve araştırmaya yöneltmiş ve genel eğitim hakkında çok kuvvetli bir istihbarat, düzeltme ve düzenleme yapılması inceden inceye düşünülmüş, Devlet Şurası tarafından konu defalarca tartışılmış, böylece; asrın, bilgi metot ve ihtiyaçlarına göre kapsamlı bir Genel Eğitim Tüzüğü kaleme alınmıştır.

Bahsi geçen tüzüğün esas hükümleri öncelikle, bilgi ve beceri için mecburiyet kuralının konulması, ikinci olarak, bütün resmi okulların çeşitli kısım ve kademelere ayrılması, üçüncüsü, öğretme ve öğrenme metotlarının düzenlenmesi, dördüncüsü, eğitim camiasının bilgilendirilmesinin artırılması, aynı zamanda da maddi manevi imkânlarının artması için gerekli vasıtaların yükseltilmesi, beşincisi, eğitimin merkez idaresinin düzenlenmesiyle vilâyetlerde şubelerinin teşkil edilmesi, altıncısı, öğrencilerin şevk ve gayretlerini artırıcı bazı imtihan kuralları ile eğitim ve öğretim hayatının çeşitli basamaklarını resmileştirecek diploma usulünün yerleştirilmesi, yedincisi, ilmi kurumların çoğaltılması ve yaygınlaştırılması, sekizincisi, resmi okulların harcama ve giderleri için halktan yardım talebi gibi hususlar ve konular olup, bu şekilde belirlenmiş olan eğitim basamaklarının tabii gereği olmak üzere her yerde sıbyan okulları (ilkokul), beş yüz haneli kasabalarda rüştiye okulları (ortaokul) ve bin haneyi geçen yerlerde idadi okulları (lise) ve vilâyet merkezlerinde sultaniye okulları yapılıp, hükümet merkezinde bir darülmualimin (erkek öğretmen okulu) ve darülmualimat (kız öğretmen okulu) ile bir darülfünun (üniversite) ve gerekli, uygun mahallerde kızlar için kız rüştiye okulları açılması lâzım geleceği anlaşıldığından eğitim konusundaki düzenlemeler bu tasavvur ve düşüncelere yönelik olacaktır.

Genel olarak eğitim konusunun ülke genelinde gelişme gösterebilmesi için bu giriş ve temennilerin gerçekleşebilmesi, tüzükte belirtilen esasların tamamen kabul ve uygulamasına ve bahsedilen okulların yapılması ve açılmasına bağlı olup, belki ileride yüksek öğrenime ait okulların çoğaltılması gerekeceği, şu anda ise olsa olsa rüştiye ile sultaniye okullarının arasında idadi okullarının açılması ihtiyaç olabilir ise de, rüştiye okullarında, her dini topluluğun çocuklarına dini bilgilerinin verilmesi gerektiğinden bu okulların her cemaat için ayrı ayrı eğitim vermesi gerekeceği ve sultaniye okullarının her cemaat için ayrı açılması mümkün olmadığından ayrıca dini-kültürel ayrılıkların olmaması ve dostluğun geliştirilmesi için karışık eğitim veren idadi okullarının açılması gerekli olduğu münasebetiyle, sunulan tasarının hükümleri kabul edilip uygulamaya konulması gerekir. Çünkü ülkede şu anda ve bunda mevcut olan sıbyan okullarının düzenlenmesi gerektiğinden, yeniden yapılması lâzım gelenlerle beraber toplam miktarı otuz beş, kırk bin adede düşeceğinden, bunların ve diğer ilmi tesislerin esas ve yan harcamaları birçok

masraf gerektireceği, bahsedilen tasarının yazılmış esas gerekçeleri arasında, sıbyan okullarının yönetim masraflarının eskisi gibi halka bırakılmak üzere bir vilâyette nüstiye ve idadiye okullarıyla, maarifteki çeşitli memurların, bir senelik maaş ve masraflarının ne kadar olursa olsun dörtte biri devlet hazinesinden, geri kalanının ise, vilâyetlerin genel meclisinde görüşülmesinden sonra meclis sandıkları ve halk tarafından karşılanması, uygulamanın ilk senesinde ortaya çıkan harcamanın toplam elli, altmış bin keseyi geçmemesine, yine bunun dörtte biri devlet hazinesinden birinci senede verilecek miktarı, şimdiki eğitime ayrılan harcama sınırında olacağı ve geçmeyeceği ihtar edilerek, bu konu üzerinde yeteri kadar durulmuştur. Gerçekte ise, şu anda eğitimin genel harcamalarına ait miktarın ne kadar artırılırsa artırılsın düşünülen ıslahatın tasarlanan uygulamalarının en güzel bir şekilde gerçekleşmesi için yeterli olamayacağı, zaten devlet hazinesinin bunu karşılamasının mümkün olmayacağı, eğitimden faydalanmanın toplum kesimlerinin hepsini ilgilendireceği, dolayısıyla bütün ülke halkının tüm kesimleriyle yardımına başvurulmasına bahsolunan uygulamaların harcamaları için halktan yardım alınmasında tereddüt olmaması gerektiği halde, tasarlanan iyileştirmelerin genel harcamalardaki halka düşen miktarı karşılamaya bazı vilâyetlerin gücü yetmesine rağmen, şimdiye kadar bu konuda halk, yardım istenmeye alıştırılmadığı için, önce bu konunun halka anlatılıp telkin edilmesi, ayrıca bunun bir defada değil, zaman zaman diğer vergilerle birleştirilerek yapılması uygun görülmüştür.

Bu mali zorluklardan başka diğer konuların da uygulamadaki çeşitli araçların eksikliği iyice düşünülmeli, çünkü genel eğitimin bu düzen ve kurallar altında yayılmasının gerçekleşmesi için gerekli vasıtalarından birincisi okulların yapımı, ikincisi okutulacak fen ilimlerine dair bizde henüz mevcut olmayan kitap ve yayınların Osmanlı diline çevrilmesi, üçüncüsü nitelikli öğretmenlerin bulunması maddeleridir. Bunlar, biri diğerinden gerekli maddelerdir. Ne öğretmensiz okul açılmasının, ne de kitapsız fen ilminin öğretimi olamayacağı açıktır. Tüzükte geçen bazı ilim ve fen dersleri hakkında Fransızca kitapların fen ilmine yeterli olduğu söylene bile, her milletin eğitiminde gelişmeyi kendi diliyle gerçekleştirmesi gerekeceği ve başka bir dille eğitimin gelişmesinin zor ve sıkıntılı olacağı açıktır.

İşte bütün bu işlerin uygulanmasında, bahsi geçen zorluklar olmasına rağmen halkın ve halkın gelişmesi ve mutluluğu için çok gerekli olduğundan bu faydalı işlerin yapılmasında durup vakit kaybolması beklenmemeli, bu kadar önemli işlerin yapılması ne kadar tecrübe edilirse, uygulamanın da o kadar kolaylaşacağı düşünülerek, zaman zaman dikkatle, yaz boz tahtası yapmadan, ıslahatlaştırmak, masraf ve emek yönünden de zarara uğramadan, ıslahatı gerçekleştirmeye çalışmak gerekecektir. Bu şekilde, fazla hata yapmadan çalışma ve gelişmelerin yakından değerlendirilmesi yapılabilecektir. Aynı zamanda maddi olarak harcamaların da devletin ve halkın kaldırabileceği bir seviyeye indirileceği düşünülmektedir. Islahatın uzun zamana yayılması, ayrıca öğretmen okullarından öğretmenlerin yetişmesine fırsat vereceği, yine lâıkiyle kitap tercümesine zaman tanıyacağı, bu şekilde ıslahata yeni yetenekler ile güç katacağı için tüzüğün icraata geçirilmesine ve zaman içine yayılması uygun görülmüştür.

Bu esas gereğince tercih edilen, tedrici uygulamaya başşehirde başlanması tabii bir durum olur. Şöyle ki; başşehirin ekseri yerlerinde sıbyan okulları, birçok yerinde de rüştiye okulları mevcut olup sıbyan ve rüştiye okulları için öğretmen okulları (darülmualimiler) açılmış ve sultaniye okulları oluşturulmuş ve birçok kız rüştiye okullarının açılmasına sonradan karar verilmiş, darülfünunun (üniversite) bugünlerde açılmasına karar verilmiş, kısaca tasarlanan eğitimin çeşitli vasıtaları da burada oluşturulmuş olduğundan, bahsi geçen tüzüğün hükümlerine yardımcı olarak Büyük Maarif Meclisinin kurulmasıyla mevcut olan sıbyan ve rüştiye okullarının düzeltilmesi ve açılması, idadiye okullarının açılması, darülmualimiler ile darülfünunun derslerinin düzenlenmesi, yeniden bir darülmualimat (kız öğretmen okulu) tesis edilmesi, her ne kadar tüzüğün hükmü gereğince öğretmenlerin memleket evlâdından olması tercih edilse de, yeni öğretmenler yetişinceye kadar ihtiyaç kadar öğretmenlerin yabancı ülkelerden temini gerekecektir. Merkezde kazanılan bu uygulama tecrübeleri, diğer vilâyetlerde yavaş yavaş sırayla uygulanacak, vilâyetlere bağlı küçük yerleşim birimlerindeki okulların masrafları, daha önce olduğu gibi ahaliye bırakılacaktır. Bu okulların düzenlenmesi tüzüğe göre yeniden ele alınacak, mevcut olan rüştiye okulları da, yeni kural ve metotlara göre

eksik olan eğitimleri tamamlanma ve sayılarının çoğaltılmasıyla idadiye ve sultaniye okullarının açılması maddeleri, faydalı sonuçların oluşmasını sağlayacaktır.

Müslüman olmayan ahalinin çocuklarının ilk öğretimleri, kendilerine ait okullarda olacağı gibi, rüştiye okulları da kendilerine ait olup karışık olmayacaktır. Ancak bu yeni tüzüğe göre karışık ve karışık olmayan iki çeşit okul kurulacağı, ikisinde de fen ilimlerine ait derslerin düzenlenmesi ve kontrolü devlete ait olacağı, yalnızca din ilimlerine ait konuların kendilerince düzenlenmesi uygun görülmüştür.

Kitap ve yayın tercümesi bahsine gelince, Büyük Maarif Meclisinin İlim Dairesinin görevi olarak telif eser ve tercüme hususunda, ehliyetli kişilerin çalışmasına müracaat edilecek, faydalı ilimlere ait yabancı dillerdeki kitap ve yayınların Osmanlı diline tercümesinin herkesin teşebbüs etmesinden ziyade itinalı ve kaliteli olmasına dikkat edilecek, bunun için de devlet hazinesinden telif eserlere ve sipariş üzere tercüme yapacakları özendirmek ve teşvik etmek için senede iki bin kese akçe tahsis edilecektir. Bu kararlara göre geçen maddelerin gerekli yerleri düzeltilerek beş bölüm ve yüz doksan sekiz maddeyi içine alan, açıklanmış, müşaharlarla irtibatlandırılmış, takdim edilmiş, delillendirilmiş ve hükümleri yüksek izin merciinin uygun bulduğu halde, geçen görüşmelerde, gereğinin en önce yerine getirilmesine, bu yüzden de Maliye Nazırlığına havale edilerek yayınlanıp özelliklerinin ilân edilmesine karar verilmiştir.

E. 1869 MAARİF-İ UMUMİYE NİZAMNAMESİ

(GENEL EĞİTİM TÜZÜĞÜ)

BİRİNCİ BÖLÜM

Okulların kısım ve dereceleri hakkındadır

Birinci madde-Memleket dahilinde bululan okullar esas olarak ikiye ayrılır: Birincisi, devlet okullarıdır ki denetim ve kontrolü ve yönetimi devlete aittir. İkincisi, özel okullardır ki yalnız denetim ve kontrolü devlete, tesis ve yönetimi ise kişilere veya topluluklarla kuruluşlara aittir.

Birinci Kısım

Devlet Okulları

İkinci madde-Okul eğitiminin esası üçtür: Birincisi, sıbyan ve rüştiye; ikincisi, idadiye ve sultaniye okullarına; üçüncüsü, yüksek okullara mahsus derslerdir. Bu şekilde okullar memleket içinde beş sınıfa ayrılmıştır: Sıbyan, rüştiye, idadiye, sultaniye ve yüksek okullar

Birinci Fası

Üçüncü madde-her mahalle ve köyde duruma göre iki mahalle veya iki köyde birer sıbyan okulu bulunacak ve karışık olan köy veya mahallede Müslümanlar ve gayri Müslimler için ayrı sıbyan okulları olacaktır.

Dördüncü madde-Sıbyan okullarının bina olarak yapımı ve tamiri, öğretmenler için ayrılan masraflar, eğitimin diğer giderleri mahalle veya köyün halkı tarafından karşılanacaktır.

Beşinci madde-Sıbyan okulları için gereken öğretmenler tüzüğüne uygun olarak seçilecek ve tayin edilecektir.

Altıncı madde-Sıbyan okullarının tahsil süresi dört sene olup aşağıdaki dersler okutulacaktır.

Yeni usule göre elifba

Kur'anı kerim

Tecvit

Ahlak dersi

İlim-i hal

Yazı dersi

Kısaltılmış temel matematik

Kısaltılmış Osmanlı tarihi

Faydalı bilgileri toplayan kitapçıklar

Gayri Müslim halkın çocuklarına kendi din usullerine göre eğitim verilecektir. Bu din usullerinin eğitimlerini kendi din adamları şekillendireceklerdir

Osmanlı tarihini Gayri Müslim çocuklar kendi dilleriyle okuyacaklardır.

Bu süreden sonra Kur'an ezberlemek isteyen öğrenci belirli bir süre daha okulda kalmakta serbesttir.

Yedinci madde-Bu derslerin değiştirilme ve düzeltilmesi gerektiği zaman mahalli maarif meclisinin, Maarif Nezaretinden izin alıp danışması ve Büyük Maarif Meclisinin görüşü alınıp uygun görmesiyle icra yetkisine sahip olur.

Sekizinci madde-Sıbyan okullarında Müslim ve gayri Müslimlerin bayram ve özel günlerinden ve bütün okullar için padişahın tahta geçme gününe rastlayan özel günden başka her gün sabahtan akşama kadar ders okutulması kararlaştırılmış olduğundan öğretmenler belirlenmiş vakitlerde hazır bulunup eğitim ve öğretime, mahalle ve köyün eğitim yaşındaki çocukları okula devama zorunludur.

Dokuzuncu madde-Memleket içinde sıbyan okullarının derslerinin eğitimine devam edilmesi kız çocukları için altı yaşından on, erkek çocuklar için yedi yaşından on bir yaşına kadar zorunludur.

Onuncu madde-Bir mahalle veya köy sıbyan okuluna gitmek için erkek ve kız olarak o eğitim yerinde ne kadar çocuk varsa isimlerini ve onların geçimleriyle ilgili olan ana baba ve akrabalarının isimlerini bildiren ihtiyar meclisi aracılığıyla bir deftere yazılıp altı mühürlenip okul öğretmenine teslim edilecektir.

On birinci madde -Onuncu maddede açıklandığı gibi düzenlenecek defterde isimleri yazılmış çocuklardan okula gelmeyenler olursa, öğretmen tarafından mahalle muhtarına haber verilerek çocuğun anne babası veya en yakın akrabası ihtiyar meclisine getirilerek çocuğu okula göndermesi ihtar edilecektir.

On ikinci madde-Bir çocuğun okula gitmesi için ilgili yakınına bir ayda üç defa ihtar edildiği halde okula gelmemişse on üçüncü maddede yazılı maddede yazılı mazeretlerde geçerli değilse o ilgili kişilerden gücüne göre beş kuruştan yüz kuruşa kadar nakit para cezası maarif idaresi sandığına verilecek, yine de tesir görülmezse mahalle muhtarı okula getirilecektir.

On üçüncü madde -Eğitimde bulunanların zorunluluktan muaf tutulan sebeplerin birincisi, çocuğun eğitim yapmasına engel bedeni veya ruhi bir hastalığının bulunması; ikincisi, çok fakir olup masraflarını karşılayamaması; üçüncüsü, çocuğun din ve harman zamanları çiftçilikle meşgul olması; dördüncüsü, bulunduğu yerin okula yarım saat mesafede bulunması; beşincisi, çocuğun bulunduğu yerde okul bulunmaması; altıncısı, çocuğun evinde veya başka özel bir yerde okuyup yazdığının anlaşılmaması, kısaca bu maddelere benzer durumlardan dolayı, yerel yönetim tarafından kabul olunabilecek özürlerin bulunması gerekmektedir. Sıbyan okullarına

devam eden çocukların bu özürlerden birisinin bulunduğu anlaşılırsa ailesinden ceza alınmaz.

On dördüncü madde -Sıbyan okullarında eğitim süresini tamamlayan öğrenci, imtihan tüzüğü gereğince aldığı diploma ile imtihansız rüştiye okullarına girebilir.

Kız Sıbyan Okulları

On beşinci madde -Bir mahalle veya köyde bir cemaata ait iki sıbyan okulu olduğu ve konumu itibariyle bir engel olmadığı zaman biri o cemaatin erkek, diğeri kız çocuklarına ayrılacak, bu durum gerçekleşmeyen yerlerde kız çocuklarına ait bir okul yapılıncaya kadar kız çocukları buralara kabul edilecek ancak sınıflarda karışık halde oturtulmayacaktır.

On altıncı madde - Müstakil olan kız sıbyan okullarının öğretmen ve diğış ustaları kadın olacaktır. Fakat nitelikli öğretmenler yetişinceye kadar yaşlı ve temiz ahlaklı erkek öğretmen tayin edilebilir.

On yedinci madde -Kız sıbyan okullarının eğitim metotları, yönetimleri, tahsil süresi, tatilleri, öğrencilerin tahsil zorunlulukları ve diğër durumları erkek Sıbyan okulları hakkındaki tüzük hükümlerine göre olacaktır.

Rüştiye Okulları

On sekizinci madde -Beş yüz evi geçen kasaba halkı yalnız İslâm'sa yalnız İslâm, yalnız Hristiyan ise yalnız Hristiyan rüştiye okulu olacaktır. Halk karışık ise İslâm için başka Hristiyan için başka birer rüştiye okulu olacaktır. Bu şekilde karışık kasabada rüştiye okulu yapılacak halk sınıfının hane sayısı yüzden fazla olması gerekir. Müslüman olmayan diğër topluluklar içinde aynı kural geçerlidir.

On dokuzuncu madde -rüштиye okullarının yapım masrafiyla, öğretmen, hizmetli ve diğer masrafları vilâyet maarif idaresi sandığından karşılanacaktır.

Yirminci madde -Yapılacak rüштиye okullarının binaları Büyük Maarif Meclisinden verilecek plâna uygun inşa edilecektir.

Yirmi birinci madde -Her rüштиye okulunun öğrenci sayısına göre birer veya ikişer birinci ve ikinci öğretmenleri olup, bunlar öğretmen tüzüğüne göre seçilip tayin edilecek, ayrıca bir gözetmen birde hademesi olacaktır.

Yirmi ikinci madde -rüштиye birinci öğretmenin sekiz yüz, ikinci öğretmenin beş yüz, gözetmenin iki yüz, hademenin yüz elli kuruş maaşı olacak, diğer masraflar için senede dörder bin kuruş tahsisatı olacak, buna göre bu masraflar senelik en fazla kırk bin kuruş olacaktır.

Yirmi üçüncü madde -rüштиye okullarının eğitim süresi dört sene olup aşağıdaki dersler okutulacaktır.

Din ilimlerine giriş

Osmanlıca kuralları

Yazı kuralları ve nesir

Yeni Arapça ve Farsça kuralları

Çizgi çizme ve resmetme

Geometriye giriş

Genel tarih ve Osmanlı tarihi

Coğrafya

Beden eğitimi

Okulun bulunduğu yerde daha çok kullanılan dil

Ticaretle meşgul olan yerlerde isteyen öğrencilere 4. sene içinde Fransızca derslere başlanabilir.

Bu derslerden din, mezhep ve fen dersleriyle ilgili olanlar her cemaatin kendi diliyle okutulacak, Gayri Müslime kız rüştiye okullarında Arapça ve Farsça dil kuralları yerine kendi dilleri okutulacaktır. Altıncı ve yirmi üçüncü maddelerde açıklandığı gibi gayri Müslim çocukların din dersleri kendi din adamlarının sorumluluğunda olacaktır.

Yirmi dördüncü madde -Bahsi geçen fen derslerinin eğitim çizelge gereğince günlere bölünmüş olarak yapılacaktır. Bulunduğu yer itibarıyla tecrübeyle bazılarının düzeltilmesi ve değiştirilmesi gerekirse bu değişme ve düzenleme Maarif Nezareti ve Büyük Maarif Meclisinin bilgisi ve oluruyla gerçekleşecektir.

Yirmi beşinci madde -Müslim ve gayri Müslim okullarının genel tatil zamanı ağustosun başlangıcından üçüncü haftası sonuna kadar yirmi iki gündür. Her rüştiye okulu temmuz başında tatille girip on beş gün imtihana hazırlık, temmuz on beşten sonuna kadar imtihanlara ayrılacaktır. İmtihanın sonunda okullar tamamen tatile girip ağustosun yirmi üçüncü günü tekrar açılacaktır. Ondan sonra İslâm rüştiyesi için Ramazanın üçüncü haftası sonundan şevvalin birinci haftası sonuna kadar on beş gün ve Kurban Bayramı için bir hafta tatil olacak ve cuma tatilinden ve diğer özel günlerin dışında tatil yoktur. Gayri Müslim okulları her milletin bayram ve özel günlerinden başka tatilleri yoktur. Bütün rüştiyeler padişahın tahta geçiş gününe mesadûf eden gün tatil olacaktır.

Yirmi altıncı madde -rüştiye okullarında eğitimlerini sürelerinde tamamlayarak imtihan tüzüğü gereğince diplomasini alanlar imtihansız İdadiye gireceklerdir. İmtihani başaramayanlar ise isterlerse bir sene daha okulda eğitime devam edebileceklerdir.

Kız rüştiye Okulları

Yirmi yedinci madde -Büyük şehirlerde halk yalnız İslâm'sa yalnız İslâm, Hristiyan'sa yalnız Hristiyan birer kız rüştiye okulu olacak, karışık ise her biri için birer kız rüştiye okulu olacaktır. Bu şekilde karışık şehirlerde rüştiye okulu olacak tarafın ev sayısı beş yüzden fazla olması gerekir. Bu okulların ilk olarak yapımı başşehir ve büyük vilâyetlere mahsustur. Diğer gayri Müslim halklar için de aynı kural geçerlidir.

Yirmi sekizinci madde -Kız okullarının öğretmenleri kadın olacak veya kadınlardan nitelikli öğretmenler yetişinceye kadar yaşlı ve ahlaklı erkek öğretmenlerin tayini yapılabilecektir.

Yirmi dokuzuncu madde -Kız rüştiye okullarının eğitim süresi dört senedir ve aşağıdaki dersler okutulacaktır.

Din ilimlerine giriş

Osmanlıca kuralları

Arapça ve Farsça kurallarına giriş

İmla ve nesir

Edebi seçmeler

Ev idaresi

Kısaltılmış tarih ve coğrafya

Matematik ve muhasebe

Nakış desenleri

Biçki-dikiş

Musiki- mecburi değildir.

Bu derslerden din-mezhep ve geçen fen derslerine ait olanlar, her topluluğun kendi diliyle eğitimi olacak, Gayri Müslim kız rüştiye okullarında Arapça ve Farsça gramere giriş dersi yerine kendi dilleri okutulacaktır. Altıncı ve yirmi üçüncü maddede geçen kurala göre din dersleri kendi din adamlarının sorumluluğunda olacaktır.

Otuzuncu madde -Kız rüştiye okullarının ikiden dörde kadar öğretmeni olacak, biçki-dikiş için ve musiki için birer öğretmeni, gözetmeni ve hademesi olacaktır. Bu okulların yıllık harcaması kırk bin kuruş olup maarif idaresi sandığından karşılanacaktır.

Otuz birinci madde -Ellerinde sıbyan okulu diploması olan kızlar imtihansız rüştiye'ye girecekler. Olmayanlar imtihan olup kazanırlarsa okula alınacaklardır.

Otuz ikinci madde - Bu okulların yönetimi, tatil günleri, diğer şart ve kuralları erkek rüştiye okullarının aynı tüzük hükümlerine tabidir.

İkinci Fasıl

İdadiye Okulları

Otuz üçüncü madde -İdadi okullarına rüştiye okullarını tamamlamış İslâm ve Gayri İslâm öğrencilerin karışık olarak eğitim ve öğretim görmeleri hakkındadır.

Otuz dördüncü madde -Bin haneyi geçen ve durumlarına göre ihtiyaç gösteren kasabalarda birer idadiye okulu yapılması kararlaştırılmıştır.

Otuz beşinci madde -İdadi okullarının bina yapımı, öğretmen, hademe ve diğer bütün giderleri maarif idaresi sandığından karşılanacaktır.

Otuz altıncı madde -Her idadi okulunun çeşitli ilimler için muavinleriyle altışar öğretmeni olacak, bunlar başkentteki Büyük Öğretmen Okulunun diploması ve Maarif Nezaretinin uygun görmesiyle tayin olacak, her okulun gözetmen ve hademesi olacaktır.

Otuz yedinci madde -Her idadi okulunun öğretmen ve hademe maaşları toplamı altı bin ve diğer muhtelif küçük masrafları sekiz bin kuruş olup, buna göre bunun senelik masrafı seksen bin kuruş olacaktır.

Otuz sekizinci madde -İdadiye okulunun eğitim süresi üç sene olup aşağıdaki dersler okutulacaktır.

Gelişmiş Türkçe yazı ve inşâ

Fransızca

Osmanlı kânunları

Mantık

Milletler iktisat ilmine giriş

Coğrafya

Genel tarih

Tabiat bilgisi

Cebir

Muhasebe

Geometri ve ölçme bilgisi

Fizik

Kimya

Resim.

Otuz dokuzuncu madde -Geçen maddede yazılı derslerin eğitimi çizelge gereğince günlere bölünmüş olduğundan bu şekilde uygulanacak ve tecrübeyle bunlarının düzeltilmesi ve değiştirilmesi gerekirse Maarif Nezaretinin ve Büyük Maarif Meclisinin uygun görmesiyle olacaktır.

Kırkncı madde -İdadi okullarının tatil zamanları ve imtihan süreleri rüştiye okulları gibi olup her cemaatin bayram günleri için okulun karışık olması yüzünden İki sınıf için eşit olarak uygulanacaktır.

Kırk birinci madde -İdadi okullarında eğitim sürelerini tamamlamış öğrenciler imtihan sonucunda diploma alacaklar, imtihan tüzüğünde belirtilen haklara sahip olacaklardır. İmtihanda başarısız olanlar isterlerse okula bir sene daha devam edebileceklerdir.

Sultaniye Okulları

Kırk ikinci madde -Her vilâyetin merkezi olan şehir ve kasabada bir sultani okulu olacak, idadi okulundan imtihanla çıkmış olanlar hangi dini topluluktan olursa olsun sultaniye okuluna ücretle kabul olunacak, rüştiye okullarından diploma ile çıkmış olanlar da ücretle alınıp, kısmı adi sınıfına (1. kademe, alt sınıf) dahil olacaklar. idadiye okullarında eğitim görenler arasında en iyi durumda olanlardan fakir olanlar kolaylık olmak üzere her sınıf öğrenciden yüzde beşi parasız, yüzde onu dörtte bir ve yarım ücretle kabul edilecektir.

Kırk üçüncü madde -Sultaniye okullarının yapımı devletten karşılanacak, öğrenciden alınan ücret okulun diğer masraflarını karşılamadığında üstü devlet hazinesinden karşılanmak üzere her sene maarif bütçesine dahil olup bu şekilde harcama ve idaresi maarif meclisi kanalıyla olacaktır.

Kırk dördüncü madde -Sultaniye okullarının öğrencisi yatılı ve gündüzlü olacak yalnız derslerde bulunmak üzere dışarıdan öğrenci kabul edilecektir. Yatılı gündüzlü ve harici öğrencinin ücreti mahalleri hükümetiyle maarif meclisi tarafından bulunduğu yerin durumuna göre değerlendirilecek, fakat yatılı öğrenci için yıllık tam ücret yirmi Osmanlı lirasından aşağı, otuz Osmanlı lirasından yukarı olmayacağı gibi gündüzlü öğrencinin ücreti bunun dörtte biri olacaktır.

Kırk beşinci madde - Her sultani okulunun edebiyat ve fen dersleri ve kanun dersleri için sekizden on ikiye kadar öğretmeni olacak, bunlar öğretmen tüzüğüne

uygun olarak seçilip tayin edilecektir. Her okulun müdür, muhasebeci, vekilharç, kapıcı, gözetmen gibi hademesi ihtiyaca göre olacak, okulun yönetimi vilâyet maarif müdürüne bağlı olacaktır.

Kırk altıncı madde -Bu okullarda okutulacak dersler iki kısımdır. Biri alt kademe, diğeri üst kademedir. Alt kademe idadi okullarında okutulan derslerdir. Üst kademede iki sınıfa ayrılır: Edebiyat ve fen, buna göre okulun eğitim süresi üç, alt kademe ile altı senedir. Üst kademe dersleri aşağıdaki cetvelde olduğu gibidir.

Edebiyat Sınıfı:

Türkçe yazı ve inşa,
Arapça ve Farsça edebi eserler,
Maani (anlam bilim),
Fransızca,
Milletler iktisat ilmi,
Milletler hukuku,
Tarih

Fen sınıfı:

Tasarı geometri,
Perspektif,
Cebir ve cebirin geometriye uygulanışı,
Trigonometri,
Kozmoğrafya,
Fizik ve kimyanın pratik olarak sanayii ve tarıma uygulaması,
Tabiat ilmi,
Topografya.

Kırk yedinci madde -Kırk altıncı maddede geçen fen ve ilimlerin eğitimi üzere gereğince günlere bölünerek uygulanacak, bulunulan yerde bazı derslerin düzeltilmesi ve değiştirilmesi gerekirse maarif nezareti ve büyük maarif meclisinin kararıyla olacaktır.

Kırk sekizinci madde -Okulların tatil zamanları ve imtihanları rüştiye ve âlîye okulları gibi olup, yatılı öğrencinin tatil geceleri okulda veya dışarıda kalmaları mahalleri maarif yönetiminin kararına bırakılmıştır.

Kırk dokuzuncu madde -Bu okullarda eğitim gören öğrencilerin alt kademe derslerinde olanlar yönetmeliğe göre imtihan olma hakkına sahip olanlar bu durumda bir kademe derslerinden imtihanı başaranlar olursa o sene eğitiminden muaf olacaklardır.

Ellinci madde -Sultaniye okullarının eğitim süresini tamamlayanlardan imtihanları kazanıp diploma alanlar imtihan tüzüğündeki hakları kazanırlar, İmtihanı kazanamayanlar bir sene daha okulda kalabilirler.

Üçüncü Fası

Âliye Okulları

Elli birinci madde - Aliye okulları Darülmuallimin (Erkek Öğretmen Okulu), Darülmuallimat (Kız Öğretmen Okulu) ve Darülfünun ile çeşitli sanayi ve sanat okullarıdır.

Erkek Öğretmen Okulları

Elli ikinci madde -Bütün devlet okullarının çeşitli kademeleri için nitelikli öğretmenler yetiştirmek için başkentte büyük bir öğretmen okulu açılıp üç şubeye,

Her şube edebiyat ve fen bölümlerine ayrılacaktır. Birinci şube rüştiye, ikincisi idadiye, üçüncüsü de sultaniye okullarına öğretmen yetiştirecektir.

Elli üçüncü madde -rüştiye şubesi iki daireye ayrılıp, birincisi İslâm, ikincisi Gayri Müslim rüştiye okullarına öğretmen yetiştirmek içindir.

Elli dördüncü madde -rüştiye şubesinin süresi üç senedir ve aşağıdaki dersler okutulur.

Edebiyat sınıfı:

Türkçe yazı kuralları ve nesir,
Yeni düzen eğitime yeterli olacak Arapça ve Farsça,
Her cemaatin kendi dili,
Genel tarih (her milletin kendi dili üzere eğitim verilecektir).

Fen sınıfı:

Çizgi çizme,
Matematik,
Muhasebe,
Geometri,
Ölçme bilgisi,
Cebir.
Her cemaatin kendi diliyle eğitim olacaktır.

Elli beşinci madde -İdadiye şubesinin eğitim süresi iki sene olup sınıfına göre aşağıdaki dersler okutulacaktır.

Fen sınıfı:

Tabiat İlmî,
 Geometri ve Perspektif,
 Cebir,
 Fizik Bilgisi,
 Kimya,
 Resim

Edebiyat sınıfı:

Arapça ve Farsça'dan tercüme uygulaması,
 Türkçe şiir ve nesir,
 Fransızca,
 Osmanlı kanunu,
 İktisat ilmi

Elli Altıncı Madde- Sultaniye şubesinin süresi üç sene olup aşağıdaki dersler okutulacaktır.

Fen sınıfı:

Trigonometri
 Düzlem ve geometri,
 Cebrin geometriye uygulanışı,
 Koni kesitleri,
 Ağır yük kaldırma metotları,
 Astronomi,

Kimyanın sanayii ve tarıma uygulanışı,

Gelişmiş tabiat ilmi,

Jeoloji,

Arazi plânı çizimi,

Resim.

Edebiyat sınıfı:

Mükemmel Türkçe nesir ve şiir,

Gelişmiş Arapça ve Farsça,

Maani (anlam bilgisi),

Türkçe'den Fransızca ya ve Fransızca'dan Türkçe ye tercüme çalışmaları,

Milletler hukuku.

Elli yedinci madde -Öğretmen Okulunun bir müdürü, yeteri kadar öğretmeni ve iki kapıcısı olacaktır.

Elli sekizinci madde -Müdüre beş bin, öğretmenlere iki binden dört bin kuruşa kadar maaş verilecektir.

Elli dokuzuncu madde -Öğretmen Okuluna girmek isteyenler imtihan sistemünde açıklanan rüştiye, idadiye ve sultaniye mezuniyet belgesi veya stajyerlik diplomalarını gösterdiklerinde imtihansız, gösteremeyenler kurul huzurunda imtihan başarılarına göre şubelerden birine gündüzlü olarak kabul olunur.

Altmışınıcı madde -Öğretmen Okulunun rüştiye şubesinde bulunan öğrenciye rüştiye, idadiye öğrencisine yüz ve sultaniye öğrencisine yüz yirmi kuruş maaş verilecektir. Maaş en fazla yüz öğrenciye verilip gerisine verilmeyecektir. Bunun yanı sıra rüştiye, altmışı idadiye ve sultaniye şubelerine verilecektir. Maaş kıdem sırasına göre verilecektir.

Altmış birinci madde -rüştiye şubesinde eğitim süresini imtihanla tamamlayanlar rüştiye öğretmeni olabilecekleri gibi idadiye şubesine öğrenci olarak devam etmekte serbesttirler. Aynı şekilde idadiye şubesinde eğitimlerini tamamlayanlar idadiye öğretmenliğine başlamak veya sultaniye şubesine devam etmekte serbesttirler.

Altmış ikinci madde -Öğretmen Okulundan imtihanla çıkmış olanlar sınıfına göre görevlendirilmiş olarak resmi genel okullara tayin olup öğretmenlik yapmaya zorunludur.

Altmış üçüncü madde -Öğretmen Okullarında okumuş olan öğretmenlerin devlet okullarında öğretmen olmak için diğer kimselere karşı tercih üstünlüğü olacaktır.

Altmış dördüncü madde -Devlet okullarında, geçerli bir özrü olmadan en az beş sene görev almayanların aldıkları maaş geri alınacak ve öğretmenlik tercih üstünlüğünden mahrum olacaklardır.

Altmış beşinci madde - Tahsil süresini tamamlamadan bulunduğu şube derslerinden imtihan olup başaranlar öğretmenliğe kabul edileceklerdir.

Altmış altıncı madde -Sıbyan Öğretmen Okulu, Büyük Öğretmen Okulunun kısımlarından olacak ve onun müdürünün sorumluluğunda olacaktır.

Altmış yedinci madde -Öğretmen Okulunun düzenli bir kütüphanesi, müzesi olduğu gibi fizik ve kimyaya ait alet ve laboratuvar araçları da tamamlanmış olacaktır.

Kız Öğretmen Okulları

Altmış sekizinci madde -Kız Sıbyan ve rüştiye okullarına bayan öğretmen yetiştirmek üzere başşehirde bir kız öğretmen okulu tesis edip sıbyan ve rüştiye adıyla iki şubeye ayrılacak, her şube İslâm ve Gayrı Müslim diye ayrılarak bu okullara öğretmen yetiştirecektir.

Altmış dokuzuncu madde -Sıbyan şubesinin süresi iki sene olup aşağıdaki dersler çizelgedeki gösterildiği şekilde okutulacaktır.

Din İlimlerine Giriş
 Osmanlı dili kuralları ve yazı
 Eğitim metotları
 Her cemaatin kendi dili
 Ahlak kitabı
 Matematik ve muhasebe
 Osmanlı tarihi ve coğrafya
 Faydalı bilgiler
 Musiki
 Dikiş ve nakış

Her cemaatin kendi dili ile eğitim olacaktır. Gayrı Müslim çocuklarının din dersleri, geçen çeşitli maddelerde olduğu gibi kendi din büyüklerinin sorumluluğunda olacaktır.

Yetmişinci madde -rüştiye şubesinin süresi üç sene olup aşağıdaki dersler okutulacaktır.

Din ilimlerine giriş
 Osmanlı dili kuralları ve nesir
 Arapça ve Farsça
 Her cemaatin kendi dili
 Ahlak ilmi

Ev ekonomisi

Tarih ve coğrafya

Matematik ve fizik ilmine giriş

Resim

Musiki

Dikiş uygulamaları

Her cemaat kendi diliyle eğitim yapacaktır.

Gayri Müslim çocuklarının din derslerinin tayini altmış dokuzuncu maddenin hükmünün uygulanmasıyla olacaktır.

Yetmiş birinci madde- Kız Öğretmen Okulunun bir müdiresi, ilim ve fen dersleri için gerektiği kadar bayan öğretmeni, nakış ustası ve iki hizmetçisi bulunacaktır. Kadınlardan istenilen nitelikte öğretmen yetişinceye kadar yaşlı ve ahlaklı erkeklerden öğretmen tayin olabilecektir.

Yetmiş ikinci madde - Müdirenin bin beş yüz, öğretmen ve ustaların yedi yüz, hizmetçilerin iki yüz elli kuruş maaşı olacaktır.

Yetmiş üçüncü madde - Kız Öğretmen Okuluna girmek isteyenlerden sıbyan ve rüştiye diplomasını gösterenler imtihansız alınacak, diploması olmayanlar yetkili bir kurul tarafından imtihan olacaklar, başarı gösterenler derecesine göre iki şubeden birine kabul edilir.

Yetmiş dördüncü madde - Sıbyan şubesinde eğitim süresini tamamlayıp, imtihanda başarı gösterenler sıbyan okulu öğretmenliğine çıkmak veya rüştiye şubelerine devamda serbesttirler.

Yetmiş beşinci madde - Kız Öğretmen Okulundan imtihanla çıkanlar eğitim hizmetini kabul etmek zorundadır.

Yetmiş altıncı madde - Elllerinde Kız Öğretmen Okulu diploması bulunan öğretmenler eğitim hizmetlerinde çalışmak için olmayanlara karşı tercih edilme hakları olacaktır.

Yetmiş yedinci madde - Kız sıbyan okullarında en az beş sene hizmet etmeden ayrılanlar aldıkları bursları geri verdikleri gibi öğretmenliğe atanmada tercih edilme hakkından mahrum olacaklardır.

Yetmiş sekizinci madde - Kız Öğretmen Okulunun asil öğrenci sayısı elli kişi olup, sıbyan şubesinde olanlara otuz, rüştiye şubesinde olanlara altmış kuruş aylık maaş verilecek açıkta kalan maaş olursa bu asil olmayan sınıfa kıdem sırasına göre verilecektir.

Darülfünun

Yetmiş dokuzuncu madde - Başkentte Osmanlı Üniversitesi namıyla bir üniversite tesis olacaktır.

Sekseninci madde - Üniversite önce hikmet ve edebiyat, ikinci olarak hukuk, üçüncüsü fizik ve matematik eğitimine ait üç bölüme ayrılacaktır.

Seksen birinci madde - Hikmet ve edebiyat şubesinde, insan biyolojisi ilmi, psikoloji, mantık ve anlam bilgisi, beyan (İfade), kelam, ahlak, insan hakları hukuku, tarih, gelişmiş Arapça ve Farsça, Türkçe, Fransızca, Latince dilleriyle ana dil kurallarının uygulama ve karşılaştırılmasına dair genel dilbilgisi, aruz ilmi, genel tarih, eski eserler ilmi, madeni para ilmi dersleri okutulacaktır.

Seksen ikinci madde - Hukuk şubesinde İslâm fikhının uygulama kısmıyla, fıkıh usulü, Roma hukuku, Fransızların beşeri hukukuna yönelik yargı metodu, kara ve deniz ticareti, ceza hukuku, cinayet yargı usulü, mülk hukuku ve milletler hukuku dersleri okutulacaktır.

Seksen üçüncü madde- Fizik ve matematik şubesinde astronomi, fizik, kimya, jeoloji, maden ilmi, botanik, zooloji, geometri, trigonometri, geometrinin cebire uygulanışı, geometrik çizimler, perspektif, diferansiyel hesap, entegral hesap, Ağır yük taşımanın teori ve uygulaması, fizik tarihi, matematik ve arazi plânlama ölçümü dersleri okutulacaktır.

Seksen dördüncü madde - Üniversitede okutulacak dersler Türkçe işlenecek, Türkçe okutmaya yeterli öğretmenler yetişinceye kadar Fransızca okutulabilecektir.

Seksen beşinci madde - Her şubenin eğitim süresi mezuniyet diploması alacaklar için üç, öğretmen diploması alacaklar için dört sene olacaktır.

Seksen altıncı madde - Her şubenin sınıflarının ders cetveli her sene, her biri o şubenin öğretmenleri tarafından düzenlenip Darülfünun Nazırıyla Maarif Nezareti tarafından tasdik edilecektir.

Seksen yedinci madde - Dersler öğretmenler tarafından anlatımla ve açıkça işlenecek, ders dinlemek için dershaneye girmek isteyenlere engel olunmayacaktır.

Seksen sekizinci madde - En azından on altı yaşında olan herkes Darülfünun yönetmeliğine uygun ve kabul etmiş olduğu halde kayıt olabilecektir.

Seksen dokuzuncu madde - Darülfünuna girecek öğrenci başkentte kaldığı yeri beyan edip, gerektiği halde öğrenci hakkında kiminle görüşmek gerekeceği bildirilecektir.

Doksanıncı madde - Darülfünun öğrencisi olmak isteyenler istenenleri yerine getirdikten sonra her şubeden birer Öğretmen alınarak oluşturulacak kurul içinde, Osmanlıca, genel tarih, coğrafya, matematik, geometri, cebir, fizik ve mantıktan imtihan olacaklardır.

Doksan birinci madde - İmtihandan sonra yetkili kurul adayın başarısını gösteren bir belge verecek, bu belge ile aday yarım Osmanlı lirası vererek öğrenci defterine kaydolacaktır.

Doksan ikinci madde - Aday doksanıncı maddede geçen dersleri tahsil ettiğine dair devlet tarafından tanınmış bir okulun diplomasını gösterirse imtihandan muaf olacaktır.

Doksan üçüncü madde - Öğrenci her üç ayın başındaki on beş gün zarfında çeyrek Osmanlı altını vererek kaydını yenileyecektir.

Doksan dördüncü madde - Öğrenci kayıt yenilemek için geçen üç ayda derslerine devam ettiğini şube öğretmenlerinin kabul ettiğini yazılı olarak gösterecektir.

Doksan beşinci madde - Darülfünunun düzenine aykırı harekette bulunan öğrenciler, öğretmen tarafından ihtar (dikkat çekme) ve tembih (uyarma) olacak, bu hareket üç defa olduğunda her üç ayda yenilediği kayıtlardan bir veya ikisini kaybedip ders ona göre geri gidecek, gerektiğinde üç aydan bir seneye kadar okuldan uzaklaştırılacaktır.

Doksan altıncı madde - Öğrencinin kayıt kaybetmesi, üniversiteden süreli veya süresiz uzaklaştırılması Darülfünun Meclisinin kararına bağlıdır.

Doksan yedinci madde - Bütün öğrenciler gündüzlü olacaktır.

Doksan sekizinci madde - Darülfünun öğretmen yardımcıları, Öğretmen Tercihü gereğince seçilip atanacaklardır.

Doksan dokuzuncu madde - Darülfünun öğretmenlerine iki bin beş yüzle beş bin arası, yardımcılara bin beş yüzle iki bin beş yüz kuruş arası aylık maaş verilecektir.

Yüzüncü madde - Öğrencilerin isimleri yazılı cetvelli bir defteri her gün öğrenciler imza atıp yoklaması yapılacak öğretmen yardımcılarını haftada bir defa defteri kontrol edip gelmeyenleri kaydedeceklerdir.

Yüz birinci madde - Üç ayda bir devam eden öğrenciye öğretmenler tarafından devam belgesi verilecektir.

Yüz ikinci madde - Öğrenci her sene sonunda elinde dört tane devam belgesiyle bulunduğu şubenin o sene ki derslerinden imtihan olacak, birinci imtihanı veremeyince beşinci kayıt belgesini alamayacak, ikinci imtihanı veremeyince dokuzuncu kayıt pusulasını alamayacak ve eğitim ve öğreniminin sonuna kadar bu devam edecektir.

Yüz üçüncü madde - Öğrenci üçüncü senenin sonunda, önce o senenin derslerinden, sonra bulunduğu şubenin bütün derslerinden imtihan olacaktır.

Yüz dördüncü madde - Yüz üçüncü maddede geçen iki imtihanı kazanan öğrenci şube yönetimi tarafından teklif edilen bir konuya dair yaptığı çalışmayı şube müdürüne verecek, müdür bu çalışmayı kabul ederse, şube öğretmenlerinden oluşan imtihan komisyonunca değerlendirilmesi için yazana izin belgesi verecektir.

Yüz beşinci madde - İmtihan komisyonunda sunulan çalışma hakkında ilgili sorulacak sorulara yeterli cevap veren öğrenciye Darülfünunun mühürü basılıp, şube müdürü, katibi ve nazırının imzaları bulunan bir diploma verilecek, buna bağlı olarak imtihan nizamnamesine uygun olarak mezuniyet diploması verilecektir.

Yüz altıncı madde - Üniversiteye öğretmen olmak isteyen öğrenci, diplomayı aldıktan sonra bir sene daha kayıt pusulalarını alıp mezuniyet hakkında geçerli usule uygun olarak imtihan olduktan sonra ilmi bir konuda gerekli çalışmayı tamamladıktan sonra imtihan nizamnamesine uygun olarak üniversite öğretmenliği diploması alabilmek için şahadetname alacaktır.

Yüz yedinci madde - İmtihan nizamnamesinde gösterilen diploma harcından başka Darülfünun sandığına öğrenciden her imtihan için ikişer Osmanlı yüzlük Mecidiye altını harç alınacaktır.

Yüz sekizinci madde - Darülfünun Maarif Nezaretinin önergesiyle bu komisyyla görevli bir nazırın (dekan) yönetiminde bulunacaktır.

Yüz dokuzuncu madde - Nazır darülfünun Nizamnamesinin hükümlerinin uygulanmasına, öğrencinin davranışlarına dikkat edecek, yanlış davranışta bulunan

öğrenciye önce nasihat edip, durumu velilere, gerektiğinde de Maarif Nezaretine bildirecektir.

Yüz onuncu madde - Nazır her sene sonunda Darülfünunun o sene boyunca olan olayları, o anki durumu ve kesinleşmiş ıslahatları açıklayıp ilân edecektir.

Yüz on birinci madde - Her şubenin öğretmenleri her sene içlerinden birini şube müdürlüğüne seçeceklerdir.

Yüz on ikinci madde - Her şubenin müdürü gerektiğinde şube öğretmenlerini toplayarak bölüme ait işleri görecektir.

Yüz on üçüncü madde - Darülfünun Meclisi Nazırın başkanlığında ve şube müdürlerinin bir araya gelmesiyle oluşur. Darülfünun derslerinin cetvelleriyle, güvenlik işleriyle meydana gelen olayları ve Maarif Nezaretinden danışarak veya danışmadan uygulanması gereken ıslahatları müzakere edecektir.

Yüz on dördüncü madde - Her şubenin öğretmenlerinden, kendileri tarafından seçilmiş bir katibi olacaktır.

Yüz on beşinci madde - Şube katibi tutanakları yazmaya, yazışmayı yapmaya ve evrakı korumaya memurdur.

Yüz on altıncı madde - Darülfünun nazırının aylık maaşı yedi bin beş yüz kuruş olacak, şube müdürlerinin maaşı öğretmen maaşlarından bin kuruş fazla olacaktır.

Yüz on yedinci madde - Her sınıfta birer gözetmen ve gerektiği kadar hademe olacak, gözetmenlerin aylık maaşı üç yüz, hademenin maaşı yüz elli-iki yüz elli kuruş olacaktır.

Yüz on sekizinci madde - Darülfünunun tatil günleri önce cuma ve pazar günleri ikinci olarak her sınıf halkın bayram ve özel günleri, üçüncüsü Ramazan, dördüncüsü imtihandan sonra bir ay tatilden ibaret olacak ve padişahın tahta geçme gününde tatil olacaktır.

Yüz on dokuzuncu madde - Darülfünunda bir kütüphane bulunacaktır.

Yüz yirminci madde -Kütüphane müdürü Darülfünun nazırının bildirmesi, isteği ve Maarif Nazırının önergesiyle hükümet emriyle tayin olur. Aylık maaşı iki bin beş yüz kuruştur.

Yüz yirmi birinci madde - Kütüphane giderleri için senelik beş bin kuruş ayrılacaktır.

Yüz yirmi ikinci madde -Kütüphane hibe ve vasiyetle verilecek bağışı kabul edecek, diğer kütüphanelerle kitap değişimi yapabilecektir.

Yüz yirmi üçüncü madde - Kütüphane Darülfünun öğretmenleriyle öğrenci için her gün ve halk için belirli vakitlerde açık olacaktır.

Yüz yirmi dördüncü madde - Darülfünunun özel bir sandığı olacak, bunun yönetimi Darülfünun Nazırının isteğiyle ve Maarif Nezaretinin önergesiyle ve hükümet emriyle özel bir memur görevlendirilecektir.

Yüz yirmi beşinci madde - Darülfünunun geliri önce sandığa teslim olan kayıt, müsvedde ve imtihan harçlarından toplanan gelirlerden, ikincisi hediye ve vakıf gelirleri, üçüncüsü devlet tarafından verilen yıllık yardımlardan ibarettir Bu yardımlar fazladan masrafları düzeltmek için verileceğinden Darülfünunun diğer gelirleri arttıkça yardım miktarı azalacaktır.

Yüz yirmi altıncı madde - Darülfünunun masrafları okulun nazırıyla öğretmen ve hademe masraflarından, okulun yakıtı, tamir masrafları ve kütüphaneye yapılan yardımdan ibarettir.

Yüz yirmi yedinci madde - Geçen maddelerde bahsi geçen sandığın gelir ve gider muhasebesini her sene bir deftere işlenerek Büyük Maarif Meclisi dairesine verilecektir.

Yüz yirmi sekizinci madde - İleride açıklanacak özel nizamnamesinin uygulanmasında Darülfünunda tarih-i tabiiye (hayvan, bitki ve dünyanın gelişimini

anlatan ilim) ve eski eserlere dair eserlerin toplanmasına ve korunmasına ait birer daire ve laboratuvar yapılacak bunların sorumlu memurları olacaktır.

İkinci Kısım

Özel Okullar

Yüz yirmi dokuzuncu madde - Özel okullar bazı yerlerde cemaatlar tarafından veya yerli ve yabancı kişi ve kişiler tarafından ücretli veya ücretsiz kurulan okullar olup, bunların masraf, yapımı ve yönetimi ya kurumları yada bağlı oldukları vakıflar tarafından yapılır. Memlekette bu çeşit okulları yapabilmek için önce öğretmenlerinin elinde Maarif Nezareti veya yerel maarif yönetiminden diploma bulunmak, sonra bu okullarda ahlaka ve memleket siyasetine uygun olmayan ders okutulmaması için okutulacak derslerin cetveli ve kitapları Maarif Nezareti veya yerel maarif yönetiminden tasdik edilerek, taşrada ise vilâyet maarif kurumuyla vilâyet valisi tarafından ve başkentte Maarif Nezareti tarafından resmi mabsat verilir. Bu şartlar oluşmadıkça özel okul açılmasına ve devam etmesine izin verilmez. Aykırı hareket edildiğinde ise yasaklanıp kapatılır. özel okul açanların tayin edecekleri öğretmenlerin diplomalarını Maarif kurumuna tasdik ettireceklerdir.

Yüz otuzuncu madde - Devlet okullarıyla özel okullarda öğrencilerin uygunsuz hareket ve ders çalışmamalarından dolayı dayak ve kötü söz kesinlikle yasak olup, cezayı hak eden öğrenci suçuna ve tembelliğine göre özel talimata uygun olarak terbiye edilecek, talimata uygun hareket etmeyenler cezalandırılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

Maarif Yönetimi Genel Kurulu

Birinci Kısım

Büyük Maarif Meclisi

Yüz otuz birinci madde - Maarif yönetiminin genel merkezi olmak ve Maarif Nezaretinin yönetimi altında bulunmak üzere başkentte büyük bir maarif meclisi oluşturup ilim ve yönetim olmak üzere iki daireye ayrılacaktır.

Yüz otuz ikinci madde - Maarif Meclisinin Genel Kurulunun iki dairesi ileri gelenleriyle Devlet Şurası ve Adli Hükümler Kurulu üyelerinden ve ilim ve askeri ileri gelenlerinden ibaret olup senede iki defa Maarif Nezaretinin yönetimi altında toplanıp gereği kadar devam eder.

Birinci Fasıl

İlim Dairesi

Yüz otuz üçüncü madde - İlim Dairesi bir başkanın yönetiminde haftada iki defa toplanır. Bunun üyeleri iki kısımdır. Birincisi dahili (iç) kısımdır ve devletin vatandaşlarındandır. İkinci kısım hariciye (dış) üyelerdir. Dahili üyeler sekiz asil üyedir. Harici üyelerin sayısı sınırlı değildir. Bu meclisin iki katibi olup birisi

Avrupa üniversiteleriyle yazışma yapabilecek seviyede Fransızca bilmesi şarttır. Üniversitenin nazırı ve müdürleri İlim Dairesinin tabii üyeleri olup davet olundukça kurula katılmak zorundadırlar.

Yüz otuz dördüncü madde - İlim Dairesinin asıl görevi devlet okullarına gerekli kitap ve yayın ile, Türkçe çeşitli ilim ve sanatlara ait kitapları yazmak ve tercüme etmek ve ettirmek, gerektiğinde ilân vermek gibi yollara başvurarak nitelikli çevirmenler bulmak veya bu konuda kurullar oluşturarak gerekeni yapmak, Avrupa üniversiteleriyle bilgi alışverişinde bulunmak, Türkçe'nin ilerlemesine çalışmak, telif ve tercüme olan kitapları inceleyip tasdik ederek faydalarına göre yazar ve çevirmenlerine lââyık oldukları mükafatın derecelerini belirlemek, mezuniyet imtihanlarını yapmak ve diploma vermek konularıdır. Bu dairenin telif ve tercüme ettireceği kitap ve yayınların yazar ve çevirmenlerine verilecek mükafat için devletten senede iki bin kese tahsis edilecektir.

Yüz otuz beşinci madde- İlim Dairesinin asıl görevi geçen maddede ayrıntıları açıklanan icraat ve teşebbüsler ile bu çalışmaları sonuçlandırmak olduğundan asli komisyon her sene sonunda ilmi çalışmaları göstermek zorundadır.

Yüz otuz altıncı madde - Dahili üyeler Arapça, Yunanca ve Latince gibi dillerden ve diğer Avrupa dillerinden birini bilmekle beraber bir sanat veya ilimde yeterli olmak, Türkçe nesir ve yazı, telif ve tercümeyle ehil ilim sahibi vatandaşlardan oluşur.

Yüz otuz yedinci madde - Hariciye dairesi üyeleri ile görüşüp ilim ve eğitimle ilgili inceleme, araştırma ve yaptığı çalışmaları gösterecek ve dairenin üç ayda bir olan Genel Kurul toplantısında hazır bulunacaktır.

İkinci Fasıl

Yönetim Dairesi

Yüz otuz sekizinci madde - Yönetim Dairesi başkan, yarısı Müslüman, yarısı Gayri Müslim iki muavin, dört muhakkik (müfettiş), üçte biri Gayri Müslim altı asil üye ve bir baş katipten olduğu halde her gün toplanacak ve görevi özellikle başkentte ve bağlı yerlerde bulunan okullarla bütün memlekette bulunan okullar, maarif meclisleri, kütüphane, müze ve matbaalara nezaret etmek, öğretmenlerin terfi ve tayin, özel problemlerine yönelik konular ve nizamnamede eğitim yönetiminin hukukuyla ilgili özel ceza hükümlerinin uygulanması için gerekenlerin sorgu ve yargılarını uygulamak, başkent ve bağlı yerlerin eğitim bütçelerini ve eğitim nizamı tasarılarını düzenleyip genel kurula göndermek, kısaca ilmi yapıyı oluşturup çoğaltmak için gerekli sebepleri araştırıp mütalaa etmekten ibarettir.

Yüz otuz dokuzuncu madde - İki daire gerektiğinde bir araya gelebilir. Bu durumda konu hangi daireyi ilgilendirirse o dairenin başkanlığında toplanılır.

Yüz kırkinci madde - İki daire başkanının yedi bin beş yüzer, üyelerin dört biner kuruş maaşı olacak, ilim dairesinin asil üyeleri yaptıkları ilmi çalışmalardan dolayı da mükafatları olabilecektir. Başkatiplere üç bin kuruş maaş verilecektir. Bunların hepsi Maarif Nezareti tarafından seçilip tayin edilecektir.

Yüz kırk birinci madde - Bu iki daireye bağlı bir yazışma memuruyla başkent ve vilâyet sandıkları muhasebelerini görmek için bir muhasebe memuru olacaktır.

Yüz kırk ikinci madde - Başkentte Maarif Sandığı bir özel memurun yönetiminde ve Maarif Dairesine bağlı olacaktır.

Vilâyet Maarif Meclisi

Yüz kırk üçüncü madde - Başkentte Büyük Maarif Meclisinin şubesi ve uygulama vasıtası olarak yönetimi maarif müdürü unvanıyla bir zatın başkanlığında bulunacak her merkez vilâyetinde bir maarif meclisi oluşturulacaktır. Bu heyet

gereğine göre bir Müslim ve Gayri Müslim iki muavin ve aynı şekilde iki muhakkik (soruşturucu) ve dörtten on ikiye kadar Müslim ve Gayri Müslim asil olmayan üye, bir katip, bir muhasip, bir sandık sorumlusundan oluşacak, sancağa bağlı merkezlerde gereğine göre biri Müslim diğeri Gayri Müslim iki müfettiş bulunacak, vilâyet makamının özel nezareti altında hareket ve uygulama yapacak, bunların hepsi vatandaş olmak zorundadır.

Yüz kırk dördüncü madde - Maarif meclisinin başkanı, muavinler, muhakkikler, şubelerinde bulunan müfettişler Maarif Nezaretinin seçmesiyle görevlendirilirler. Diğer memurlarda mahalli ileri gelenlerden olarak vilâyetin seçip Maarif Nezaretinin tasdiki üzerine tayin olur. Bunların işten çıkarılma ve değiştirilmesi Maarif Nezaretinin görüşü alınarak yapılır.

Yüz kırk beşinci madde - Maarif meclisinin başkanı, muavinleri, muhakkikleri, müfettişler, katip, muhasip ve sandık sorumluları meclisin asil üyeleridir. Başkanın maaşı üç bin- beş bin arası, muavin, muhakkik ve müfettişlerin iki bin, katip, muhasip ve sandık sorumlularının maaşı beş yüz- bin kuruş arasında olacak, muhakkiklerin teftiş için görevlendirilmelerinde yolluk verilecektir. müfettişlerin yolluklarıysa maaşa dahildir.

Yüz kırk altıncı madde - Vilâyet maarif meclisinin görevi Maarif Nezaretinden alacağı emir ve talimatların hükümlerini uygulamak, bu nizamname hükümlerinin vilâyetlerde uygulanmasına, hazineden verilen tahsisat ve halktan alınacak yardımların korunması ve en uygun şekilde kullanılması, vilâyetlerde bulunan okullarla, kütüphane, matbaa ve benzeri yerleri nezaret etmek, okulların refahıyla iyileştirilmesine bakmak, her sene vilâyetin eğitim durumunu ve bu konuda yapılması lâzım gelen şeyleri Maarif Nezaretine yazılı bildirmek, bir suretini de vilâyet genel meclisine verip bütçesini tanzim ettirmek, kısaca bilim ve becerinin gelişmesi için yapılması gerekenleri uygulamak olup, öğretmenlerin alınması, değiştirilmesi, mükafat ve cezalandırılmasını tayin ve uygulamak özel problemlerle ilgilenmek, imtihanları yapmak, diploma vermek görevleri arasındadır.

Yüz kırk yedinci madde - Müdür ve muavinler, bahsi geçen işlerin düzenlenmesine, devam eden ıslahatın uygulanmasına, Nizamname hükümlerinin ve Maarif Nezaretinden alınacak talimatın tamamen yapılmasına nezaret ve dikkat etmeğe, vilâyet merkezindeki okul ve kütüphaneleri, özellikle idadi, sultani ve yüksek okulları teftişe, vilâyet maarifi tahsisatının gerektiği gibi harcanmasına ve gereksiz harcamalara dikkat edip, bu konulardan birinci derecede sorumlu olacaklardır.

Yüz kırk sekizinci madde - Muhakkiklerin görevleri, lüzum olduğu sıra ile vilâyet içinde bulunan okul, kütüphane ve sancaklarda bulunan müfettişlerin durumunu teftiş ve incelemek, okul yönetimlerinin kurallara uygun şekilde devamını sağlamak, güçleri ve yeterlilikleri ölçüsünde eksiklikleri tamamlayıp düzenleyerek, bütün uygulamalarını vilâyet maarif meclisine bildirmek, dönüşlerinde tahkikat ve yapılan çalışmaları ve bu konulardaki görüşlerini meclise rapor halinde bildirmektir.

Yüz kırk dokuzuncu madde -Müfettişlerden her biri sancak dahilinde bulunan İptida okulları için üç ayda bir okulların gerekli düzenlemeleri sona erdikten sonra altı ayda bir devir ve teftiş edip, gerekli düzenlemeleri, yetkileri dahilinde olanları danışmadan yapabilecekler ve daha geniş icraatlar için vilâyet maarif meclislerine başvuracaklardır. Aylık olayları ve çalışmaları da bu meclise rapor edeceklerdir.

Yüz ellinci madde - Yedek üyeler vakit buldukça meclise gelen konuları asil üyelerle görüşecek ve meclis kararıyla maarifle ilgili özel bir görev verildiğinde yerine getireceklerdir.

Yüz elli birinci madde - Vilâyet sınırlarında bulunan öğretmenlerin başvuracakları mercii muhakkik veya müfettişlerdir. Ancak bulunmadıkları zaman sıbyan okullarının öğretmenleri rüştiye veya idadi okulu öğretmenlerine, rüştiye öğretmenler ide idadi öğretmenlerine veya doğrudan doğruya müfettişlere, müfettişler de konunun gereğine göre sancak mutasarrıflarına veya vilâyet maarif meclislerine başvuracaklardır.

Yüz elli ikinci madde - Vilâyet maarif meclisleri bütün konularda vilâyet valisine başvuracakları gibi gerektiğinde doğrudan Maarif Nezaretine müracaat edebileceklerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İmtihanlar, Şahadetnameler, Diplomalar ve bunların imtiyazına dairdir.

Yüz elli üçüncü madde - Resmi ve genel okulların imtihanı üç çeşittir: Birincisi, sınıf imtihanı olup her sene öğrencinin bir üst sınıfa geçme zamanıdır. İkincisi, okul imtihanıdır. O okulun eğitim süresinin tamamlandığında yapılır. Üçüncüsü, diploma imtihanıdır ki ayrıntısı ileride açıklanacaktır.

Yüz elli dördüncü madde - Sıbyan Okullarının imtihanı, köy veya mahallenin ihtiyar meclisi önünde öğretmenleri tarafından yapılır. rüştiye ve idadiye okulları imtihanı için sultaniye okullarının birinci öğretmenlerinden bir kişi ile, maarif yetkililerinden görevli kişiler önünde yapılır. İdadi okullarının imtihanlarında mümkün olursa maarif heyetinden birer muhakkik bulunacaktır. Sultaniye sınıf imtihanları, taşrada maarif meclisi önünde, başkentte Büyük Maarif Meclisinin bazı üyeleri iriyle, Darülmuallim ve Darülfünunun ileri gelenlerinden gerekli kişilerin önünde yapılacaktır. Bu imtihanlarda başarı gösteren öğrencilere sınıf karneleri verilecektir.

Yüz elli beşinci madde - İkinci imtihanlar yine bu usulle yapılacak, başarılı olan öğrencilere okul diploması verilir. Bu diplomaya sahip olan öğrenciler isterlerse bir üst okula imtihansız girebilir.

Yüz elli altıncı madde - Bütün yüksek okul öğrencileri bulunduğu okul veya bölümün yetkilileri önünde imtihan olup, okullarından alacakları mezuniyet belgeleri tasdik edildikten sonra Büyük Maarif Meclisi tarafından diploma verilir.

Yüz elli yedinci madde - Üçüncü imtihanlar üç kademedir: Birincisi, edebiyat, hukuk ve fen kısımlarına mahsus stajyerlik imtihanı, ikincisi, yine edebiyat, hukuk ve fen bölümlerine ait mezuniyet imtihanı, üçüncüsü, tıp, edebiyat, hukuk ve fen bölümlerine ait müntehilik (bitirme) imtihanıdır.

Yüz elli sekizinci madde -İdadi kısmının eğitim süresini tamamlayanlar başkentte ise Büyük Maarif Meclisinin İlim Dairesi ve Darülfünun yetkilileriyle yüksek okul yöneticileri önünde, diğer vilâyetlerde ise mahalli maarif meclisine diplomalarını gösterip edebiyat, hukuk ve fen kısımlarının stajyerlik imtihanına girebilir. Bu imtihanlar sözlü yapılır. Başaranlara ödül olarak devletin ve imtihan verdiği mahallin maarif meclisinin ismi belirtilerek Maarif Nezareti imzasıyla tuğralı stajyerlik diploması verilir. Diploma harcı olarak her öğrenciden iki yüzlük Osmanlı altını alınır. Stajyerlik imtihanlarının yapılması için senede üç ay belirlenir.

Yüz elli dokuzuncu madde - Bir sefer stajyerlik imtihanına girip başarısız olan öğrenci belirlenen süre sonunda tekrar imtihana girebilir. Yine başaramaz ise gelecek senenin imtihanını bekler. Bu üçüncü sefer de imtihanı veremezse belirlenen süre sonunda dördüncü sefer imtihana girer, bunda da başaramazsa tamamen stajyerlik diploma hakkını kaybeder.

Yüz altmışıncı madde - Stajyerlik imtihanı cetveli İdadi okullarının ders cetvellerine uygulanarak Büyük Maarif Meclisinin İlim Dairesi tarafından düzenlenip ilân edilir.

Yüz altmış birinci madde - Stajyerlik diplomasına sahip olanlar, yüksek okullar ve öğretmen okullarına imtihansız alınır.

Yüz altmış ikinci madde - Stajyerlik diplomasına sahip olamayanlar birinci derecede bile özel bir okul açmasına ve yönetmesine mezun değildir

Yüz altmış üçüncü madde - Stajyerlik diploması sahipleri mezun oldukları bölüme göre önemli devlet memurluklarına kabul olur ve mülki işlere yerleştirilir.

Yüz altmış dördüncü madde -Sultaniye okullarının eğitim sürelerini tamamlayan öğrenci bulunduğu okulun mezuniyet belgesiyle stajyerlik diplomasına

sahip olup bunu göstererek mezuniyet imtihanına girebilir. Bu imtihanda başarı gösterenlere veya Darülfünun bölümlerinin üçüncü ve Darülmualiminlerin sultaniye şubelerinin ikinci senesi derslerini görenler ve bunların belgelerini gösterebilenlere yüz elli dokuzuncu maddede geçen usule uygun olarak Maarif Nezaretinden mezuniyet diploması verilir. Bunun için de üç Osmanlı lirası harç alınır.

Yüz altmış beşinci madde - Mezuniyet imtihanının süresi, tekrar eden imtihan usulü stajyerlik imtihanının aynıdır. Bu imtihanlarda yine İlim Dairesi tarafından düzenlenip açıklanır.

Yüz altmış altıncı madde -Mezuniyet diploması sahipleri eğitim gördükleri bölüme göre önemli mülki işlerde, meclislerde ve Güvenlik Mahkemelerinde görev verilebilecektir.

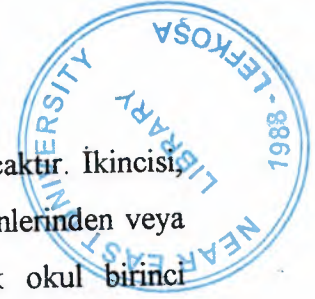
Yüz altmış yedinci madde - Darülmualiminin sultaniye şubesinin ikinci senesi sonunda mezuniyet diploması olan kimse idadi okulunda birinci öğretmen, sultaniye okulunda da ikinci öğretmen olabilecektir.

Yüz altmış sekizinci madde - Darülmualimin sultaniye şubesinde ve diğer yüksek okullarda eğitimini tamamlayanlar bulundukları okullarda bitirme imtihanını sözlü ve yazılı verdikten sonra aldığı belge üzerine Büyük Maarif Meclisinden diploma alır. Bunun için beş Osmanlı lirası harç alınır.

Yüz altmış dokuzuncu madde - Bitirme imtihanının süresi ve tekrar imtihan usulü mezuniyet imtihanının aynıdır. Bitirme imtihanı cetveli yüksek okul yönetimi tarafından düzenlenip Maarif Nezareti tarafından onaylanır.

Yüz yetmişinci madde - Bitirme diploması sahipleri yüz altmış yedinci maddede açıklandığı gibi mensup oldukları bölüme göre önemli mülki işlerde, İlim Dairesi üyeliğinde, sultaniye, yüksek okul ve Darülmualiminin birinci öğretmenlik ve müdürlüğünde sırayla görev verilme hakları olacaktır

Yüz yetmiş birinci madde - Her eğitim senesi sonunda İlim Dairesiyle maarif meclisleri üç kısma ayrılacak; Birincisi, stajyerlik imtihanını yapmak için İlim Dairesiyle Darülfünun ileri gelenlerinden veya vilâyet maarif meclisi üyelerinden bir

kişi, bir müfettiş ve iki idadi okulu birinci öğretmenlerinden ibaret olacaktır. İkincisi, mezuniyet imtihanını yapmak üzere İlim Dairesi, Darülfünun ileri gelenlerinden veya vilâyet maarif meclisi üyelerinden birisi, bir muhakkik ve yüksek okul birinci öğretmenlerinden iki kişi olacaktır. Üçüncüsü, bitirme imtihanını yapmak üzere ilim Dairesi ve Darülfünun ileri gelenlerinden veya maarif meclisi üyelerinden, muhakkiklerin kıdemlilerinden birer kişiyle bitirme diplomasına sahip iki kişiden oluşacaktır.

Yüz yetmiş ikinci madde - Her imtihan komisyonunda birer kutu olacak, vazifeliler imtihan olanların derecesini belirlemek üzere iyi için beyaz, kötü için kırmızı ve sıfır için de siyah olmak üzere birer yuvarlak koyacaklardır.

Yüz yetmiş üçüncü madde - Üç adet yuvarlak kazanan pekiyi olup ismi Darülfünunun ve Maarif Meclisinin sicillerine ve şeref defterine yazılır ve bu sahip olduğu diplomada belirtilerek diğerlerine karşı tercih edilen konumda olur. Bir beyaz ile iki kırmızı yuvarlak alanlar bütün imtihanları kazanmış olurlar. Stajyerlik imtihanında üç kırmızı veya iki beyaz ve bir siyah yuvarlak kazanan başarılı olursa da mezuniyet ve bitirme imtihanlarında başarılı sayılmaz. İmtihani kazananların isimleri celi hat ile özel levhalara yazılıp, İlim Dairesi veya Maarif Meclisinin büyük kapılarına asılır.

Yüz yetmiş dördüncü madde - Vatandaş olup da genel resmi okullarda eğitim görmeyenler isterlerse stajyerlik, mezuniyet ve bitirme imtihanlarına girebilir. Ancak bu Nizamnamede bulunan şartlar ve imtihan sıralamasına uymaya mecburdurlar. Stajyerlik diploması olanlar doğrudan mezuniyet imtihanına, mezuniyet diploması olanlar bitirme imtihanına girebilirler.

Yüz yetmiş beşinci madde - Yabancı uyruklular belirlenen harcı vermek şartıyla bu imtihanlara girebilirlerse de alacakları diploma ile devlet memurluğunda görev alma hakkına sahip olamayacaklardır.

Yüz yetmiş altıncı madde - Bir imtihana girenlerden diploma harcı peşin alınır. Kazanamayanlara yarısı geri verilir.

Yüz yetmiş yedinci madde – Her sene yıllık tatile girmeden yirmi gün önce İdadi ve Sultani öğrencilerinin uygun olanlar seçilip sınıflarına göre birer odaya konulup kendilerine verilecek bir konuya ait bir kitapçık kaleme aldırdıktan sonra özel bir imtihan komisyonunda incelenir. Kabul edilenler derecelerine göre mükafat verilmek için bir resmi kurul oluşturulur. Bu imtihan kurulu başkentte ise Maarif Nazırı başkanlığında Büyük Maarif Meclisi heyeti, Darülfünun erkanı, yüksek okul müdürleri ve ileri gelen yüksek memurların, vilâyetlerde ise valinin başkanlığında mahalli hükümet memurları, maarif meclisi üyeleri, imtihan olan öğrencilerin anne ve babaları, halkın ileri gelenleri hazır olarak özel bir yerde açıklanacaktır. Bu şekilde toplanan heyet huzurunda mükafat alacak öğrencilerin isimleri okunarak Maarif Nazırının veya valinin elinden mükafatını alacaklardır. Mükafat alanlardan birinci derecede olanlar sultaniye okullarının yüksek kısmının üçüncü senesi dersleri imtihanına mahsus iki kıta gümüş, idadiye okullarının üçüncü sınıf dersleri için iki tunç madalyayı almış öğrencilerdir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Öğretmenlere Dairdir

Yüz yetmiş sekizinci madde – Genel devlet okullarına bağlı öğretmenler vatandaş olacak, Sıbyan Öğretmen Okulu diplomasına sahip olmayanlar veya bu diplomayı almaya hak sahibi olmayanlar sıbyan okullarına tayin olmayacaklardır. Sıbyan okulu öğretmenliği diploması olanlar diğerlerine tercih edileceklerdir.

Yüz yetmiş dokuzuncu madde – Devlet Sıbyan okulu öğretmenleri medrese öğrencileri gibi kura imtihanı olacaklardır. Başarı gösteren öğretmenler kırk dokuzuncu madde hükümlerine uygun olarak kuradan muaf olacaktır. Okulun iç düzenine aykırı harekette bulunanlar hata derecesine göre yazılı olarak uyarılacaklar, o sahsın hatası tekrar eder ve uyarılma etki etmezse görevden alınacaktır.

Yüz seksen birinci madde – rüştiye öğretmenleri rüştiye Öğretmen Okulu diplomasına sahip, aynı zamanda iyi hal ve durumu belli olanlardan tayin olacaktır. stajyerlik diplomasına sahip olan, öğretmen okulunda eğitim görmüş derecede başarılı olduğu imtihanla belli olanlar rüştiye öğretmenliğine tayin olabilirse de öğretmen okulundan çıkıp stajyerlik diploması olanlar ve bunlar dahi diploması olmadan imtihanla dışarıdan alınacaklara tercih edilecektir. rüştiye öğretmenleri en az yirmi beş yaşında bulunacak, hiçbir zamanda küçük suç ve cinayetle kanunen mahkum olmamış olacaklardır

Yüz seksen ikinci madde – Bir vilâyette bulunan rüştiye okulu birinci öğretmenliği hizmeti açık olduğu zaman, o vilâyetin rüştiye okulu ikinci öğretmenlerinden en kıdemlisi bu hizmete tayin olacaktır. İdadiye okulunda açık olan birinci öğretmenliğe okul hangi mahalde ise orada bulunan İdadiye okulu ikinci öğretmenlerinin ve sultaniye okullarında açık olduğu zamanda birinci öğretmenlik hizmetlerine bütün ülkede bulunan sultaniye okulları ikinci öğretmenlerinden en kıdemlisi tayin olur.

Yüz seksen üçüncü madde – rüştiye okulu birinci öğretmenleri öğretmen okullarının idadiye şubesi imtihanını, idadiye birinci öğretmenleri Öğretmen Okulu sultaniye şubesi imtihanını verdikleri veya mezuniyet diploması aldıklarında idadiye ve sultaniye ikinci öğretmenliğine tayin olabileceklerdir.

Yüz seksen dördüncü madde – İdadiye birinci öğretmenliğiyle, sultaniye okullarının üst kademesinin ikinci öğretmenlerinin en kıdemlisi açık bulunduğu anda sultaniye okullarının birinci öğretmenliğine ve yüksek okulların öğretmenliğine tayin olabileceklerdir. Ancak bu sırada bitirme diplomasını almaları lâzımdır.

Yüz seksen beşinci madde – Sultaniye ve yüksek okul birinci öğretmenlerinin en kıdemlileri açık bulunduğu zaman muhakkik ve maarif meclisi üyeliğiyle muavinliğine ve sultaniye ve yüksek okul müdürlüğüne tayin olabilirler.

Yüz seksen altıncı madde –Önemli özrü olmayarak görevini yapmayan rüştiye, idadiye, sultaniye ve yüksek okul öğretmenlerinin çalışmadığı günlerin

ücretleri maaşlarından düşürülecek, bir ay zarfında on gün bu şekilde işe gelmeyen öğretmenler memuriyetten çıkarılacaktır.

Yüz seksen yedinci madde – Ceza Kanunnamesi gereğince Medeni Hukuk dan düşürme cezasıyla mahkumiyetleri cinayet olan öğretmenlerin diploması geri alınır.

Yüz seksen sekizinci madde – İmtihanalarda görevli olan öğretmenlere imtihan görevi için maaşından başka ücret ödenecektir.

Yüz seksen dokuzuncu madde – rüştiye ve idadiye öğretmenleri ders günlerinin dışında genel ve özel ders verebileceklerdir.

Yüz doksanıncı madde –Resmi genel okul öğretmenleri emeklilik hakkında devletçe açıklanacak Genel Nizamnamenin tayin edeceği şartlara göre emekli olabileceklerdir.

Yüz doksan birinci madde – Resmi genel okulların öğretmenleriyle maarifin diğer memurlarından nizama uygun emekliliği hak edenlere ve vefat edenlerin yetimleriyle yakınlarına verilecek maaşlar Emeklilik Genel Nizamnamesine göre belirlenecektir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Mali İşler Dairdir

Yüz doksan ikinci madde – Maarifin Genel Yönetiminin gelirleri aşağıda açıklanacağı gibi devletin tahsisatı, halkın yardımı, vakıf gelirleri, çeşitli diğer gelirler, Sultaniye ve yüksek okul öğrencilerinden alınan harç ve ceza ücretlerinden ibarettir.

Yüz doksan üçüncü madde – Başkentte rüştiye, idadiye okulları ve Maarif Meclisi Bütçesi her sene Maarif Meclisi Genel Heyetinde kararlaştırılıp Devlet Şurasında tasdik edildikten sonra kabul edilecek, halkın verecekleri yardımda belediyeler aracılığıyla toplanıp Maarif Sandığına teslim edilecektir.

Yüz doksan dördüncü madde – Vilâyetlerin rüştiye, idadiye ve maarif meclisi bütçesi de vilâyet maarif meclisinden tanzim edilip Genel Mecliste tasdik edildikten sonra Maarif Nezareti emriyle Devlet Şurasına gönderilir. Devlet iradesiyle açıklanan masraflar için halk tarafından verilen yıllık yardımlardan her cemaata düşen yardım hissesi Genel Meclisin uygun gördüğü şekilde maarif sandıklarına teslim edilir. Devlete ait tahsilatta yerel mal sandıklarından Maarif Sandığına teslim edilir.

Yüz doksan beşinci madde – Geçmiş vakıf gelirleri ve çeşitli diğer yardımlar hangi yer ve cemaata mensup ise orada bulunan cemaatin yaptığı yardım hissesinden gösterilir.

Yüz doksan altıncı madde – Devlet hazinesi ve halk tarafından yapılan yardımların hasılatından İslâm rüştiye ve Hristiyan rüştiye okullarının hisselerine düşen ayrılır. Şöyle ki ; bir vilâyette bulunan rüştiye okullarından ne kadarı Müslim ve Gayrı Müslim ise tahsisat sınıflarına göre ayrılıp devlet hazinesinden ödenecek meblağın üst tarafı okulların mensup oldukları cemaatları tarafından yardım verilmek ve bu okullara tahsis edilenlerin harcaması da yine başka başka olacak, idadiye okullarıyla maarif yönetiminin diğer tahsisat ve masrafları genel olarak birlikte düzenlenmesi karar verildiğinden adı geçen tahsisatın düzenlenmesi, toplanması ve harcanmasında bu karara dikkat edilecek, çeşitli cemaatlerin rüştiye okullarının payına düşen, ayrılan ve harcamasına ait olan hesaplamaları birbirine karıştırmayıp ayrı tutulacaktır.

Yüz doksan yedinci madde – Maarif bütçesine dahil olan gelirlerden her sınıfın hissesi Maarif Sandığında korunup gideceği yerlere Maarif Meclisi oluruyla özel memurları aracılığıyla senetler karşılığında sarf edilecek, nahiye ve kazalarda bulunan okulların tahsisatı tehir edilmeyerek her ay başında verilmek üzere mal

sandıklarından ve diğer uygun görülen yerlerden gönderilen hesapları yoluyla muamelesi yerine getirilecektir.

Yüz doksan sekizinci madde – Sıbyan okullarının öğretmen maaşları ve diğer masrafları cemaatları tarafından düzenlenip verilmesi kararlaştırıldığından, her Sıbyan okulunun eşya, erzak ve nakit olarak verilecek tahsisatın bir seneliği, yerlerine göre dokuz yüz ve altı yüz kuruştan aşağı olmayacaktır. Bu tahsisat aylara veya mahallerince uygun görülecek zamanlara bölünerek okulun vakfi varsa ondan, yoksa veya yeterli değilse o okulun bağlı olduğu cemaatin zenginleri tarafından düzenlenecek, yine yetiştirilmezse eksikliği bulunduğu mahalle veya köylerce toplanacaktır. 1 Eylül 1869 (Unat, 1964: 92-119)

F. NİZAMNAMEDE ORTAYA KONAN ESASLARIN TAHLİLİ

1. Eğitim İhtiyaçlarına İlişkin Durum Değerlendirmesi ve Hedef Tespiti

İnsanlık tarihi boyunca medeniyetlerin kurulmasında en önemli rolü muhakkak ki eğitim oynamıştır. Eğitim insan içindir, onun için vardır. İnsan bulunduğu toplumun bir parçası olduğuna göre, eğitim aynı zamanda toplum içindir de. Bu şekilde tekil ve çoğul olarak iki boyutu bulunan eğitim, insanın ve toplumun şekillendirilmesinde en büyük etmendir. Eğitimin elbette birçok tarifi vardır ve çeşitli ekollere sahiptir.

F. Y. Eppersdorfer (1879-1958) için eğitim, insanın bütün iç güçlerinin açılıp gelişmesini sağlayan devamlı bir olaydır (Akyüz, H. 1991:14). E. Spranger'e (1882-1967) göre de, ebedi hayat için insanın şekillenmesine yardım eder. J. H. Pestalozzi (1746-1827) ye göre, insanın gelişmesine yardım etmesinin yanında, hayatı yaşamak ve bunu sevk ve idare etme sanatıdır. Son devir Amerikan eğitimcisi John Dewey (1859-1952) ise, eğitimin hayatın kendisi olduğunu söylerken, aynı zamanda yaşantıların devamlı surette yeniden oluşumu olduğunu söyler. Bu düşünürlerden kimisi bireye, kimisi de topluma ağırlık vererek, eğitime anlam vermişlerdir. Konuya daha genel bir ifadeyle baktığımızda; toplum ve fert, bütün ve parça olmak açısından ayrı düşünülemez, meydana gelen olaylar sonuçta birbirini etkiler ve oluşumları birbirinden ayrı değildir.

Osmanlı Devletinin o günkü durumu gibi, fakir ve geri kalmış, teknoloji, sanayi ve ekonomi anlamında Avrupalı çağdaşlarının karşısında eksikliği anlaşılmış, kendisinin de bunun farkına varmasıyla, ciddi bir değişimin gerekliliğini idrak etmiş toplumlar, bu değişim ve gelişimin sağlanması için fert ve toplum hayatına atılım yaptıran eylemini, tabii olarak eğitime yüklerler. Böylece eğitime; teknoloji, sanayi, ekonomi ve anlayış farklılığı getirilerek fonksiyonel bir kavram anlamı yüklenir.

Bu şekilde Osmanlı toplumu için belirlenen bu eğitim anlayışında, toplumun geri kalmışlığı ve bundan kurtulmanın yolları hedef olunca, eğitime yüklenen başlıca amaç da bu olur. Ülkeyi geri kalmışlıktan kurtaracak, özellikle maddi kalkınmayı sağlayacak bir eğitim anlayışı belirginleşir. Demek ki ferdin, toplumun ve devletin birbiriyle bağıntılı ihtiyacı, maddi zayıflıkların ortadan kaldırılmasıdır. Bu da eğitimin buna göre yapılanmasını sağlayacak bir plânlamadan geçmesiyle oluşacaktır.

Nizâmnâmenin tutanağında belirtildiği gibi, ülkenin öncelikle maddi geri kalmışlığını ortadan kaldırmak için; eğitimle meslek kollarının gelişmesine, meslek kollarının da sanayinin kurulup başlamasına, sanayinin de toplum hayatının gerekli maddi ihtiyaçlarına cevap verebileceği düşüncesi, bu ihtiyaçları karşılanan fert ve toplumların imkânlarının çeşitlenip güçlenmesiyle, üstün medeniyetler meydana getirebileceklerinden eğitimin önemi ve fonksiyonu ortaya çıkmaktadır.

İşte ülkenin fakirliğinin, geri kalmışlığının, ezilmişliğinin idrakinde olan vicdan sahibi aydın devlet adamları insanı, toplumu ve ülkesi için kafa yorup, ülkesinin ve insanının Avrupa'daki ileri ülkelere göre yaklaşık yüz elli yıldır bir gerileme süreci içine girdiğini, zaman geçtikçe de bu aranın açılmakta olduğunu, bu gerilemenin en baştaki sebebinin olaylara bakış açısında yattığını; usuller, metotlar ve anlayışlar konusunda yeni ve Avrupalı bir bakış açısını yerleştirmek gerektiği, bunun için de eğitime ağırlık veren bir yapılanmaya gitmek gerektiği görüşünde birleşmişlerdir. Ancak eğitim bir araçtır; bu araç, toplumu geri bırakan anlayışın yıkılmasını, onun karşısında da gelişmeyi ve ilerlemeyi sağlayacak bir anlayışın ikamesini sağlayabilmelidir. Daha net bir ifadeyle söylemek gerekirse bu yeni anlayış Avrupa'ya Rönesans ve Reformla güçlü bir atılım sağlayan ve bugünkü medeniyetin zirvesine taşıyan pozitif ve dünyevi eğitim anlayışıdır. İşte yeni eğitim anlayışının felsefesi ve metodu bu olmalıdır.

Eğitimin dünyevi olmasının iki boyutu bulunmaktadır. Bu boyutların birbiriyle bağıntısı olup, birisi; bilimsel düşüncüyü esas alan, mantıklı ve sistemli düşüncüyü her konuya temel yapmak. İkincisi de; gözlem ve deneye dayandırılan fen bilimleri ve pozitif bilimlerdir. Birinci boyutun yanında fen ve pozitif bilimlerin

ağırlığıyla sanayi ve teknolojik konular eğitime sokularak, orta kademedeki okullarda başlangıç oluşturulup daha çok da bu konuda uygulamaya yönelik eğitim vererek sanayi ve teknolojiye elaman yetiştirecek yüksek okullar açılmalıdır. Bu yolla batıdaki teknolojik gelişmelerde esas alınan bir eğitim hayatının doğrudan ülke kalkınmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Uzun zamandır bu düşüncelerin yoğunluğunu yaşayan ve ülkenin kalkınmasını yürekten isteyen devletin yüksek kademesindeki zevat, sonunda eğitim hayatındaki şimdiye kadar yaşanan tecrübe ve birikimlerden de faydalanarak genel eğitim hakkında çok kuvvetli bir ıslahat, düzeltme ve düzenleme yapılması, bunu yaparken devletin ve halkın imkânlarını kullanmakta gerçekçi olunması, kaynakların seferber edileceği yolların bulunup gösterileceği, çağın, bilgi, metot ve ihtiyaçlarına göre donatılacak kapsamlı bir genel eğitim nizamnamesi hazırlanması gerekmektedir. Bu özellikte bir tüzüğün hazırlanması için eğitim konusunda bilgi, tecrübe ve yetenekleri ortaya çıkmış devlet adamlarıyla aydınların bir araya geldiği bir büyük devlet şurasında konunun, inceden inceye araştırılıp kaleme alınması gerçekleştirilmiştir.

2. Çeşitli Okulların ve Üst Eğitim Kurumlarının İhtiyaç Olarak Belirlenmesi

İlk öğretimin birinci basamağı olan sıbyan okullarından bir sonraki basamağı oluşturan rüştiye okullarının 1840'lı yıllardan sonra bütün memlekete yayılıp çoğalması eğitimin istenen ölçüde gelişmesine yetmemiştir. Eğitim hayatını geliştirmenin şartlarından biri de, eğitimde farklı ilgi istek ve yeteneklere cevap verebilecek, onları en üst noktada işleyebilecek, çeşitli alanlarda eğitim imkânları verip harekete geçirebilecek bir yapıyı kurmakla olur.

Çeşitli ilim ve sanat dallarını ilgilendiren, onların üzerinde derinleşip, ileriye götürecek metotlarla çalışma teknikleri uygulayacak okullara ihtiyaç vardır. Yüksek öğretim altında çeşitli ilgi dallarına temelde ayrılan bu orta seviyede okullar, belirli

yaş seviyesinden itibaren temel derslerin dışında uzmanlık alanının belirlenmesinin başlangıcını ve temelini oluşturacak, yüksek öğretimde ise iyice belirlenecek alanların daha verimli olmasını sağlayacaktır.

Şu anki mevcut olan eğitim ortamında, çeşitli ve farklı, özellikle fen ve teknik vasıflı yüksek okulların olmaması, rüştiye okullarından çıkan öğrencileri, devlet daireleriyle askeri okullara yöneltmekte, bu konuda gereğinden fazla memur ve eleman potansiyeli birikmektedir. Bu arada ülkenin asıl ihtiyacı olan maddi kalkınmayı sağlaması düşünülen, bilim ve sanayi hayatının gelişmesine birinci derecede yön verecek bu çeşit yüksek okullara olan ihtiyaç gün geçtikçe artmaktadır.

Bu okulların şimdiye kadar olmaması ticaret ve sanayinin bilimsel olarak kurulması ve işlemlerini engellemektedir. Zira bu alanda çalışacak çeşitli kademedeki yetişmiş elemanların olmaması, bu sahayı atıl, zayıf ve boş bırakarak, memlekette ticaret hayatından elde edilenlerin ve diğer gelirlerin sanayiye aktarılmasına imkân vermediğinden, ülkenin gelişmesini sekteye uğratmaktadır. Dolayısıyla ülkenin kalkınmasına büyük katkı sağlaması düşünülen, halkı faydalı ve beceriye yönelik bir eğitime yönlendirecek zemini ve imkânı vererek eğitim hayatını zenginleştirirken, ülkenin kalkınmasını da sağlayacak çeşitlilik ve özellikle her kademedeki okulların açılması düşüncesinin gerekliliği ortaya çıkarak, eğitim hayatında çeşitli alt seviyede okullarla, bu okullarda kazanılacak bilgi ve becerinin derinleşerek ülke kalkınmasına katkı sağlayacak bunların devamı niteliğindeki yüksek okulların açılması önemli ihtiyaçlar olarak belirlenmiştir.

Devletin ve toplum hayatının bu konudaki eksikliklerini görüp, bunların tamamlanacağı bir yapılanmayla, özellikle sosyal gelişmenin yanında, memleketin ekonomik ve sanayi olarak kalkınmasını sağlayacak, toplum ve kişilerin bu konuda becerilerini artıracak ve topyekûn kalkınmayı gerçekleştirecek, teknoloji ve sanayii geliştirecek verime yönelik bir eğitim yapılanması düşüncesi, günümüzde geri kalmış ve kalkınmakta olan ülkelerin hâlâ uygulamaya çalıştıkları, daha uzun bir süre de uygulanacağı bir gerçek olarak önümüzde duran Frederick Taylor'un, verim amacına yönelik Bilimsel Gözlem Yönteminin uygulaması olan, Bilimsel İşletme ilkelerine

benzer yönleri bulunmaktadır (Bursalıoğlu, 1978:16; Kaya, 1979: 48-50, Eren, 2001: 13-14).

Bundan biraz ileri olarak da Henri Fayol, Taylor'un kurduğu daha çok sanayi işletmelerine dönük bu ilkelerin, bütün yönetim örgütlerine uygulanabilirliğini savunması, her ne kadar bu Nizamnamenin yazıldığı devre, bu eğitim sistemlerinin henüz bilimsel olarak ortaya çıkmalarından uzun zaman önce olmasına rağmen, bir sistemin oluşmasında geçen uzun süreçte geçmişte yaşanan olayların, durumların ve düşüncelerin birçok izdüşümleri olması kaçınılmaz olup, önemli olanın bu birikimlerin yorumlanıp sistemleştirilmesine zemin hazırlayacağı bilinmelidir.

Biz burada Nizamnamenin oluşum sürecinde, Henri Fayol'un; plânlama, örgütlenme, emretme, koordinasyon ve kontrol olarak belirlediği yönetim süreçleriyle benzerlikler görüyoruz. Ancak Nizamname, Fayol'un emretme süreciyle farklılık arz etmektedir. Şöyle ki; Nizamnamede eğitimde yapılmak istenenlerde, otoriter, tepeden inme, açıklamasız hükmetme tarzında bir yaklaşım sergilenmemekte, bilakis eğitimin önemi ve gerekliliğinden, niçin ve nasıl yapıldığına dair bütün anlatımlarıyla izah edici, aydınlatıcı, yol gösterici ve ikna edici bir usul izlenerek, muhatabını daha çok motive edip güdüleme esas alınmış olduğundan, bu uygulamasıyla Fayol'un bir adım önüne geçmiştir. Bu güdüleme ve motive etme anlayışıyla F. Herzberg'in çift etmen kuramındaki unsurlardan, güdüleme kuramına yaklaşmaktadır (Eren, 2001: 32-33).

Nizamnamenin ikinci maddesine göre okullar üç kademeye ayrılır: Birinci kademe, sıbyan ve rüştiye okulları. İkinci kademe, idadiye ve sultaniye okulları. Üçüncü kademe de yüksek okullardır ki, bunlar da öğretmen okulları, üniversite, tıp fakültesi, mühendishaneler ve bazı sanayi okullarıdır. Böylece beş sınıf okul ortaya çıkmış oluyor; 1) Sıbyan Okulları 2) Rüştiye Okulları 3) İdadiye Okulları 4) Sultaniye Okulları 5) Yüksek Okullar.

Eğitim Yönetiminin anlamını, toplumun eğitim ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulan eğitim sisteminde, eğitimin amaçlarını gerçekleştirmek için, bir araya gelen eğitim elamanları ve diğer kaynakları teşkilâtlandırıp, eşgüdümleyerek harekete geçirmek olduğunu düşünürsek (Başaran, 1983: 45), eğitimi

gerçekleştirmenin gereklerinden biri de, basamaklara ayrılan eğitim kademelerinde, eğitim ve öğrenim görececek kişilerin, bu eğitim basamaklarından en iyi faydalanabilecekleri yaş dönemlerini tespit ederek, bu yaş dönemlerine göre, eğitim basamaklarına yerleştirilmelerini sağlamaktır. Dokuzuncu maddede, ilköğretim basamağının ilki olan sıbyan okullarında kız ve erkek çocuklarının gelişme çağları gerçekçi bir şekilde belirlenerek, kızlar için 6-10, erkekler için 7-11 yaş başlangıç olarak belirlenip zorunlu hale getirilmektedir.

Rüştiye okullarında eğitim süresi yirmi üçüncü maddede dört sene olarak belirleniyor. İdadi okullarının eğitim süresi de otuz sekizinci maddede üç sene olarak belirlenmiştir. Sultaniye okullarının eğitim süresi ise, kırk altıncı maddede iki kademe olarak belirlenir; birinci kademe, idadi okullarının aynısı olan alt kademedir ve üç senedir. Bu kademe sultaniye okullarındaki eğitimi bütünlemek maksadıyla konmuştur. Üst kademe ise, esas sultaniye kısmı olup üç senedir ve edebiyat ve fen olarak iki bölüme ayrılır.

Öğretmen okulları; sıbyan, rüştiye, idadiye ve sultaniye okullarına öğretmen yetiştiren bölümlere ayrılp, kademeli olarak sıbyan şubesi iki sene, rüştiye şubesi bunun üzerine üç sene, idadiye şubesi bunun üzerine iki sene, sultaniye şubesinin ise bunun üzerine üç sene eğitimi vardır. Bunları açıklayan maddeler ise rüştiyeler için 54, idadiler için 55, sultaniye için ise 56. maddeler olarak belirlenmiştir. Darülfünunun ise eğitim süresi, mezuniyet diploması alacaklar için üç, öğretmen diploması alacaklar için dört sene olduğu 85. maddede belirlenmiştir.

3. Eğitim Yönetimi Yapılanması

Gelişmeyi eğitimle gerçekleştirmek düşüncesiyle hareket eden bir anlayış, toplumu ve bireylerini eğitime yönlendirip yakınlaştırmalıdır. Eğitimin amacı; net, açık ve olabildiğince herkes tarafından, her kademesi anlaşılabilir olmalıdır. Bütün öğrenim basamakları anlaşılıp bilinen kavram ve konular, daha caziptir ve sahip çıkılma arzuları vardır. Ülkeyi kalkındıracak pozitif bilim, teknoloji ve sanayiye ağırlık

verecek bir yapı geliştirilmek istendiğine göre, bu konuda bir eğitim anlayışını yerleştirecek alt yapının temelleri atılacak, bu türden okullar açılıp çoğaltılacak, kitaplar yazılıp, yabancı kaynaklardan kaliteli tercüme yapılabilecek şartlar hazırlanırken, telif eserler yazılacak, halka çocuklarının bu türden bir eğitimden geçmesinin faydaları açıklanıp, net ve anlaşılır bir şekilde gösterilmesi gerekecektir.

Bu faydaların bireye ihtiyaçlarını karşılayacak, toplum içindeki sosyal statüsünü yükseltecek bir konum sağlarken, memleket ekonomisi ve sanayisinin de buna bağlı olarak gelişeceği, ülkenin yüz elli yıldır sürmeye devam eden geri kalmışlığının bu sayede son bulacağı; fert, toplum ve devlet bazında yükselip, gelişmenin hep birlikte olacağı; bunun da eğitimin, doğrudan bu tür ekonomi, sanayi ve teknolojik bir yapılanmaya yön vermesi ile gerçekleşeceği öngörülmektedir. Nihayet bunun için de anlaşılır metotlarla halka bıkmadan usanmadan bunun anlatılması, bu konuda yönetimin halkı şuurlandırarak yönlendirmesine ihtiyaç vardır.

Halkı genel olarak eğitime yönlendirmenin diğer bir yolu da, okul yapımında ve eğitim ihtiyaçlarının temininde yardımına başvurarak, bunu sağlama yoluna gitmektir. İnsan yapısında; emek verdiği, masraf ettiği çalışma ve eylemlere karşı sahiplenme ve savunma duygusuyla, onun hakkında dolaylı bir bilgilenmeyle bilinçlenme hareketi ortaya çıkar. Yönetim bu yola başvurarak, maddi imkânlarına kaynak bulma faydasının yanında, en az onun kadar önemli olan, toplumu eğitime teşvik ve bilinçlendirerek yönlendirme eylemini rasyonel olarak gerçekleştirmiş olmaktadır.

Memleketin ve halkın maddi, manevi ihtiyaçlarını göz önünde tutan, bunları bilen, insanının sosyal alanda gelişmesinin yanında, maddi gücünü geliştirecek faydaya dönük becerilerini de artıracak bir eğitime yönlendirerek, aynı zamanda eğitimin belli bir düzeye yükselmesi için onların verimini artıracak bir şekilde denetlenmesi gerektiğini anlayıp, bu seviyeyi gerçekleştirecek bir yapılanmanın şartlarını hazırlayıp plânlamasını yapacak bir yönetim sisteminin oluşturulmaya çalışılması Henri Fayol'un plânlama, örgütleme, emretme, koordinasyon ve kontrolden oluşan yönetim süreçlerini hatırlatmaktadır (Bursalıoğlu, 1978: 18).

3. 1. Merkez ve Taşra Teşkilâtı

Eğitim Yönetiminde örgütün yapılanması merkezden taşraya doğru, merkezi bir sistem esas alınarak yapılacaktır. Teşkilâtın ana çekirdeği ve merkezi başşehir olan İstanbul'da olacaktır. Esasen 1857 yılında bakanlık seviyesinde eğitimin temsili gerçekleşinceye kadar, eğitimin merkezi yapılanması birkaç kademededen geçmiş olup, "Tanzimat Dönemindeki Eğitim" bahsinde bu konu gerektiği kadar anlatılmıştır. Nizamnamenin yazıldığı zaman bu teşkilât temel olarak zaten vardı. Nizamnameyle birlikte, daha sağlam ve ıslahatın merkezi olacak bir yapılanmaya gidilecektir.

Nizamnamenin yüz otuz birinci maddesinde, Eğitim Teşkilâtının merkezi ve Maarif Nezaretinin yönetiminde olarak, başşehirde büyük bir maarif meclisi oluşturulup, İlim ve Yönetim olarak meclis iki daireye ayrılacaktır. Yüz otuz ikinci maddede, Büyük Maarif Meclisi (BMM) senede iki defa bu iki dairenin ileri gelenleri, Devlet Şûrası, Adli Hükümler Kurulu üyeleri, ilim adamları ve askeri ileri gelenlerinden ibaret olan üyeleriyle Maarif Nazırının yönetiminde eğitim konularını görüşecektir.

Yüz otuz üçüncü maddede, İlim Dairesi başkanının yönetiminde haftada iki kere toplanır ve iç ve dış olmak üzere iki kısım olan üyeleriyle, yüz otuz dördüncü maddeye göre görevi; okullar için kitap ve yayın sağlamak, kitap yazmak ve tercüme etmek için şartları oluşturmak, Türk dilini geliştirmeye çalışmak, Avrupa üniversiteleriyle bilgi alışverişinde bulunmak olarak belirlenmiştir.

Yüz otuz sekizinci maddeye göre Yönetim Dairesi; başkan, iki muavin, iki muhakkik, altı üye ve bir başkatipten oluşur. Görevi ise; başkent ve taşrada bulunan okullar, Vilâyet Maarif Meclisi (VMM), kütüphane, müze ve matbaalara nezaret etmek, öğretmen özlük hakları, özel problemler, disiplin uygulamaları, eğitim bütçeleri ve eğitim nizam tasarılarını düzenleyip Genel Kurula göndermektir.

Yüz otuz dokuzuncu maddeye göre, bu iki daire konusuna göre birisinin başkanlığında, gerektiğinde toplanacaktır. Merkez Teşkilâtı bu şekilde, Maarif

Nazırlığına bağlı BMM ve ona bağlı iki daireyle, bütün ülkedeki eğitim kurumlarının merkez teşkilâtı olarak ilgili maddelerde ayrıntılı bilgi veriliyor.

Taşra Teşkilâtı ise yüz kırk üçüncü maddeye göre başkentteki BMM'nin şubesi ve uygulama vasıtası olarak, bir maarif müdürü başkanlığında her vilâyette oluşturulacak, Müslim ve Gayrı Müslim iki muavini ve iki muhakkiki, 4-12 arasında üyesi, katip, muhasip ve sandık sorumlusu olacak, vilâyetlere bağlı kazalarda Müslim ve Gayrı Müslim iki müfettişi bulunacaktır.

Bu Meclis ve üyelerinin görevi; BMM'den alacağı emir ve talimatların hükümlerini uygulama, ıslahatların vilâyetlerde uygulaması, devlet hazinesi ve haktan alınan yardımların korunup kullanılmasını gerçekleştirmek, kendi bölgelerindeki okul, kütüphane, matbaa ve ilgili yerleri nezaret ve teftiş etmek, eğitim durumunu ve yapılması lâzım gelenleri Maarif Nezaretine yazılı bildirmek, bütçesini tanzim etmek, özlük hakları, disiplin ve imtihan yönetmeliklerini uygulamak, vilâyetlerdeki ıslahatı gerçekleştirmek gibi genel uygulamalar 143. maddeden 152. maddeye kadar ayrıntıları ile açıklanmıştır.

3. 2. Üniversitenin Yönetim Yapılanması

Başkent İstanbul da Osmanlı Darülfünunu adıyla kurulacak üniversitenin 108. maddeye göre Maarif Nezaretinin önergesiyle bir nazır (dekan) yönetiminden sorumlu olacak, Darülfünunda olan yıllık olayları, o günkü durumu ve yapılan ıslahatları ilân edecek, üç şubeden oluşan Darülfünunun her şubesindeki öğretmenler, her sene kendi içlerinden birini 111. maddeye göre, şube müdürlüğüne seçeceklerdir.

112. maddede her şube müdürü gerektiğinde şube öğretmenlerini kendi içerisinde toplayarak şubenin konularını görüşecektir. 113. maddede Darülfünun Meclisi, nazırın başkanlığında ve şube müdürlerinin bir araya gelmesiyle oluşur. Meclis; ders cetvelleriyle, güvenlik konusu ve olayları, Maarif Nezaretine danışarak ve danışmadan yapacağı ıslahatları görüşür. Her şubenin kendi öğretmenlerinden seçilmiş katipleri 114 ve 115. maddeye göre; tutanakları yazmaya, yazışmayı

yapmaya memurken, Darülfünun Kütüphane Müdürü, Darülfünun Sandık Memuru, çeşitli daire ve laboratuarlardan sorumlu memurların yönetimi, 121, 125 ve 128. maddeye göre Darülfünunun Nazırı tarafından gerçekleştirilir.

Üniversitede yönetim kademesini oluşturan bir Üniversite Meclisinin, nazırının başkanlığında, şube öğretmenlerinin seçtiği şube müdürlerinden oluşarak, üniversitenin bahsi geçen konularını müzakere ederek karara bağlaması, yönetimin her kademedeki işleri düşünme, karar verme, plânlama, koordine etme gibi süreçlerden geçmesi, yönetim alanında; klâsik ve bilimsel manada yapılması gerekenleri yapmasının yanında, Üniversitedeki ıslahat gibi büyük çapta düzenlemelerde kendi tasarrufunu da kullanabilmesi, yönetim anlayışında ancak yakın zamanda March ve Simon'un "Örgütler" adlı kitabının yayınlanmasıyla ulaşılabilen; örgütler ya da sistem yaklaşımları olarak bilinen, örgütün iç ve dış unsurlarını, bunların ilişkilerini ve etkileşimlerini inceleyerek örgütsel ve yönetsel sorunların temel sebeplerini açıklamaya çalıştıkları, bu sebeple; klâsik yaklaşımları tez, davranışçı ve çevresel yaklaşımları antitez olarak gören Profesör Handerson'un Sistem Yaklaşımlarını sentez olarak gören görüşüne yaklaşmaktadır (Kaya, 1979: 80).

3. 3. Yönetimde Katılımcılığı Teşvik ve Mahalli Yöneticilerin Belirleyiciliği

Yönetimin başarılı olmasının şartlarından olan çevre faktörü ve yönetimde katılımcılığı gerçekleştirme çalışmaları, Nizamnamenin getirdiği önemli yeniliklerdir. 7. maddede sıbyan okullarında dersler ve programları, bulunulan mahallin şartlarından dolayı değişime uğrayacağı zaman, yerel maarif meclisinin, BMM'nin de görüşünü alarak, değiştirip düzeltme yetkisinin yerel yönetime bırakılması, yönetimde paylaşım ve iştirakin gereklerini teorik olarak paylaşma istek ve gerekliliğini duyan bir yönetim anlayışını gösterir.

Bu durum aynı zamanda, bulunulan bölge ve ihtiyaçların göz önüne alınıp, o bölgenin konumu ve durumunu en iyi değerlendirebilecek yerel yöneticinin görüşlerini ön plâna alıp uygulayan, Birlikçi Yönetim modeline uygun olmasının yanında, Mary Parker Follet'in bir bakıma teknik nitelikleri olan, uzmanlar tarafından verilmiş birikmeli kararları tamamlayıcı, Dinamik Yönetim anlayışına yaklaşımları da sezdirmektedir (Bursalıoğlu, 1978: 23).

38 ve 39. maddede idadi okulları içinde eğitim süresi ve derslerle ilgili düzenleme yapılarak, bu süre üç sene olarak tespit edilirken, bu yaş seviyesinde alınması gereken dersler ve seviyeleri, derslerin eğitim sürelerine dağılım ve tamamlanması genel olarak düzenlenirken, bazı uygulamalarda yaşanan tecrübelerde, birtakım değişikliklerin ve düzeltmelerin de olabileceği göz ardı edilmeden, programlamada esnemeye gidiliyor.

Maarif Nezareti ve Meclisinin bu değişikliklerin bilgisi ve kontrolü dahilinde olması da, düzenin ve yönetimin hakimiyetini sağlarken, teorik tespitlerden uygulamaya geçildiğinde olabilecek hata ve eksikliklerin merkez tarafından belirlenip, düzeltilmesi ve geliştirilmesini sağlayacak faydaları olan eğitim yönetiminin gelişmesinin çevreye ve insan davranışlarının değişkenliğini dikkate alması gerekeceği, yönetimde; çevreci yaklaşımın önemli isimlerinden olan Dwight Waldo'nun; örgütsel büyüme ve gelişmenin, örgüt dışındaki çevredeki gelişme sonucunda olabileceğini söyleyen görüşüne uygunluk sağlıyor (Kaya, 1979: 73).

44 ve 48. maddede sultaniye okullarının paralı ve yatılı olacağı, merkezce tespit edilen taban ve tavan ücret arasındaki ücret uygulamalarının ve yatılı öğrencilerin tatil gecelerini dışarıda yakınlarının yanında geçirme şartlarının yerel yönetimlerin esnekliğine bırakılması, bu şartları en iyi değerlendirecek merciin; kararının, yerin ve insanının ekonomik ve her türlü değerlerini en iyi bilen yerel yönetimlere bırakılması, yönetimde; paylaşımcılık, birliktelik ve eğitim yönetimi modellerinden, davranışçılardan sayılan Follet'in dinamik modelindeki, iş bakımından sorumluluğa ağırlık veren yaklaşımına benzemektedir (Bursalıoğlu, 1978: 22).

108 ve 109. maddelerde darülfünunda öğrenci davranışlarının düzeltilmesi hususunda, disiplini ilgilendiren konularda öncelikle öğrencinin muhatap alınması, eksiksiz kalması durumunda da veliyle görüşülerek problemin çözümüne çalışılması, en sonunda da gelişmelerin bakanlığa bildirilmesi; davranışların önem kazandığı eğitim psikolojisi açısından etkili metotları yönetimin uygulaması; şube müdürlerini 111, 112 ve 113. maddeye göre şube öğretmenlerinin seçmesi, ıslahatların BMM'ne danışarak ve danışmadan yapılacakların olması, açık ve şeffaf bir yönetimin sistemli planlamasını göstermektedir.

Bu anlayış, gerekirse eksikliklerin başkaları tarafından gösterilmesine imkân verirken eğitim konularının her kesimin ilgisine açılmasını gerçekleştirmekte; eğitimde şeffaf bir yönetimin işlerini yanlış ve eksik yapmamak için daha titiz ve dikkatle çalışmasını sağlamakla birlikte demokratik, katılımcı çevreci, davranışçı ve etik bir yönetim anlayışının özelliklerinin taşımaktadır.

89 ve 90. maddede başkentte bulunan darülfünuna giren öğrencilerin ikamet ettiği yerin ve gerektiğinde diyoloğa geçilmek için velisi konumundaki kişinin bildirilmesi isteği, öğrenci ve onu daha iyi tanıyan çevreyle diyalog içinde olma isteği, eğitimden daha iyi sonuç almak için gerekli argümanların hazırlanması, yönetimin plânlamasına işlerlik kazandırması açısından önemlidir.

3. 4. Yönetici ve Yönetilenlerin Hedefe Giderken Aynı Dili Konuşması

Toplumu her sahada ve kademede yöneten yöneticiler, toplumun içinden gelmiş, onun küçük bir alt kümesi ve kapasitesi ölçüsünde de onu temsil etme konumundadırlar. Ancak burada iyi ve kötü temsil söz konusu olup, ayna karşısında olan yönetici, toplumun temsil ettiği değerleri puslu, kirli veya net ve açıklik göstermesi toplumla iletişimde görüntüleri doğru almasıyla alakalıdır.

Yönetim kesimi, olması gereken şekliyle, toplumun değerlerini en ideal şekilde temsil eden, bunları geliştirme ve yükseltme misyonunu gerçekleştirmekle yükümlü, o toplumun en yüksek özünü yansıtmayı gereken unsurları konumunda

olması lâzımdır. Bazen toplum büyük kısmıyla, kendi ihtiyaçları ve gelişmesi gereken çizginin idrakinde olması mümkün olmayabilir. Bazen de toplumu idare eden yöneticiler; bu ihtiyaçları belirleme ve gelişme çizgisini tespitte yanılabilirler.

Bir toplum için birinci durum ne kadar talihsizlik ve onun gelişmesine handikap ve bir engel oluşturuyorsa, ikinci durum bundan daha büyük bir talihsizliktir. Zira ya sonuçsuz kalacak bir teşebbüs, ya da toplumun kendi kişiliği ve değerleriyle olması gereken tabii gelişmeyi mecrasından çıkararak, uzun zorlama ve çatışmalar sonucunda, kendi kişiliğinden tamamen farklı çelişkili bir toplum yapısı oluşturacaktır. Böyle bir toplum, kendi içinde tutarlı olmayan bir yapıyı, belki de hiç değiştiremeden bunalımlarla yüklü bir şekilde, toplumsal bir kimlik oluşturamadan devam edecektir.

Asıl istenilen her iki durumu da yaşamamaktır. Bunun için en uygun şey, toplumda yönetenler dışında yönetimi doğal olarak denetleyip kontrol edebilen, çözülme ve bozulma noktalarında yönetimi gerektiği gibi uyarıp, demokratik olarak etkileyebilen bir aydın kesimin olabilmesidir. Bu ise toplumun belirli bir gelişmişlik çizgisine ulaşmasıyla mümkündür. Geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde, yönetimin dışında böyle bir elit tabakanın olması, olsa bile yaşatılması adeta hayaldir. Onun için de böyle bir otokontrolden yoksun toplumlarda, üst yönetim kademesine büyük sorumluluk düşmektedir.

Toplum genel bir gelişme çizgisi yakalayamadığı için, yönetimin yapacağı yanlışların; geri çevrilme ve düzeltilme olayı yaşanmaz. Ya yanlışlar devam ederek yanlış uygulamalar yapan bir aile reisine, aile bireylerinin yaptığı gibi, iki yanlış davranış şekli geliştirir. Bunlardan birisi kişiliksiz, silik, ne yöne çeksen giden bir kişi veya toplum davranışdır. İkincisi ise doğal yapısına ters uygulamaların isyan ettirdiği, kavgacı, asi, anarşist ama hiçbir değer ve bilgiyle donanmamış kişi veya toplum. Bu durumu yaşayan toplumlar ve onun çekirdeği konumundaki aileler, geçmişte ve günümüzde olduğu gibi ileride de olmaya devam edecektir.

Böyle bir sorumluluğu idrak eden bir anlayışı temsil eden yönetim kadroları; önce toplumunun yapısını, değerlerini, değişebilirleri ve değişmezlerini, karakter ve

kişiliğini, kapasitesini ve yeteneklerini çok iyi bilecek, sonra kendisini bütün ilmi konularda, teknik ve metotlarda geliştirecek, yeni bilgi ve gelişmelerin devamlı takipçisi olacak; en sonunda ise toplumu tanıma bilgisiyle, ikinci olarak kazandığı bilgilerin sentezini yapıp uygulama olgunluğuna ulaşacak kapasiteyi oluşturabilmelidir.

Nizamnamede, bu oluşumun teorik bilgilerini buluyoruz; önce genel bir durum değerlendirmesi yapılarak, memleketin eğitim hayatı tanıtılıyor. Eksiklikler ve ihtiyaçlar gözler önüne serilerek açıklamalarda bulunulurken konu aydınlanıyor. Bu şekilde bilgilendirme yapılırken, ülkenin kalkınması esas alınan ortak amaç ve hedefler oluşturuluyor. Sonra bu hedef ve amaçların gerçekleştirilmesindeki araç ve vasıtanın eğitim olabileceği her kesimin anlayışına yaklaştırılıyor. Daha sonra da ortak amaç ve hedef olan, memleketin her yönden, özellikle de maddi olarak kalkınmasını sağlayacak, bilimsel ve dünyevi laik bir eğitim anlayışının yerleşmesinin gerektiği, baskıcı, otoriter ve katı olmayan ikna ve izah edici bir dil ve üslupla muhatabına verilmeye çalışılıyor.

Bu şekilde toplumun fayda ve gelişmesine yönelik ıslahat ve yeniliklerin mantığı topluma kazandırılarak, ortak duygu ve hedefler oluşturulmaya çalışılıyor. Bu ıslahat ve yeniliklerin neden yapılacağı kadar, nasıl yapılacağı da açıklık kazandırılmaya çalışılarak, bu oluşumların toplumdan ayrı olamayacağı, onun her kesimiyle birlikte; emek, zaman ve maddi yönleriyle, sorumluluk yüklü bir çalışmanın içinde olunacağı ifade edilerek, ıslahatın yapılabilmesi için topyekûn genel bir dinamizm kazandırılmaya çalışılıyor.

Nizamnamenin kendisinde ve genel açıklamalar bulunan tutanağında; toplumu her yönden iyi yönetebilmek için, onların baskı altında olmadan hak, hürriyet ve her türlü maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılama gayreti içinde olmak, onlar için gerekli olanları yakinen bilmek ve uygulamak için gözlem ve araştırmalar gerçekleştirerek doğru tespitler yapmak, sonra da bunları uygulamanın yönetimin görevlerinden olduğunu, yönetmenin hükmetmek ve emretmek olmadığını, bilakis toplumun ihtiyaçlarını onların göremedikleriyle de görüp onları mutlu etmek ve geliştirmek için bazı düzenlemeler yaparken bile onların tepkisini almadan dikkatle

ve demokratik olarak plânlama ve uygulama yapmanın uygun olduğu yönetim anlayışını bize gösterirken, bütün maddelerin birbiriyle irtibatlandırılıp, delillendirilerek takdim edilmesi; insicamlı bir bütünlüğün ve anlaşılabilirliğin yönetimdeki gerekliliğini ve faydasını göstermesi açısından, yönetenlerin kararlarının; izah ve ikna edici, sebep-sonuç ilişkileriyle doyurucu bir bütünlük içerisinde konuyu toparlayarak takdim edildiğini görüyoruz.

3. 5. Mali Yapılanma

Eğitim genel yapılanmasının gelirleri 192. maddeden, 198. maddenin sonuna kadar ayrıntılarıyla açıklamalarında bütün gelirler özetle; devletin tahsisatı, halkın yardımı, vakıf gelirleri, sultaniye ve yüksek okul öğrencilerinden alınan harç ve ceza ücretleriyle çeşitli diğer gelirlerden ibaret olacak, başkentte; rüştiye, idadiye ve BMM bütçeleri her sene Büyük Maarif Meclisi Genel Heyeti (BMMGH)'nde kararlaştırılıp Devlet Şurasında tasdikinden sonra kabul edileceği gibi halkın yardımları da belediyeler aracılığıyla Maarif sandığına verilecektir.

Vilâyetlerde rüştiye, idadiye ve VMM bütçeleri VMM tarafından düzenlenip BMM'de tasdik edilip Maarif Nezareti tarafından Devlet Şurasında kabul edilir. Halk tarafından yapılan yardımlarda her cemaate düşen hisse, Genel Kurulun uygun görmesiyle Vilâyet Maarif Sandığı (VMS)'na teslim edilir. Devletin tahsisatı da aynı sandıkta toplanır. Vakıf gelirleri ve diğer yardımlarda, hangi yer ve cemaate mensup ise onun hissesine gönderilir.

Müslim ve Gayri Müslimlerin rüştiye okulları için devlet ve kendi cemaatlarının yapacağı tahsisatlar sınıflarına göre ayrılacak, idadiye okullarıyla Maarif Yönetiminin tahsisatı ise birlikte düzenlenecektir. Bütçeye giren gelirlerin her sınıfın hissesi maarif sandığında korunacak, her bölgeye BMM oluruyla özel memurları tarafından senet karşılığı verilirken, kaza ve nahiyelerde bulunan okulların tahsisatı her ay mal sandıklarından verilecektir.

Sıbyan okullarının bütün masrafları kendi cemaatları tarafından verileceğinden, her sıbyan okulunun yıllık tahsisatı en az altı yüz kuruş olacaktır. Bu tahsisat kendi yönetimlerince uygun zaman dilimlerine bölünerek, okulun vakfi veya ilgili zenginleri tarafından düzenlenecek, meblağ yetişmezse kendi bölgesinden üzeri toplanacaktır.

Bu şekilde mali yapılanmada 5. bölümün ilgili maddelerinde ayrıntılarıyla açıklanması, yönetimin bütün konularda olduğu gibi mâli düzenlemelerde de plânlamayı gerektiği gibi yaptığını görüyoruz.

3. 6. Verimlilik ve Tasarruf Tedbirleri

Yeni bir yönetim anlayışını yerleştirecek, ülkenin kalkınmasını sağlayacak bir yönetimin her yönden sıkı bir çalışma içine girmesi kaçınılmazdır. Baştan sona kadar yapacağı çalışma süreçlerinde, verimliliği artırmanın plânlamasını yaparken, öğretmen ve öğrenci istihdamından bina yapımına, araç ve gereç temininden personelin harcamalarına kadar, hem verimliliği en üst noktada sağlamanın, hem de devletin ve halkın emek, zaman ve para gibi her konudaki katkısından en yüksek seviyede tasarrufunun plânlamasını yapması gerekir.

Nizamnamenin bu konuda ciddi ve samimi bir şekilde gayret içinde olduğunu görüyoruz. Önce sıbyan okullarının o yerleşim birimi halkına okulun bütün masraflarını üstlenmesi yükümlülüğünü getirerek devletin tek başına, o şartlar altında böyle bir atılım yapabilmesine en önemli kaynak oluşturuluyor. Böyle bir seferberliğin başlaması için o günün şartlarında bütün ülkede 35-40 bin adet sıbyan okulu olması gerekeceği, bunun da yaygın olması gereken bu okulların, o bölge halkının üstlenmesiyle gerçekleşeceği açıktır.

Rüştiye okulları gibi, sıbyan okullarından sonra sayıca en fazla bulunan okulların bina plânında standarda gidilmesi, yapımında kolaylık ve tasarruf sağlayacağı gibi, eğitime en uygun bina tasarımı gerçekleştirileceği için, eğitimde de verimliliği artıracaktır. Bu okulları imtihanla bitiren öğrencilerin daha üst bir okul

olan idadiye okullarına girmek için tekrar imtihan olmaması, halk ve devlet için zaman, emek ve para tasarrufunu sağlarken, bir üst eğitime devam etmekte zorluk çıkarmaması halkın eğitime teveccühünü artırarak verimini yükseltecektir.

İdadi okullarından itibaren okulların birleştirilmesinin daha önceki bölümlerde bahsi geçen birçok faydasının yanında eğitimin birleştirilmesiyle gücünün, vasıtalarının, imkânlarının birleştirilerek ve odaklanarak daha kaliteli eğitim verileceğinden, verimliliği artıracak ve her konuda tasarrufu sağlayacaktır.

Sultaniye okulları ve darülfünunun paralı olması, devletin ve halkın üzerinden önemli bir ekonomik yükü azaltıp tasarruf sağlarken, paralı okuyan öğrenciler parasının karşılığını almak için, fakir ve devlet katkısıyla okuyan öğrenciler de aldıkları yardımın karşılığını devlete ve topluma en iyi biçimde ödemek sorumluluk ve bilinciyle daha ciddi çalışacaklarından eğitimin kalitesi ve verimi artacaktır.

Öğretmen okullarında ise, okuyacak öğrencilerin önemli bir kısmına üst seviyede burs verilmekle, bu okullara halkın teveccühünü çekip, bu okullara katılma ve başvurma oranını artıracığından öğrenciler arasından en iyileri seçme imkânının artacağı, bunun da eğitimde kaliteyi yükselterek verimliliği sağlayacağı açıktır. Bu okullardan öğretmen çıkanlara ise, öğretmen olma zorunluluğu getirilerek devletin eğitim harcamalarının boşa gitmesini önleyerek tasarruf sağlarken, alınan eğitimin atıl kalması önlenerek, eğitim dönüşümü sağlanmak yoluyla verim yükseltilmektedir.

Öğretmen olarak çıkanların öğretmenlikte tercih hakkı olması, devletin eğitime ilgiyi artırıp tasarruf ve verimliliğe dolaylı katkı sağlarken, başka yollar ve vasıtalarla eğitim alanların, aldıkları eğitimin yeterliliğini ispat etmeleri halinde öğretmenlikte ve diğer devlet memurluklarda kullanılmaları, alınan eğitimi zayi etmeyerek, verimlilik ve tasarruf sağlamaktadır.

3. 7. Özlük Hakları ve Çalışma Şartları

Toplum hayatını ilgilendiren çalışmalarda; tatil, kutlama ve dinlenme vakitlerinin düzenlenmesiyle gerçekleştirilecek çalışma şartlarının tanzim edilmesi, bayram ve tatil günlerinin tespiti, eğitim günlerindeki ve yerlerindeki şartların iyileştirilmesi, eğitimden verim almanın yollarından olduğundan, yönetimin önem vermesi gereken konulardandır.

Dinlenme, eğlenme, kutlama ve eğitim zamanlarını en iyi şekilde düzenleyen yönetim; ihtiyaçların çalışma sürelerinin psikolojik ve fiziksel yorgunluğunu azaltacak biçimde düzenlemesi, Elton Mayo ve arkadaşlarının Hawthorne araştırmalarındaki bulgularıyla; tatil, dinlenme ve çalışma ortamını iyileştirmenin verimi artırabileceğini ispatlayan araştırmalarından elde edilen sonuçlarına uygun düşmektedir (Eren, 2001: 20-21).

Ayrı dini toplulukların, bayram günlerini kutlamalarına olumlu yaklaşp, değerlerini yaşamalarına dinlenmeyle birlikte imkân tanıyıp, saygı göstermek ve yönetim olarak katkı sağlamak, hak ve adalet unsurlarıyla, yönetimin gereklerini yerine getirmesini sağlamakla, demokratik yönetim ilkelerini uygulamaktadır.

Bu düzenlemeler sıbyan okulları için 8 ve 17, rüştiye okulları için 25 ve 32, idadi okulları için 40, sultaniye okulları için 48, yüksek okullar için 118. maddede haftalık tatil günleri; cuma ve pazar, Müslümanlar için, Ramazan ve Kurban Bayramı günleri ve diğer dini toplulukların bayram günleri, padişahın tahta geçme günü ve yaz tatili de 25. maddede belirtildiği gibi, temmuzun sonundan ağustosun yirmi üçüne kadardır. Bu düzenlemeler öğrenci ve öğretmen dahil, eğitimin bütün personeli içindir.

181. maddeye göre öğretmen olacak kimseler, küçük ve büyük suçlarla mahkum olmamış olacaktırlar. 186. maddeye göre özürsüz olarak öğretmenlerin çalışmadığı günlerin ücretleri maaşlarından kesilecek, bir ay içinde bu şekilde on gün işe gelmeyen öğretmen memuriyetten çıkarılacaktır. 187. maddeye göre cinayet suçu sabit olan öğretmenin diploması geri alınır. 188 ve 189. maddeye göre öğretmene

imtihan ücreti, maaşından ayrı verilir ve özel ders verebilir. 190 ve 191. maddeye göre de, emeklilik düzenlemesi ve öğretmenin vefatı halinde yakınlarına verilecek maaşlar için, Emeklilik Genel Nizamnamesinin düzenlemeleri geçerli olacaktır.

Bu şekilde eğitim çalışanın özlük haklarıyla, öğrenci ve öğretmeniyle bütün eğitim camiasının çalışma şartları Nizamnamenin ilgili maddelerinde ayrıntılarıyla açıklanarak, düzenlenmektedir.

3. 8. Denetleme ve Rehberlik

Denetimin de süreçleri vardır; plânlama, uygulama ve değerlendirme en önemli olanlarıdır. Eğitimde denetleme ve kontrol, yapılanların değerlendirmesi, varılmak istenen hedeflerin amacına ulaştığını, ya da ne kadar ulaştığını, ulaşmadaki eksikliklerin giderilmesi ve tamamlanması için gereklidir. Denetleme ve kontrol, ilgili çalışmanın sonundaki değerlendirme şeklinde olabileceği gibi, eylem süreçlerinin eylem anında kontrolü de, zaman emek ve maliyet kaybını önlemek için önemli denetleme şekillerindendir.

Yeni bir yapılanma, yeni anlayışlarla yeni bir insan tipi meydana getirmek için oluşturulacak eğitim sisteminde; denetimde, yönetimin plânlaması gereken önemdedir. Özellikle yeni bir sistemin uygulamasının ilk basamaklarında, birçok eksiklik olacağını kabul etmemiz gerekir. Bu durumda, uygulamanın bütün süreçlerini başından itibaren denetlememiz, zamanında ve yerinde yapılacak müdahalelerle eksiklikleri tamamlayıp, yanlışlıkların düzeltilmesine imkân verilmelidir. Bu düzeltmeler doğru karar verildiği halde yanlış uygulamalar şeklinde olabileceği gibi, yanlışlığı uygulamalarla ortaya çıkan yanlış kararlar şeklinde de olabileceğini düşünmeliyiz. Her durumda düzeltilmesi gerekenlerin bu işleme tabi tutulması için, bilinçli ve metotlu denetim söz konusu olmaktadır.

Denetlemenin her kademesindeki plânlama, uygulama ve değerlendirme süreçlerinde, kontrol, değerlendirme, düzeltme ve geliştirme unsurlarını tekrar tekrar kullanmak zorundayız. Bu plânlamada, yapılan plânın gözden geçirilip, eksikliklerin

kontrolü yapılmalı, bu konuda dikkate değer bulgular değerlendirilmeli, her durumda olması muhtemel hataları düzelterek, plânın daha mükemmel olması sağlanmalıdır. Bu şekilde plânlama merhalesinde yapılabilecek bu işlemler, uygulama ve değerlendirme süreçlerinde de, dikkatle, özenle ve ihmal edilmeden yapıldığında, hedeflenen amaçlara ulaşmak mümkün olabilecektir.

Yüz kırk sekiz, yüz kırk dokuz ve yüz elli birinci maddelerde; vilâyetlerin durumuna göre, Müslim ve Gayri Müslim iki muhakkiki (üst düzey soruşturucu), kazalarda yine aynı şekilde iki müfettişin olması, bunların bölgelerinde bulunan okul, kütüphane, matbaa gibi yerlere nezaret etmek, okulları denetlemek, bütçelerini tanzim ettirmek, öğretmen alınması ve değiştirilmesi, ceza ve ödülleri tayin edip uygulamak, personelin özel problemleriyle ilgilenmek, rehberlik ve denetimle eğitimin kalitesini denetleyerek katkı yapmak, özellikle personelin özel problemleriyle ilgilenme; insan psikolojisi ve davranışlarını da değerlendiren bir yaklaşımın öne çıkması, Abraham Moslov'un İnsan Gereksinimleri kuramındaki sevgi ve ait olma ihtiyaçlarına cevap veren yaklaşımını hatırlatmaktadır (Eren, 2001: 30-31).

Böylece insanın; sevgi, anlayış ve ait olma ihtiyaçlarını ele alarak, onlarla ilgilenip problemlerini çözerek bir sevgi ve ait olma duygusu oluşturmaya çalışmaktadır. Bir üst denetleyici olan muhakkikler vilâyetlerdeki okul, kütüphane, ve kazalardaki müfettişleri denetleyerek, kurallara ve düzene uygunluklarının devamını sağlamak, eksiklikleri tamamlamak, yaptıklarını ve gördüklerini vilâyet meclisine rapor halinde vermekle görevlidirler. Yönetimin bir bölümü olan ve eğitimin amaçlarını gerçekleştirmekte önemli bir yeri olan denetleme ve rehberlik çalışmalarının uygulama alanları olan muhakkik ve müfettişlerin yetki ve sorumluluklarının 145, 146, 147, 148, 149 ve 151. maddelerinde açıklanan yetki ve uygulamaların kendi inisiyatiflerine de önemli sahalara bırakarak, yerinde ve görerek değerlendirme, bunun sonucunda ise yerinde düzenleme anlayışlarını getirerek, özellikle çevre unsurlarının yapılacak çalışma ve düzenlemeye etkilerinin yönetim anlayışına yansımaları sağlamaktadır (Kaya, 1979: 73).

4. Önceliklerin Belirlenmesi ve Eylemlerin Derecelenmesi

Tanzimatın ilânından Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi hazırlanuncaya kadar, yaklaşık otuz sene geçmesine rağmen, ıslahatın düşünölmeye başlaması ve onların eyleme geçirilme çalışması daha eskidir. Devletin ve halkın gücünün sınırlılığı yanında, önceki çalışmalarda bilgi ve tecrübe birikimlerinin de azlığı, bu konudaki çalışmaları, istenilen seviyenin çok altında bırakmıştır.

Sözü edilen olumsuzluklara rağmen yine de bazı çalışmalar yapılmış bulunmaktadır: İlk eğitimin zorunlu olması, rüştiye okullarının ilk defa açılıp çoğaltılması, bu okullarda yeni metotların uygulanmaya başlaması, öğretmen yetiştirmek için İstanbul'da ilk öğretmen okulunun açılması, darülfünun açma çalışmaları, Merkezi Teşkilâtı yapılandırma çalışmaları, eğitimle ilgilenecek Geçici Maarif Meclisinden sonra Daimi Büyük Maarif Meclisinin kurulması, eğitime bakacak kurumun birkaç müdahaleden sonra Bakanlık seviyesine yükseltilmesi, taşra teşkilâtlarını kurma çalışmaları, denetim sistemini sağlamlaştırma çalışmaları ve diğerleri bu konuda bir alt yapının oluştuğunu, hepsinden önemlisi de genel eğitim hakkında bilgi ve tecrübe birikiminin çoğaldığı ortadadır.

Bundan sonra yapılacak olanlar, daha büyük bir karar ve azimle eğitimde bilgi ve tecrübesi olan kişileri toplayıp, büyük bir Devlet Şurâsında bu bilgi ve tecrübelerin ışığında eğitim konusunu masaya yatırmak, köklü ve kararlı bir ıslahat hareketinin her merhalesindeki plânlamasını yapmaktır. Nitekim bu şekilde kapsamlı bir Devlet Şurâsı defalarca toplanıp tartışarak, Maarif-i Umumiyye Nizamnamesini ortaya çıkarırken, eğitimdeki önceliklerini belirlemiştir.

Bunlar genel olarak şöyle sıralanabilir: Önce, eğitim hayatının ilk kademesi olan sıbyan okullarına eğitim zorunluğu getirilecek, ikinci olarak okullar çeşitli kısım ve kademelere ayrılacak, üçüncüsü öğretme ve öğrenme metotlarının yeni usule göre düzenlemesi yapılacak, dördüncüsü eğitim camiasının bilgilendirilmesinin artırılması ve maddi manevi her yönden itibarlarının yükseltilmesi için gerekli çalışmaların yapılması, beşincisi eğitimin merkez teşkilâtının düzenlenip, taşra teşkilâtlarının oluşturulması, altıncısı öğrencileri çalışmaya ve gayrete getirip, aldıkları eğitimi

pekiştirip, kontrol edip denetleyecek imtihan sistemiyle, eğitim öğretim hayatının çeşitli basamaklarını resmileştirecek diploma usulünün yerleştirilmesi, yedincisi ilmi kurum ve kuruluşların çoğaltılıp yaygınlaştırılması, resmi okulların harcama ve giderleri için halktan yardım ve diğer kaynakların harekete geçirilmesidir.

Ne kadar sıkıntı ve zorluklarla karşılaşılrsa da, devletin, toplumun ve bireyin kalkınmasının ve gelişmesinin geciktirilmemesi için çalışmaya hemen başlanması, ancak acelede etmeden, şimdiye kadar kazanılan bilgi ve tecrübelerden faydalanmanın uygulamaları kolaylaştıracağı, bu birikimlerin hem konunun olgunlaşmasını, madde ve emeğin zayi olmamasını; acelesiz, telâşsız, sabırla yapılan çalışmalarda bir önceki tecrübelerden de lâyıkıyla faydalanma bakımından görüşü ve uygulamayı zenginleştireceği, bu yüzden de yapılması kuvvetle muhtemel olan hatalardan doğacak zaman, emek ve mali kaybın en asgarî seviyeye ineceği; buradan oluşacak her bakımdan tasarrufun, devletin ve halkın kaldırabileceği bir seviyeye inmesini sağlayacağı, bu arada; okul yapımı, ders kitabı yazımı, tercüme ve yayını, açılan öğretmen okullarında nitelikli öğretmen yetiştirilmesine de zaman tanınması için ıslahat hareketlerinin uygun bir zamanlamaya yayılması, bütün bu hareketlerle birlikte yeniliklerin toplumun her kesiminin sindirebilmesi açısından isabetli olmaktadır.

Bu şekilde gerçekçi, rasyonel ve eğitime katılımı yaygınlaştırabilecek şekildeki Nizamnamenin demokratik kararları; plânlama, örgütleme, güdüleme ve kontrolü sağlayan bir yönetim anlayışının özelliklerini yansıtırken, Max Weber'in karar, plânlama ve koordinasyonu en iyi sağlayan yönetim modeli olduğuna inandığı, Bürokratik Yönetim anlayışına benzerlikleri gözlenmektedir (Bursalıoğlu, 1978: 20).

4. 1. Eğitimin Zorunlu Hale Getirilmesi

Dokuzuncu maddede, kız ve erkek çocuklarının eğitime başlama yaşlarının belirlenmesi yanında, eğitim zorunluluğu getirilirken, eğitimin devamlılığını sağlamak için de tedbirler alınır; sıbyan okuluna girme yaşı gelen çocukların, bulundukları köy

veya mahallenin ihtiyarlar meclisi tarafından, hem çocukların, hem de onların geçimleriyle ilgilenen anne-baba veya yakınlarının kayıtları tutulup, o mahalle veya köyün okulu, bu kayıtlara göre okula yazılıp devam etmesi gereken öğrencinin durumu kontrol edilebilmektedir. Bu şekilde yönetimin, eğitimin amaçlarını gerçekleştirmesi için alınması gereken tedbirlerin ve kararların sağlanmasını gerçekleştirmek için atılması gereken adımları attığını gösterirken, bundan sonra okula gelmeyenler olduğunda yapılması gerekenleri şöyle açıklamaktadır: Öğretmen okula gelmeyen öğrencileri ihtiyarlar meclisine bildirerek yaptırım hareketini başlatıyor. İhtiyarlar meclisinin gelmeyenleri uyarması ve ihtar etmesi, devam etmesi halinde, önce para cezası, yine de devamsızlık etmesi halinde, mahalli hükümet gücüyle zorla okula getirileceği belirtiliyor.

Bu şekilde yaptırımın, eğitimde devam mecburiyetini gerçekleştirmek için hafiften ağıra doğru zorlamaları, kademeler halinde sergileniyor. Bu arada konunun insani boyutları da ihmal edilmeyerek, zorunluluktan muaf tutulacak özürler için açıklamalar getiriliyor: Eğitimi yapmaya engel bedeni ve ruhi hastalıklar, fakirlik ve yoksulluk, çiftçilikle uğraşanlar için ekin ve harman zamanı, ikamet edilen yerde okul olmaması veya ikamet edilen yerin okula yarım saatten fazla uzaklığı ve geçişin eğitimi özel olarak aldığı anlaşılmaması gibi durumlarla ilgili açıklamalar ve hükümler 10, 11, 12 ve 13. Maddelerde açıklık kazanıyor.

4. 2. Halkın Cemaat Yapısına Uygun Olarak İhtiyaçlarının Giderilmesi İçin Okulların Yeniden Yapılandırılması

Osmanlı İmparatorluğunda devletin vatandaşı olarak farklı din ve mezheplere bağlı topluluklar, bazen birbirine yakın, bazen de oldukça farklı kültür ve yaşayış şekillerine bağlı bulunmaktadır. Bu topluluklar; bayramlarından, gelenek, görenek ve inançlarından tutunda, bu değerlerin şekillendirdiği hayat tarzlarına kadar, çok çeşitli bir mozaik, hayat ve kültür biçimi oluşturmaktadır. Devletin görevi: Bu özellikleriyle bütün vatandaşlarını kabul etmek ve ayrımcılığa girmeden onları kucaklayıp, bu değerlerini yaşamalarını ve zenginleştirmelerini sağlayacak vasatı oluşturmaktır.

Farklı dini topluluklara sahip ülkelerde, bu toplulukların arasındaki dengenin iyi sağlanması, kendi dini alanlarında da hür öğrenim görmeleri ve yaşamaları, bu durumun sağlanması içinde eğitimin belli bir kademesine kadar, kendi inanç ve kültürünü öğrenmesi, çocuğun inancı ve kültürüne bağlı değerlerinin gelişmesi küçük yaşlarda olacağı için, temel eğitim olan ilk öğretimin iki kademesini de içine alan sıbyan ve rüştiye okullarında eğitimin, her dini topluluğun bu özelliklerinin oluşumunu sağlayacak şekilde ayrı ayrı yapılması, bu konuda da inanç ve düşüncelerini yaşama hürriyeti verilmesi, insani değerlere önem vermekle birlikte, en iyi yönetimin ve insanları yönetme sanatının, onlara hak ve hürriyetlerini vererek, onlara saygı ve sevgi göstererek olabileceğini bilip, uygulayabilen tutarlı bir yönetim biçimi olarak ortaya çıkıyor.

Bu şekilde farklı kültürel, dini özellikleri olan toplumları yönetmek için, onlara bu özellik ve farklılıklarını yaşayacak ve geliştirecek haklar ve eğitim imkânları sağlarken, daha sonraki eğitim kademelerinde sağlıklı bir birliktelik oluşturabilmek için, kendi değerlerini sağlam, tutarlı ve doyarsıya yaşayabilmesi gerektiğini, bu konuda ezik ve hor görülmüş bir yapıdan sıyrılmış toplulukların kendisinden farklı topluluklarla daha sağlıklı ve şuurlu bir birliktelik oluşturabileceğini bugün daha iyi bilebiliyoruz. Böyle bir anlayışa sahip olan bir yönetim sistemi, demokratik ve davranışsal özellikleriyle de, çağdaş bir yaklaşım sergiliyor.

Devletin hakim unsurunun İslâm olmasına rağmen, memleketin Gayri Müslim vatandaşlarının çocuklarının sıbyan ve rüştiye okullarıyla sekiz yıllık bir eğitimi kapsayan bu ilk kademe eğitimde, kendi dinlerini esas alan bir eğitim görmeleri, hele bu şekilde eğitimlerinin programlarını kendi din adamlarının şekillendirmesi, demokratik eğitim anlayışının, hak ve özgürlüklerin verilmesinin ideal noktalarına varabilmektedir. Osmanlı tarihini, bu çocukların kendi dilleriyle okuması da; kendi dillerini, kültürlerini, kimliklerini koruma hak ve özgürlüğünü verirken; yaşadıkları, bağlı oldukları devletin tarihini öğrenmeleri, hem kimliklerinin bir parçası olmasıyla, kendini devletin bir parçası olduğunu hissedip, özümseyerek kabul etmesi, birlik ve beraberliğin tesisi ve devamı için ortak bir tarih şuuru

oluşturması, devletin devlet olarak varlığını, otoritesini ve yönetimini delilleriyle hissettirmesi açısından önemlidir.

Devlet ilk kademe okulları olan sıbyan ve rüştiye okullarını, bir yerleşim birimine açarken, ayırım yapmadan, nüfus olarak belli sayıyı aşan hangi topluluk veya topluluklarsa, her birine bu okullar açılabilmeyle, yönetim halka eşit yaklaşabilmekte, eşit muamele yapmakla, yönetim açısından saygı duyulmayı ve güven duymayı beraberinde getirerek, bu görevin lâıykıyla yapılmasını sağlarken, eğitim yönetiminde dikkat edilmesi gereken bir hususta, eğitimde anarşiyi, yıkıcı düşünce ve faaliyetlere ortam hazırlayacak baskıcı, hak ve hürriyetleri kısıtlayan bir anlayışa sahip olmamaktır. Çünkü, hak ve hürriyetleri verirken, kendi kültür değerlerini yaşayabilen toplumlarda, anarşi ve bozgunculuk yaratacak faaliyetlerin önüne geçilebileceği gibi, insanca düşünme ve davranmada, farklı toplulukların kendi kültür ve hayatını yaşayabilmesi de; hür olmaları ve kültür emperyalizmine uğramamalarıdır.

4. 3. II. Kademe Eğitimde Okulların Birleştirilmesi

Eğitim Yönetiminin, eğitimin hedeflerini gerçekleştirmeye çalışırken dikkat edeceği hususlardan biride, eğitimi çok parçalı halden çıkararak bütünlemek ve insicamı sağlamaktır. Kız- erkek ayrımı ve özellikle Gayrı Müslim- Müslim ayrımına son verecek plânlama ve uygulamalara gitmektir.

Farklı dini ve kültürel özellikleri olan toplumları yönetmek için, onlara bu özelliklerini yaşayacak ve geliştirecek haklar ve kültürel, dini eğitimini sıbyan ve rüştiye okullarında sağlarken, aralarındaki dengeyi sağlama, aynı zamanda birlik ve beraberliği gerçekleştirme, devletin kontrol ve etkisini sağlayıp devam ettirme açısından, bir noktaya kadar ayrı olması faydalı olan eğitimin, bu noktadan sonra birleştirilmesi gerektiğini anlayıp idrak eden; plânlayıp, koordine edip, uygulama safhasına koyan bir yönetim anlayışı, Nizamnamenin geneline hakimdir.

Eğitimin başlıca konuları olan; eğitim metotları, yönetimi, tahsil süresi, tatilleri, eğitim zorunluğu ve benzer ne kadar konu varsa; kız-erkek, Müslim-Gayrı Müslim ayrım ve farklılık meydana getirmeden yapıp uygulamak, eşitlik ilkelerini hayata geçirmek için gereklidir. Böyle hareket etmekle, hem haklar, özgürlükler ve eğitim kalitesinden aynı oranda faydalanmak, hem de verilen eğitimin parçalara ayrılıp gücünü kaybetmeden bir bütün halinde daha yüksek hedeflere ulaşması, eğitimle insanın niteliklerinin yükselmesi için gereklidir. Aynı zamanda meydana gelecek farklılıklarda, madde, zaman ve emek maliyetide artacağından, yönetimin görevi; bütün bunları düşünüp, maliyette de tasarrufu sağlarken, eğitimin ayrıntılara ineceği bu devrede, gücü tek parça halinde birleştirmenin güç odaklanmasını sağlayıp, buna birlik beraberliğinde sağlanma amacı birleşince, üç yönlü bir fayda sağlanmış olması, eğitimin amaçlarını gerçekleştirmek için en isabetli kararları almak olduğunu görüyoruz.

rüştiye Okullarının bir üst basamağı olan idadiye okullarından itibaren, eğitim hayatının bütün toplum tabakalarını alarak birleştirmesi, önceki eğitim kademesinde ki okuyan çocukların yetişme ve gelişme çağında olmaları, bu yaşların kendi inanç ve kültürlerini en iyi öğrenip özümsemelerinin uygun olduğu bu yaş devresinde, buna ağırlık veren eğitimin, karışık olmadan görmelerini gerektirmektedir.

İlk eğitim seviyesinde kendi kültür değerlerini yaşayıp öğrendikten sonra, sosyal hayatın gereği olan, dışa açılıp başka kültürleri, özellikle birlikte yaşadığı diğer vatandaşlarının kültürlerini tanıyıp ortak paydalar oluşturmaları, benzer olanlarını tanımaları ve geliştirmeleri, eğitim öğretim hayatındaki birleşmenin de, bu konularda uygun vasatı ve vasıtayı oluşturarak birlik ve beraberliği tesis etmeye katkı sağlaması, aynı zamanda eğitim ve öğrenimi birleştirmenin, onun gücünü bölüp zafiyete uğratmadan bütünleştirip güçlendireceğini düşünerek hareket etmek, bu şekilde memleket çapında bütünlüğü sağlayarak politika üretmek geniş perspektifli bir yönetim anlayışının sınırlarını belirliyor.

4. 4. İmkan ve Kaynakların Koordineli Kullanımı

Toplumların ve insanlığın her konuda gelişme ve ilerlemedeki en önemli amilin, eğitime verilen önemle sağlanabileceğini anlayan ve bunun gerekçelerini anlaşılır biçimde açıklayan ve sıralayan, eğitim hayatı toplumun her kesimine yayıldığında, bundan etkilenen toplumun bu konudaki yeteneklerinin ortaya çıkıp gelişmesiyle; ilim, sanayii, toplum ve ferdi ahlakın yükseleceğinin farkına varan bir yönetim anlayışı, bir eğitim sisteminin gerçekçi ve faydalı bir yapıya oturmasını sağlayacak öngörüye sahip olabilir.

Bu anlayış, sistemin uygulanabilirliğini gerçekleştirmek için önemli bir ön şart olarak kabul edilebilir. İmkan ve kaynakların koordineli kullanımına zemin hazırlayabilir. Bir çalışmayı gerçekleştirebilmek için plânlarken gerçekçi olmalı, mevcut şartları ve zorlanarak elde edilebilecek imkânları iyi tespit etmeli, yeni kaynaklar yaratırken, bunların oluşum şartlarını hazırlayarak devreye sokmalı, kısaca maliyet ve bunu temin yollarının dokümanını, hesaplarını gerçekçi ve ciddi yapmalı, bundan sonrada plânlama ve koordinasyonu buna göre gerçekleştirmelidir.

Nizamnamede bu konudaki süreçler, Henri Fayol'un ; plânlama, örgütleme, emretme ve koordinasyon süreçlerine benzemektedir (Bursalıoğlu, 1978: 18). Ancak Fayol'un emretme süreci Nizamnamede fazla görülmemekte, toplumu ve fertleri eğitim konusunda bilgilendirme, tanıtma, sevdirmeye ve bilinçlendirme anlayışı kazandırma çabasıyla daha çok güdüleme ve motive etme ön plâna çıkarak, ileri bir anlayışını, yönetim konusunda ortaya koyabilmektedir.

Eğitimde kaynak ve imkânları koordineli kullanma konusundaki eğitim uygulamalarında, maddi güçlüklerle birlikte ihtiyaç olan araçların durumu da düşünülmeli ve bu konudaki eksiklikleri ve yapılması lâzım gelenleri sıraya koymalıdır. Eğitimin uygulanacağı yer olan okulun, en uygun şartlarda yapım ve düzenlemesi, konusuna göre ders kitaplarının yazımıyla, gerekli olanların yabancı dillerden tercüme ve yayını, nitelikli öğretmenlerin temini ve yetiştirilmesiyle birlikte düşünülmelidir.

Sultaniye Okullarıyla yüksek öğrenimin paralı olması da, imkân ve kaynakları koordineli kullanmaya örneklerdir. Zira her toplumda, ideal olanın aksi olsa da, halkın büyük çoğunluğu ancak, ilk öğretimle orta öğretimi okuyabilmektedir. Daha yukarısını okumaya bazısının iş durumu, bazısının kapasitesi, çoğununda imkânları uygun düşmemektedir. Dolayısıyla da devletin ve halkın imkânlarının ilk ve orta eğitim kademesinde daha çok kullanılması ve ilk ve orta eğitimin parasız olması mantıklı ve adaletlidir.

Meraklı ve kapasiteli fakir çocuklarında, yüksek eğitimden devlet imkânlarından burs şeklinde faydalandırılması, yetenekli fakir çocukların kendilerine ve toplumlarına faydalı olmasına fırsat tanınması, imkânların ve kaynakların akıllıca kullanılması açısından güzel uygulamalardır.

4. 5. Toplum Kaynaklarının Harekete Geçirilmesi

Eğitim gibi toplumu yakından ilgilendiren bir konuda, daha iyi verim almak için; onu harekete geçirip teşvik etmek, konuyu topluma yakınlaştırmak ve sevdirmek, onu bilinçlendirmek gerekir. Bütün bunların yapılabilmesi ise; yapılan işi ve çalışmayı paylaşmakla olur. Bu da tepeden inme, karşısındaki topluluğu hiçbir noktadan tanımaya çalışma ihtiyacı duymayan, sadece emretme ihtiyacıyla istediklerinin yapılmasını bekleyen, otoriter anlayış ve sistemlerle gerçekleşmez.

Nizamnamenin tutanağında, yönetimin belirlediği hareket tarzı; biraz önce bahsi geçen yetkeci yönetim anlayışının tam tersi bir yönetim anlayışını sergilemektedir. Bu yönetim anlayışı; koruyucu, destekçi ve birlikçi komplike bir yönetim anlayışına oldukça uymaktadır (Başaran, 1983: 51-52).

Özellikle, halkı eğitim masraflarına ortak etmesi, bunda da; muhatabına kesin emredici bir dil kullanmadan, bilgilendirip anlayış kazandırması, memleketin ve halkın farklı kesim ve bölgelerindeki, ekonomik güç farklarının bilinerek hareket edilmesi ve halktan istenecek yardım ve eğitim vergisinin, zamana yayılarak

yapılması, bilinçli, tecrübeli ve sağduyulu bir yönetim anlayışının imkân ve kaynakları koordineli kullanımı özelliklerini ortaya koymaktadır.

Bu anlayış aynı zamanda, mantığı ve topluma verilen haklarıyla da demokratik olması bakımından yönetimde Rasyonel Yetki anlayışına uymaktadır (Bursalıoğlu, 1978: 19).

4. 6. Devlet ve Toplum İşbirliğinin Sağlanması

Eğitim; kalkınmak, ilerlemek, gelişmek isteyen devlet ve toplumların en fazla önem vermesi gereken faaliyetlerdir. Bir toplum hangi açıdan kalkınmak isterse, bu ister maddi kalkınmayı esas alan; ekonomik, ticaret, sanayii, teknoloji, isterse manevi ve kültür değerlerini içine alan; sanat, edebiyat, kültür ve sosyal bilimler alanında olsun, eğitimi baş tacı yapmaya mecburdur. Esasen bu değerleri çoğu zaman birbirinden ayırmanın da imkânı yoktur.

Kullanacağın eğitim modeline göre, bütün değerlerle birlikte kalkınmakta mümkündür. Burada önemli olan, değerler arasındaki ince dengeyi gözetmek ve bunu korumaya çalışmaktır. İşte bu dengeyi kurarak her yönden kalkınmak isteyen devletler, içerisinde yaşadıkları toplumla bağlarını sağlam tutmalı ve onun değerlerini iyi korumalıdır. Ancak bunu yaparken de yükseltilecek, değiştirilecek, geliştirilecek ve yeni ikame edilecek değerleri de ihmal etmeden hassas, ince ve akılcı politikalarla gerekenleri yapabilmelidir.

Bir çalışma içine girildiğinde, ondan hedeflenen sonuçları alabilmek için, bu çalışmayı ilgilendiren bütün toplum kesimlerinin, barışık ve işbirliği içinde olması gerekir. Çünkü yenilikler de, olabilecek muhtemel direnişleri asgarîye indirecek, aynı zaman da devletin tek başına yapması mümkün olmayan çalışmaları, en güzel bir şekilde maddi- manevi boyutlarıyla yükünü hafifletecektir.

Yapılacak yeniliklerin maddi yönünü düşündüğümüzde, bu eğitim seferberliğini temin edecek çalışmaların; okul, kütüphane, laboratuvar, matbaa, araç,

gereç, öğretmen ve diğer personelin yetiştirilmesi ve masraflarının karşılanması gibi alt yapısı için, halkın gerekli şekillerde yardımını sağlamak, yapılacak yenilikleri benimseyen toplumlarda halkın öğretmenliğe yönlendirilip benimsetilmesi, yine halk kendi çocuklarını; benimseyecekleri, önemseyecekleri, inandıkları bir eğitimden geçmesini isteyerek, eğitime sahip çıkmaları, toplum-devlet işbirliğinin sağlamlığının önemini bize gösterir.

Böylece; bütün bunları gerçekleştirecek ve organize edecek ufukları olan bir yönetim anlayışının, bu konuda da önemi ortaya çıkmaktadır. Toplumun hassasiyetlerini, değer yargılarını, yeteneklerini ve çalışmalarını nasıl harekete geçirip işleteceğini bilen bir yönetim yaklaşımının hareket tarzı, kendisinin de toplumu için var olduğunun bilinciyle; olumlu değerleri geliştirerek ileriye götürmenin stratejilerini belirleyip, toplumu bu konuda motive edip, devlet ve eğitim kurumları etrafında koordine edip, organize etmek ve uygulama safhalarında da, dikkatle bütün çalışmaları kontrol ve denetlemeye tabi tutarak tamamlamaktır. Denilebilir ki, Nizamnamede bütün bunlar hazırlanmaya çalışılarak, devlet-toplum işbirliği sağlanmağa çalışan yönetim anlayışı ortaya konmuştur.

4. 7. Eğitim Alt Yapısının Hazırlanması

Eğitim toplumun gündeminde ön sıraya oturduğu zaman, onunla ilgili düşünce ve fikir olarak olgunlaşma merhalelerinin arkasından;”nasıl bir eğitim?” sorusuna cevap aranır. Bu aramalarla birlikte, eğitimin temelde ihtiyaçları da gündeme gelmeye başlar. Bir seferberliği eğitimde başlatacak arayışlar, kuramsal olarak ortaya çıkan düşünceleri, uygulama alanı ve imkânlarını da oluşturma çalışmasına girerler.

Eğitim uygulamalarının somutlaşmasının zemini olacak, alt yapı çalışmaları düzenlenmeden, eğitimin topluma dönüşmesi ve devri daim yapması mümkün olmaz. Bunun içinde en önce gerekenler; okul, kütüphane, laboratuvar, ders araç-gereç ve

kitapları, öğretmen ve diğer eğitim personelinin yetiştirilmesi ve teminiyle ilgili ihtiyaçların belirlenip, uygulama çalışmalarının çerçevesi ve plânının çizimidir.

4. 7. 1. Eğitim Hedeflerine İlişkin Ders Programı Çerçevesi

Eğitimin amaç ve hedeflerine ulaşması için, her kademedeki okullarda okutulacak derslerin konularının ele alınıp ve sıralanışıyla, metot ve işleniş şekilleriyle, ders programlarının çerçevelerinin ve cetvellerinin düzenlenmesiyle, hepsinin birden hedef ve amaçlara göre yapılandırılması gerekmektedir. Sistemi değişmesi; yeni bir düzenleme, yeni ve dinamik bir eğitim anlayışının özelliklerini yansıtabilmelidir. Bunun için yapılacakları, amaç ve hedeflerin belirleyeceği bir çerçeveye oturtmakla işe başlamalıdır.

Önce hangi derslerin hedeflere ulaşmada önceliği olduğu tespit edilecek, sonra bu derslerde hangi konuların işlenmesinin; amaca, insan ve toplum yapılanmasında istenen gelişmeyi sağlayacağı tespit edilip, o konulara ders programlarında ağırlık verirken, bu konuların en kolay ve kalıcı öğrenme ve öğretme metotları uygulamaya konulacaktır. Derslerin okullara göre programlanışında ilk kademenin önemi kabul edildiğinden, ilk sırayı sıbyan okulları alır.

Altıncı maddede sıbyan okullarında eğitim dört sene olarak belirlenirken, temel dini bilgileri veren derslerin yanında (Kuran öğrenmede de yeni teknikler uygulanacak) ; temel matematik, Osmanlı tarihi, faydalı ve pratik bilgiler veren çeşitli kitaplar ders olarak okutulurken, her dini topluluk dini bilgilerle Osmanlı tarihini kendi dilleriyle okuyacaklardır. Ayrıca yedinci maddede derslerin uygulamada, bazı şartlara bağlı olarak değiştirilip düzeltilmesi gerektiğinde, yerel yönetimin Maarif Nezareti ve Büyük Maarif Meclisinin oluruyla, gerekli değişikliği yapabileceklerdir. On altıncı maddeye göre, kız sıbyan okullarında dikiş ve nakış derslerine başlanacaktır.

Yirmi üçüncü maddede; dört sene olarak belirlenen rüştiye okullarında önceden okutulan derslerin yanında, çizgi çizme ve resmetme, geometriye giriş,

Osmanlı ve genel tarih, coğrafya, bulunduğu yere göre önem kazanan yabancı dil ve yine sıbyan okullarında olduğu gibi değiştirilecek ve düzeltilecek derslerde, yerel yönetimler belirleyici olacaktır. Kız rüştiye okullarında ayrıca ev idaresiyle bîçki, dikiş ve musiki gibi dersler olacaktır.

Otuz üçüncü maddeye göre, idadiye okulların da; İslâm ve Gayri Müslim öğrencilerin şimdiye kadar ayrı olan eğitimleri birleştiriliyor. Otuz sekizinci maddeye göre üç sene olarak belirlenen idadiye okullarında; gelişmiş Türkçe, yazı ve inşaa, Fransızca, Osmanlı kanunları, mantık, iktisat ilmi, coğrafya, genel tarih, tabiat bilgisi, cebir, muhasebe, geometri ve ölçme bilgisi, fizik, kimya ve resim dersleri okutulacak, yine derslerde bir değişiklik olması gerektiğinde, yerel yönetim yetkili olacaktır.

Kırk altıncı maddeye göre; sultaniye okullarının alt ve üst olarak iki kısma ayrıldığını görüyoruz. Alt kısmının üç sene olup, idadiye okullarıyla aynı ders programını uyguladığını, üst kısmının ise üç sene olup, edebiyat ve fen bölümlerine ayrıldığını, edebiyat bölümünde; Türkçe yazı ve inşaa, Arapça ve Farsça edebi metinler, anlam bilim, Fransızca, iktisat, milletler hukuku ve tarih derslerini, fen bölümünde; tasarı geometri, perspektif, cebir ve cebirin geometriye uygulanışı, trigonometri, kozmoğrafya, fizik ve kimyanın pratik olarak sanayii ve tarıma uygulanışı, tabiat ilmiyle topografyanın okutulduğunu görüyoruz. Düzeltme ve değiştirilecek derslerde yerel yönetim yetkili olacaktır.

Elli dördüncü maddede; öğretmen okullarının rüştiye okullarına öğretmen yetiştiren kısmında, fen ve edebiyat bölümleri olup, sultaniye okullarındaki dersler daha ayrıntılı ve gelişmiş olarak okutulacaktır. Öğretmen okullarının idadiye okullarına öğretmen yetiştiren iki senelik bölümlerini anlatan elli beşinci maddesinde, fen ve edebiyat bölümlerindeki dersler daha gelişmiş olarak okutulacaktır. Yine elli altıncı maddede, sultaniye bölümünde de dersler öncekilerden daha gelişmiş olarak okutulacaktır.

Kız öğretmen okullarının sıbyan okullarına öğretmen yetiştiren bölümünü anlatan altmış dokuzuncu maddesinde, iki senelik eğitimde; din ilimlerine giriş,

Osmanlı dili kuralları ve yazı, eğitim metotları, her cemaatin kendi dili, ahlak kitabı, matematik ve muhasebe, Osmanlı tarihi ve coğrafya, faydalı bilgiler, musiki, dikiş ve nakış olup, her topluluk kendi diliyle eğitim görecektir. Yetmişinci maddede, kız rüştiye şubesinin süresi üç sene olup, önceki şubenin derslerinin gelişmiş okutulurken, ayrıca Arapça ve Farsça, ev ekonomisi, fizik, resim dersleri okutulacaktır.

Darülfünunun ise sekseninci maddede; hikmet ve edebiyat, hukuk, fizik ve matematik olarak üç bölüme ayrıldığını, seksen birinci maddede, hikmet ve edebiyat şubesinde; insan biyolojisi, mantık ve anlam bilgisi, beyan (ifade), kelam, ahlak, insan hakları hukuku, tarih, gelişmiş Arapça ve Farsça, Türkçe, Fransızca, Latince, genel dilbilgisi, aruz, genel tarih, eski eserler ilmi dersleri, seksen ikinci maddede, hukuk şubesinde; İslâm fikhının uygulaması, fıkıh usulü, Roma hukuku, Fransız hukuku yargı metodu, kara ve deniz ticareti, ceza hukuku, cinayet yargı usulü, mülk hukuku ve milletler hukuku, seksen üçüncü maddede, fizik ve matematik şubesinde; astronomi, fizik, kimya, jeoloji, maden ilmi, botanik, zooloji, geometri, trigonometri, geometrinin cebire uygulanışı, geometrik çizimler, perspektif, diferansiyel hesap, entegral hesap, ağır yük taşımanın teori ve uygulaması, fizik tarihi, matematik ve arazi ölçüm dersleri okutulacaktır. Dersler Türkçe işlenecek, bazı derslerde Türkçe bilen öğretmenler bulununcaya kadar Fransızca okutulabilecektir.

Bütün okulların bulundukları yaş seviyesine göre derslerle ilgili düzenlemeler yapılacak, bu derslerin eğitim sürelerine göre dağılım ve tamamlanması, genel olarak düzenlenirken, bazı uygulamalara ve yaşanan tecrübelerde bir takım değişikliklerin ve düzenlemelerin olabileceği göz ardı edilmeden programlamada esnemeye gidilecek, bu değişikliklerin Maarif Nezareti ve Meclisinin uygun görmesiyle olabilecektir.

Başboşluğa meydan vermeden bir düzenin ve yönetimin sağlanması uygulamada olabilecek muhtemel hataların, merkez tarafından teşhis edilip ders alınması, düzeltilmesi ve gelişmeyi sağlayacağı gibi birçok faydayı beraberinde getireceğini, Eğitim Yönetimi anlayışının gelişmesinin; çevreye ve insan unsuruna önem vermesiyle gerçekleşeceği, yönetimde; çevreci yaklaşımın önemli isimlerinden

Dwight Waldo'nun, örgütsel büyüme ve gelişmenin, örgüt dışındaki çevredeki gelişme sonucunda olabileceğini söyleyen görüşüyle uygunluk sağlıyor (Kaya, 1979: 73).

4. 7. 2. Eğiticilerin Yetiştirilmesi, Seçim ve Tayini

Bir eğitim sisteminde, köklü bir değişikliğin yapılandırılmasına gidileceği zaman en önce düşünülmesi gereken unsurlardan biri de öğretmenlerdir. Öğretmen yetiştirilir ve seçilirken iki konuya öncelik verilmelidir. Birincisi öğretmenliğin genel formasyonunun öğretmende oluşturma, meydana getirilmesidir. Öğretmen öncelikle; bilgi, çalışkanlık, beceri, dürüstlük ve insan ilişkilerinde olumlu yaklaşımlar gibi genel yapısı; sisteme, zamana ve çevreye göre fazla değişiklik göstermeyen, bir eğiticide olması gereken temel şart ve vasıfları taşıması gerekir.

İkincisi ise; zamana, mekana, verilmek ve kazandırılmak istenen eğitimin gerçekleşmesini sağlayan bakış açısı, felsefe, mantalite ve metot gibi değişebilen değerlerin öğretmende oluşturulmaya çalışılmasıdır. Bu ise değişen şart ve vasıflardaki niteliklerdir. Her iki konuda, aranan tipte öğretmen yetiştirilmesi, eğitim ıslahatının ilk düşünülmesi gereken çalışmalar olacağı kabul edildiğinde; bu faaliyetler için yapılması gereken çalışmalar buna göre başlatılmalıdır. Bu ihtiyacı karşılamak için yirmi sene kadar önce İstanbul'da açılan Öğretmen Okulu daha da geliştirilerek amaca daha uygun hale getirilecektir.

Elli ikinci maddeye göre, Öğretmen Okulunun; rüştiye, idadiye ve sultaniye okullarına nitelikli öğretmen yetiştirmek üzere şubelere ayrılacaktır. Elli üçüncü maddede belirtildiği gibi; rüştiye şubesi İslâm ve Gayri Müslim rüştiye okullarının öğretmenini temin için, iki şubeye ayrılacak ve üç sene olacaktır. Elli beşinci maddede belirtildiği gibi idadiye şubesi ; fen ve edebiyat bölümlerine ayrılacak ve iki sene olacak, elli altıncı maddede açıklandığı gibi, sultaniye şubesi üç sene olup, fen ve edebiyat bölümlerine ayrılacaktır.

Altmış sekizinci maddede ise; kız sıbyan okullarına bayan öğretmen yetiştirmek üzere, Kız Öğretmen Okulu iki şubeye ve her şubede İslâm ve Gayri Müslim bayan öğretmen yetiştirmek için iki bölüme ayrılacak, altmış dokuz ve yetmişinci maddelerde belirtildiği gibi, bu okulun sıbyan şubesi iki sene, rüştiye şubesi üç sene olacak, her çeşit okula tayin edilecek öğretmenler, beşinci ve diğer ilgili maddelerde belirtildiği gibi, Öğretmenler Tüzüğüne uygun olarak seçilecek ve tayin edileceklerdir.

Yüz yetmiş sekizden, yüz doksan birinci madde dahil, öğretmenlerin bütün kademelerde ve özel okullardaki tayin ve statüleri ayrıntılarıyla açıklanmıştır. Öncelikle devlet okullarına bağlı öğretmenler vatandaş olacak, herhangi bir okulun öğretmenliğinin eğitimini görenler o okula tayin olmakta, kırk dokuzuncu maddeye göre, diğer yollardan ehliyetini ispat edip öğretmen olabileceklere tercih edileceklerdir. Tayin olacakların iyi hal durumu belli olacak, hiçbir küçük suç veya büyük suçla mahkum olmamış olacaklardır

İlgili okullar için gereken öğretmenler, bunun için hazırlanan Öğretmenler Nizamnamesine uygun şartlar taşıyanların tayin edilip, bu şartları taşımayanların tayin olmayacağı, iltimasın, rüşvetin önü kesileceğinin ifadesini taşımakla, hak ve adalet yeterliliğini, ön plâna alan bir yönetim anlayışı ortaya çıkararak, yönetime güvenin sağlanması da gündeme getirmektedir. Ayrıca kanun ve yönetmeliklerle belirlenen, tayin ve seçim şekliyle, öğretmenlik bir memurluk ve meslektir ve bir statüsü vardır. Belirli yönetmeliklerle göreve getirilir. Hak ve yetkilerini bu yönetmeliklerden alır. Bu yönüyle Nizamnamenin öğretmenliğin biçimlenmesinde ortaya koyduğu düzenlemeler Max Weberin Bürokratik Yönetim modeliyle benzerlikler oluşturmaktadır (Eren, 2001: 19).

4. 7. 2. 1. Üst Eğitimin Teşvik ve Ödüllendirilmesi

On dördüncü maddede, eğitim sürelerini dört yılda tamamlayan sıbyan okullarından diploma alan öğrencilerin, bir üst eğitim basamağı olan rüştiye

okullarına imtihansız girebilmeleri, bir üst eğitimi teşvik açısından yönetimin olumlu uygulamalarıdır. Eğitimin zorunlu olduğu sıbyan okullarının bütün masrafı, o mahallin halkına bırakılırken, rüştiye ve idadiye okullarının bütün masrafları devlet tarafından karşılanması da, yine üst eğitimi teşvikte Eğitim Yönetiminin olumlu uygulamalarıdır.

Eğitimin plânlanması; eğitimin süresinde plânlanıp tamamlanmasını gerektirir. Bu sürenin sonunda eğitimi tamamlayanlara diploma verilmesi, yapılan bir çalışmanın sonunda bu çalışmayı tamamlayıp başardığını gösteren bir belgenin verilerek kişide, sembolik bir manevi ücretin, psikolojik ve sosyal bir tatminini sağlarken, toplum fertlerini aldıkları eğitime göre sınıflandırıp tespit etmekle, daha üst bir eğitimin alınmasını da ayrıca teşvik etmektedir.

Rüştiye ve idadiye okullarının ücretsiz olarak eğitim vermesi, halkın mecbur edilmese de bu orta seviyedeki okullara, rağbet etmesini sağlayıp teşvik edeceği, bu seviyedeki eğitimin memleket genelinde gelişip yaygınlaşma sağlayacağından, toplumun eğitim seviyesinin yükseleceği, bunda halkın anlayış ve görgüsünde aydınlanma meydana getirerek, ülkenin her yönden ilerlemesine katkı sağlayacaktır.

Bu okulların üst basamağı olan sultaniye ve yüksek okulların paralı olması; öncelikle devletin ve halkın bütün eğitim kademelerinin parasız olma yükünü birden karşılamaya gücünün yetmeyeceğinde bir tercih yapması gerektiğinde, sıbyan okullarının zaten zorunlu olmasıyla, orta dereceli okullara öncelik vermiştir. Fakir bir ülkede bütün toplum kesimleriyle üst seviyede bir eğitimin yaygınlık kazanması gerçekçi değildir. Yinede meraklı ve yetenekli fakir öğrencilere bu seviyede eğitimin de parasız olmasını sağlayacak burs sisteminin kurulmasını, üst eğitime teşvik ve yönlendirme olarak kabul etmeliyiz.

Özellikle eğitimin memleket çapında yaygınlaşıp yükselmesine büyük fayda sağlayacak öğretmenleri yetiştirmede katılımı çoğaltarak, öğretmenlerin nitelikli olmasını gerçekleştirecek en büyük amillerden olan, bu okullarda eğitim göreceklere her türlü ihtiyacını sağlayacak burs ve yatılılık esasının getirilmesi, bu okulları

bitirenlerin öğretmenliğe başlayınca maaşlarının verilmesi ve öğretmenliğe tercih üstünlüklerinin olması, üst eğitimin teşvik edilmesidir.

Öğretmen tayinlerinde; öğretmen okullarından çıkanların tercih edilmelerinin yanında, onlar kadar eğitim gördükleri imtihanla anlaşılanların, öğretmen olarak onlardan sonra alınabilmeleri, eğitimleri arada bırakıp, üzerinden bir zaman geçirmiş olanların, aldıkları eğitime uygun bir göreve getirilebilmeleri ve üst eğitime devam edebilme hakkı verilmesi, Eğitim Yönetiminde; eğitimin gelişme ve yükselmesi için somut çalışmaları gösteriyor.

4. 7. 2. 2. Eğitimde Uzmanlaşma Kademesi

Kırk beş, kırk altı ve kırk yedinci maddelerde sultaniye okullarındaki eğitimde, uzmanlaşmaya gidilmeye başlandığını görüyoruz; bu okullar, fen ve edebiyat bölümlerine ayrılmakla her bölüm, kendi konularında, idadiye okullarındaki okutulan derslerde, ihtisaslaşmaya önem veren bir branşlaşmaya gidildiğini görüyoruz.

Öğrenciler, bu seviyeden itibaren, ilgi ve yeteneklerine uygun bölümler seçerek, konuları çeşitlenen derslerde daha üst bilgiler öğrenmeye başlıyorlar. Bu seviye, öğrencilerin ilgi ve yeteneklerinin yönünü anlama ve idrak etmede uygun yaş devresi olması bakımından da uygundur. Yüksek öğretimden bir alt seviyedeki okullarda eğitimin branşlaşması, yüksek okullara ara geçişi sağlaması ve bir taban oluşturması için önemliyken, yüksek öğrenim görmeyecekler içinde bu durum, kendi mesleği ve konumu, memleket içinde, konusunda önemli bir ara seviye oluşturacaktır.

Yüksek öğrenimde bu branşlaşma ve uzmanlaşma, iyice belirginleşerek öğretmen okullarında öğrencinin, öğretmen olacağı okul ve branşına göre eğitim alacağını Nizamnamenin üçüncü faslında, elli birinci maddeden itibaren, “Aliye Okulları” başlığı altında, ayrıntılarıyla görebiliyoruz.

Yine Darülfünunun aynı fasılda, yetmiş dokuzuncu maddeden itibaren üç bölüm halinde kısımlara ayrılarak, uzmanlaşmadaki düzenlemeler ayrıntılarıyla açıklanıyor. yüksek okullardan olan Tıp Fakültesi, mühendishaneler, Orman Fakültesi ve diğer sanayii okulları uzmanlaşmanın gerçekleştirildiği okullardır.

Nizamnamede yüksek öğrenimdeki çeşitli okullarda; her kademe ve bölümler özelliği çerçevesinde okutulacak derslerin ayrıntılarıyla verilmesi, eğitim plânlamasında, bir boşluğa meydan bırakılmamasını sağlayan hususlar olup, Eğitim Yönetimi anlayışının plânlamada; hassas dikkatli, çalışkan, tutarlı özelliklerini ortaya çıkarıyor.

4. 7. 2. 3. Eğitim Kademelerinde Zorunlu Hizmet

Nizamnamede bir meslek edinmeye yönelik eğitimde, özellikle öğretmen okullarıyla ilgili 62, 63 ve 64. maddede; bu okulların çeşitli bölümlerinden bitirme imtihanıyla çıkmış olanların, öğretmenlik görevine tercih edilme üstünlüklerinin bulunması yanında, öğretmenlik yapmaya zorunluluk şartının getirilmesi, karşılıklı dengeleri olan bir düzenleme olarak karşımıza çıkıyor.

Belirli bir zaman ve şartlarda eğitim görerek, kendisinin emeği ve zamanı yanında, devletinde imkânlarını uzun bir süre eğitime aktarması, elbette bunun karşılığını da almasını gerektirir. Devlet eğitime yaptığı yatırımın zayii olmaması için gerekli tedbirlerini alıyor ve mezunlar için öğretmenlik zorunluluk hizmeti getiriyor.

Yukarıda geçen maddelere göre; öğretmen çıkan bir mezun en az beş sene öğretmenlik yapmaya zorunludur veya aldığı bursları geri verdikten başka öğretmenlik haklarını da kaybedecektir. Bu düzenlemenin yapılması, hem devletin eğitime yaptığı masrafin maliyetinin karşılanması, hem de alınan eğitimin kişi ve toplum yönünden ziyan olmasını engellemek açısından, devletin eğitim görene caydırıcılığını kullanarak, bursların alınması ve öğretmenlik tercih haklarını kaybetmesi riskini getiriyor.

Bu maddelerde, yönetim anlayışının düşünmesi ve yapması gereken düzenlemelerin kararlarını görüyoruz: Eğitimin amaçlarının gerçekleşmesi için alınan eğitimin devam etmesi ve fayda sağlaması için, öğretmen olarak yetişenlerin bu görevleri yerine getirmeleri sağlanmalıdır. Getirilen zorunluluk ve öğrenciye tercih hakkı ve burs imkânıyla, Yönetim Örgütü ve yönetilenler arasında, çift yönlü bir fayda ve denge sağlarken, Eğitim Yönetiminde isabetli düşünce, karar ve plânlama olarak karşımıza çıkıyor.

4. 7. 3. Diğer Personelin Temini

Eğitimin lâıykıyla yapılabilmesi için çeşitli yan elemanlara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu elemanlar eğitim kurumlarında alt hizmetleri yerine getirme noktasında, eğitimin üst hizmetlerinin de sağlıklı çalışmasına katkı sağlayacaktır. sıbyan, rüştiye, idadiye, sultaniye ve yüksek okulların her birinde, okulun öğrenci ve öğretmen sayısına, okulun çeşidi ve durumuna göre yirmi birinci maddede; gözetmen, kapıcı, bekçi gibi personeli belirlenerek görevlendirilmesi, Nizamnamenin hükümlerine göre olacağından, bu konudaki düzensizliği ortadan kaldıracak, keyfi uygulamalarla birlikte, rüşvet ve iltimasında işlemesini önleyecek tedbirlerin alınması, yönetimin düzenini ve rahat işlemesini sağlayacağı ve eğitim hizmetinin verilmesinde eksiklikleri giderecektir.

Yirmi ikinci maddede gözetmen ve hademe gibi personelin; o günkü toplum ve ortamdaki konumlarına göre, ihtiyaçlarını teminat altına alan bir ücretin belirlendiğini görüyoruz. okulların kademeleri büyüdükçe, öğretmen ve diğer personelde artmakta, sultaniye okullarında, kırk beşinci maddeye göre; muhasebeci, vekilharç, kapıcı, gözetmen ve hademesi de ihtiyaca göre çeşitlenip artmadadır.

Bütün personel daha öncede belirtildiği gibi yönetmeliklere göre seçilip tayini yapılacaktır. Eğitim hizmetlerinin görülmesinde büyük önemi olan bu personelin, hizmetleri bir meslek haline getirilerek, bir sisteme bağlanmasının örneklerini diğer

düzenlemeleriyle, Max Weber'in rasyonel anlayıştaki ideal Bürokrasi Modeline uygunluğunu görüyoruz (Eren, 2001: 18-19).

Üniversitede yüz yirminci maddeye göre; Üniversite Kütüphanenin Müdürü, Üniversite Nazırının isteği ve bildirmesiyle Maarif Nazırının önergesiyle ve hükümet emriyle tayini yapılacaktır. Yüz yirmi dördüncü maddede Darülfünun gelirlerinin toplandığı Darülfünun Sandığının Memurunun da, aynı şekilde istek ve tayini yapılacaktır. Ayrıca yüz yirmi sekizinci maddede; Darülfünunda tarih-i tâbiyle (hayvanlar ve bitkiler alemi ilmi) ve eski eserlerin toplanma ve korunmasına ait daire ve lâboratuarların sorumlu memurları da, aynı şekilde istekte bulunulup tayinleri yapılacaktır.

Bütün bu personel seçimi ve tayini, ihtiyaca göre olacağı ve her birinin, Nizamnamede ilgili maddede belirtildiği gibi, hiçbir keyfi uygulama ve istismara meydan vermeyecek şekilde, kurallara ve hükümlere uyularak tayinlerinin yapılması, bu personelin konumlarını, statülerini belirginleştirip, ihtiyaçlarının da teminat altına alınacak çalışmaların yapılması, Eğitim Yönetiminde; bir örgütte işbirliğinin kurulması ve en iyi şekilde devamını sağlayacak düzenlemelerdir.

4. 7. 4. Ders Kitaplarının Telif ve Tercüme Edilmesi

Eğitimde ıslahatın bir düzen ve kurallar altında yayılmasının gerçekleşmesi için, gereklerden biride, memleketin ilim ve kültür hayatında ufukları genişletecek matbuat alemini canlandırmak ve okullarda okutulacak ders kitaplarının telif ve yazımı, ülkede yeni metot ve derslere göre, özellikle fen ilimlerine dair henüz mevcut olmayan kitap ve yayınları, Osmanlı diline çevirmesi için çalışmalar yapılması, bunun için BMM bünyesinde bir İlim Dairesi teşkil edilecek, bu dairenin dahili ve harici işlere bakan üyeleri olacak, ayrıca iki katibi olup, birinin Avrupa üniversiteleriyle yazışma yapabilecek ileri derecede Fransızcısı olacaktır.

Bu Dairenin görevi: Devlet okullarına gerekli kitap ve yayın, çeşitli ilim ve sanatlara ait Türkçe kitap yazmak, tercüme etmek ve ettirmek, gerektiğinde dışarıdan

çevirmenler bulup çeviri yaptırmak, Avrupa üniversiteleriyle bilgi alışverişinde bulunmak, telif ve tercüme eserlere gerekli ücretleri vererek kaliteli yayını sağlamak, bunun için devletten gerekli parayı tahsis ettirmektir.

Dairenin üyeleri; en az bir Avrupa dilini tercüme yapabilecek seviyede bilmenin yanında, Türkçe'de ilim ve sanat dallarından birinde, eser verebilecek derinlikte olmalıdır. Bu Daire haftada iki defa toplanıp, belirtilen çalışmaları yürüteceği 133, 134, 135, 136 ve 137. maddelerde ayrıntılarıyla açıklanıyor.

Bu şekilde eğitimde; kültür, sanat, fen ve diğer ilimlerin istenilen seviyede yükseltip gelişmesi için, gerekli alt yapıyı hazırlayıp işlerlik kazandırmakla, Eğitim Yönetiminin, eğitimin amaçlarını gerçekleştirmedeki görevlerini yerine getirdiğini görüyoruz.

4. 7. 5. Okulların Yapımı

Islahatı istenildiği gibi başarabilmek için, okulların yapımını da bir sisteme oturtarak, hangi çeşit okulun, nerede açılacağına karar verip uygulaması gerekecektir. Islahatı yaygınlaştırma işini en başından ele alıp, sıbyan okullarından çalışmaya başlanmalıdır. Üçüncü maddede, okul basamaklarının en küçüğü olan bu okulların, yerleşim birimlerinin en küçüğü köy veya mahallede, imkânların yeterliğine göre bazen her yerleşim biriminde, bazen de birbirine yakın iki yerleşim biriminde bir okul açılması sağlanacak, Müslümanlarla Gayri Müslimlerin karışık yaşadığı yerleşim birimlerinde, ayrı ayrı sıbyan okulları açılma yoluna gidilecektir.

Yöneticilikteki karar alma sürecinde; imkânlar ve yapılması gerekli olan durumların birleştirilerek, bu durumda mutlaka yapılması gerekenler, öncelikli karar olarak ortaya çıkabilmelidir. Burada şunu görüyoruz; dördüncü maddede, sıbyan okullarının açılmasını ve sonra devam eden masraflarını o yerleşim biriminin halkı karşılayacaktır. Eğitim yoğunluğunu sağlayamayacak kadar çok küçük ve fakir iki yerde, bir okulun açılması, ahalisi karışık olan yerlerde de, ayrı okullar açılması hükme bağlanıyor.

Bu şekilde karar alınırken gerçekçi olunmakta, bu zorlukların giderilmesi için gerekli ortam hazırlayacak tedbirler alınmaktadır; okulların bina yapımı ve tamiri, öğretmen masrafları ve diğer eğitim giderleri o yerleşim biriminin halkı tarafından karşılanacaktır. Burada devlet halka kendi çocuklarının eğitiminin yükümlülüğünü vererek, bilgilendirip şuurlandırarak, eğitimin yaygınlaşmasını halkıyla paylaşmaktadır.

On sekizinci maddede, rüştiye okullarının açılması için gereken nüfusunda, beş yüz ev sayısı belirlenmekte, o yerde farklı ahalinin olduğunda, bu okulun açılabilmesi için o halkın nüfusunun, yüz evi bulması gerekmektedir. On dokuzuncu maddede, sıbyan okullarını aksine, bu okulların yapım ve diğer bütün masrafları VMM Sandığından karşılanacaktır. Yirminci maddede bu okulların bina plânı BMM tarafından belirlenen standart bir plâna uygun inşaa edilecektir.

Burada dini topluluklar arasında ayırım yapılmamakta, şartları taşıyan bütün topluluklara ait okullar fark gözetilmeden açılabilmekte, yönetim halka eşit yaklaşmakta ve eşit muamele yapmakta, bu da yönetime saygı ve güveni sağlayıp, görevini lâıykıyla yapmasının yollarını açmaktadır. Bu okulların açılacağı yerleşim birimlerinde, eğitimin yeterli öğrenci nüfusunu bulması, devletin ve halkın ihtiyaçları, nerelerden ne durumda karşılayabileceğini gerçekçi ve uygun bir şekilde yapabilmesinin düzenlemesini yapabilen bir yönetimin, nelere dikkat etmesini göstermesi bakımından önemlidir.

Bu okulların yapımında merkezdeki BMM'nin belirleyeceği standart bir okul plânı uygulanacağını ve bu plânın bütün rüştiye okullarında uygulamaya konulması, eğitimde bir bina standardı getireceği, bunun eğitim ve öğretimde bu konuda da birlik ve beraberliği sağlayacağı, diğer bir sebeptede; eğitim ve öğretime en uygun ve faydalı bir bina plânlaması getirmek olduğunu düşündüğümüzde, bunların eğitimin amaçlarını gerçekleştirmek için yapılması gerekenler sınıfından olduğunu ve yönetimin görevinin bunları da kapsadığı görülmektedir.

Otuz dördüncü maddede; eğitimin üçüncü basamağı olan idadiye okullarının devletin ve halkın maddi imkânları ve eğitim ve öğretimdeki araç ve vasıtalarla,

personelin sağlanması açısından yeterlilikleri göz önüne alınıp, ideal ve faydalı bir eğitimde, belirli ve yeterli bir öğrenci sayısı belirlenip, bin haneyi geçen yerleşim birimlerinde idadi okullarının açılmasına karar alınması, Eğitim Yönetiminde; ihtiyaçları gören, hedefleri ve yapılabilecekleri zorlayarak, üst hedefleri oldurmaya çalışan böyle plânlamalar yapılabileceğini gösteren bir anlayışın kararları görülmektedir.

42 ve 43. maddelerde; sultaniye okulları vilâyetlerin merkezinde açılmaya karar alınmıştır. Bu okullar paralıdır. Masraflarının öğrenci gelirlerinden karşılanamayan kısmı devlet hazinesinden karşılanacaktır. Okullar yatılı ve gündüzlü olduğundan bina yapımı da buna göre olacaktır. Öğretmen okullarının yapımı ve her türlü masrafı devletçe karşılanacaktır. Şimdilik İstanbul da bir kız bir de erkek öğretmen okulu açılacak, bilahare diğer vilâyetlerde de açma yoluna gidilecektir.

Başkent İstanbul'da paralı olarak açılacak Darülfünunda okul devlet tarafından yaptırılacak, yüz yirmi beşinci maddeye göre okulun bir sandığı olacak, bu sandıkta bütün gelirler toplanacak, bu gelirler: Kayıt, müsvedde, imtihan harcı, hediye, vakıf gelirleri ve devlet tarafından verilen yardımlar olacaktır. Okulun diğer gelirleri arttıkça devletin yardımı azalacaktır. Bu şekilde bütün okulların yapım ve giderleri, ilgili maddelerde ayrıntılarıyla açıklanmış olup, bir sistem dahilinde, okulların yapımı zaman içinde gerçekleştirileceği, karar ve hükümlerine bağlanmakla, okulsuz eğitim hayatının olamayacağı, bu yüzden de bunun en uygun şartlarda sağlanması için plânlama ve düzenlemeler yapan bir yönetim anlayışının konuya sistemli yaklaşımlarını görüyoruz.

4. 7. 5. 1. Özel Okulların Kuruluş Esasları ve Yönetimleri

Nizamnamenin birinci maddesinde, eğitim kurumları olarak okullar ikiye ayrılıyor; bunlardan birincisi resmi devlet okulları, diğeri de özel okullardır ki, ikincisinin denetim ve kontrolü devlete aitken, yapım, yönetim ve icrası; kişi veya topluluklara aittir.

Nizamnamenin birinci bölümün ikinci kısmındaki özel okullar bahsinde, 129. maddede belirtildiği gibi yapım ve bütün diğer giderleri bu okulları açan kişi, kuruluş ya da vakıfları tarafından yerine getirilir. Bu okulları açabilmek için öğretmenlerin Maarif Nezareti veya yerel maarif yönetiminin diploması olması, derslerin konularının ve programlarının Nezaretçe tasdiki yapıldıktan sonra resmi ruhsatı verilmesi şartı getirilecektir.

Belirtilen şartlar bozulduğunda okul kapatılır. Bu okullarda öğretmenlik yapacakların diplomalarının maarif kurumlarınca tasdiki yapılacak, 130. maddede disiplin olaylarında, resmi okullarda olduğu gibi, dayak ve kötü söz yasak olacak, terbiye de özel talimata uyulacak, uymayanlar cezalandırılacaktır.

4. 7. 5. 2. Sultanilerde ve Üniversitelerde Paralı Eğitim

42. maddede idadi okullarını bitirip sultaniye okuluna girecek öğrencilerin bu okullara paralı kabul edilmesi, çalışkan fakir öğrencilerin her sınıfın, yüzde beşi tamamen parasız, yüzde onu da, yarım ve dörtte bir ücretle eğitim görecekları belirtilmektedir.

Üniversitede ise 91. maddede; giriş imtihanını başaran öğrencinin kaydını yaptırmak için, kayıt harcı adıyla kayıt ücreti vereceği, 93. maddede ise, her üç ayda bir kayıt yenileme harcı verileceği belirtilerek, bu okullarında ücretli olduğu açıklanıyor. Verimlilik ve tasarruf tedbirleri gibi bazı bölümlerde açıklandığı şekilde ön hedefin, daha alt seviyelerdeki eğitim kademelerinin toplumda yaygınlaşması için, bunların parasız olması kararlaştırılmıştır.

Daha üst okullar olan sultaniye ve yüksek okullardan genelde daha zengin ve yüksek bir toplum kesiminin istifade edeceğinden, halkın ve devletin imkânlarının, en azından şimdilik bu okullara aktarılmasının mümkün olmadığı gibi, her kesimin istifade edemeyeceği bu eğitim kurumlarına devlet ve halkın gelirlerinin sarfi hak ve adalet prensipleriyle de bağdaşmayacağı açıktır. Yine daha önceki bölümlerde

açıklandığı gibi; fakir, çalışkan ve yetenekli öğrencilerin parasız yada burslu olarak bu eğitim kademelerinden faydalanma yolu da devlet tarafından sağlanacaktır.

5. Eğitimin İcrası

Çeşitli merhalelerden geçerek oluşan eğitim yapılanması, eğitimin; karar, plânlama, koordinasyon gibi süreçlerinden sonra, eğitimin icrası dediğimiz uygulama safhasının unsurlarına ayrılması ve bunların plânlanmasının gerçekleştirilmesi, en son yapılanmadır. Eğitim icrasında; “nasıl bir eğitim anlayışı?” sorusuna verilen cevaplar, uygulamaların ne şekilde olacağının yapılanmasını belirleyecektir.

Nizamnamede; daha önce bahsi geçen konulara bağlantılı olarak öngörülen eğitim anlayışının, öncelikle eğitime bakış açısını değiştirerek, dünya ve hayata yeni bir anlayışla bakan bir insan modeli yetiştirmeye çalışarak, bununla özellikle memleketin her konuda kalkınması hedeflenmektedir.

Bu ön şartların belirleyeceği bir uygulama, eğitim dilinin Türkçe olmasından, derslerin uygulanmasındaki metot ve tekniklerin yeniden yapılanması, yeni anlayışın kız-erkek öğrencilere ilişkin uygulama farklılığı, uygulama kararlarının sağlamlığını test etmeye yarayacak pilot bölge uygulamaları ve okullarda sınav uygulamalarından, disiplinin sağlanmasına kadar birçok uygulama safhasını kapsamaktadır.

5. 1. Eğitim Dilinin Türkçe Olması Zarureti

Bir ülkede, eğitim ve ona bağlı olarak toplumun üst değerlerinden olan kültür ve sanat gibi etkinliklerinin kendi orijinal yapısını koruyarak gelişebilmesi için, o ülkenin kendi öz diliyle eğitim vermesi, dilini geliştirerek eğitimdeki, ihtiyacın ve ifade zenginliğinin kazandırılması gerekmektedir.

Bugün dahi eğitimde geline son noktada, ana dille eğitimin kendi dilini, her konuda ifade karşılığını arama çaba ve zorlamasıyla gelişmesine büyük katkı sağlayacağı, bu arada öz dilini konuşan insanların diline karşı hakimiyeti artarak, kendi dilinin imkânlarını keşfederek, hem kendine, hem de kültür değerlerine saygı duyup sahip çıkmasına sebep olacaktır.

Bu Nizamnamenin yazıldığı zaman ilim, ticaret ve diplomasi için dünyada tanınmış ve geçerli dil Fransızca idi. Osmanlıca dediğimiz o günkü Türkçe gelişmiş, birçok konuda yeterli bir dildi. Osmanlıca geçmiş yüz yıllarda, hemen her alanda eserler vermiş ve en karışık konular onda ifadesini bulmuş idi. Ancak yaklaşık iki yüz yıldır ülkenin önce duraklayıp, sonra gerilemesiyle, diğer alanlar kadar olmasa da yeni gelişen ilimlerde, özellikle fen ilimlerinde bu dille yeni metot ve tekniklerle yazılmış kitaplar olmadığından, bu alan bakir kalmıştır.

Fen ilimlerine ait kitaplar genellikle Fransızca yazılmış olduğundan bu ilimlerle ilgili dersler bu dille okutmak mümkün olsa da, bu ancak geçici bir süre için kabul edilebilir. Bu muvakkat uygulamanın dışında, eğitim dili Türkçe olacak, her konuda Türk dili kullanılıp tatbik edilerek geliştirilecek, kendi öz diliyle eğitim görme hak ve imkânı memleket evlâdına tanınacaktır. Psikolojik ve kültürel açıdan böyle olan durum, ilim ve teknik açıdan da böyle olmasını gerektirmektedir. Zira; en küçük basamağından en yükseğine kadar eğitimin bütün basamaklarında, tek dilin hakim olması, onun bütünlüğü sağlaması için gereklidir. Bunun için en uygun olan, ülkenin kendi dilini kullanıp geliştirmesidir. Yabancı bir dilin bütün eğitim kademelerinde tek dil olarak kullanılmak onursuzluğuna katlanılacağını bir an farzetsek bile yeterli olmayacağı, konuşma ve yazma dilinden de Türkçe'yi kaldırıp, resmen o yabancı dili yerleştirmek gerekecektir. Bu ise çok uzun yüz yıllarda gerçekleşebilecek bir değişimdir. Bu değişimin maddi -manevi bedeline şimdiye kadar hiçbir ülke göze alamamıştır.

Kendi diliyle yapılmayan, yabancı bir dille yapılan eğitimde; her konudaki gelişimin zor ve sıkıntılı ve eksik olacağı, aynı zamanda taklit ve özentiden başka, ileri bir gelişme gösteremeyeceği açık olmakla birlikte, kendi diliyle yapılan eğitimde, kültür ve sanat yapısının, kişiliğinin yansıtılmasıyla birlikte, fen ilimlerinde

başlangıçta, bir zaman sıkıntı olacaksa da, dilini geliştirmekle birlikte, dilin imkânları genişleyerek bütün toplumun kullandığı bu dille, eğitim konusunun da, tabana yayılıp gelişmesi sağlanacaktır.

Kendi toplumunun özellik ve değerlerinin, eğitimde gelişmenin sağlanmasıyla, birlikte yaşadığı ve yönettiği toplumu; saygılı, kişilik özelliklerini koruyan, değer veren, bu yüzden kendi diliyle eğitim hamlesini kararlılıkla plânlayıp, başlatan bir yönetim anlayışının toplumun yükselip gelişmesinde önemli katkılar sağlayacağı açıktır.

5. 2. Derslerin Nasıl Uygulanacağı

Nizamnamenin yayınlanmasına kadar ülke eğitim alanının da, Tanzimat döneminden daha önce başlayan, bir yenileşme süreci içerisindeydi. Bu yenileşme hareketi çeşitli tecrübe ve hamlelerden geçmiştir. Rüştîye okullarının açılmaya başlaması düşüncesinden önce, derslerin nasıl uygulanacağını esas alan metot ve teknik özelliklerin yeni yapılanmaları gündeme gelmiş, bu konularda çeşitli fikirler gelişmiş, Avrupa ülkelerinin eğitimi araştırılıp incelenirken, özellikle Fransa büyük ölçüde model kabul edilmiştir.

Burada Avrupa'nın, uzun zamandır Osmanlı devletinden her konuda gelişmiş ve gelişmeye devam etmekte olmasının büyük rolü vardır. Avrupa'nın medeniyette öne geçme hareketinin Rönesans'la başladığı düşünüldüğünde, bu Rönesans hareketinin mantığı ve felsefesi incelemeye alındığında; Rönesans'tan başlayan gelişme sürecinde Bilimsel düşünme metodunun mihenk taşı olduğu görülmüştür. Önce mantığı, akli ve rasyonel düşünmeyi esas alan bu anlayış, daha sonra sistemli düşünmeyle, gözlem ve deneye dayanan araştırmaları esas alan yeni metot ve teknikleri yapısına katmıştır.

Bu şekilde derslerin nasıl uygulanacağına dair esasların istinat noktaları da belirlenmiş olmaktadır; öncelikle Avrupa ülkelerini medeniyet yarışında öne geçiren, sanat ve bilime önem verip, atılım yapma istek ve düşüncesiyle başlayan,

şüphecilikle devam eden, önündeki konunun nasıl, niçin ve ne şekilde gibi sorularına cevap veren rasyonel ve sistemli düşünmeyle, gözlem ve deney gibi araştırmalarla konuyu tarafsız bir bakış kazandıran metot ve tekniklere dayalı ders uygulamaları geliştirilecektir.

Bunun içinde, öncelikle şimdiye kadar eğitim hayatında olmayan, ama Avrupa'yı medeniyetin zirvesine taşıyan bilimler ve uygulamaları, eğitim hayatına sokulacak, Avrupa üniversiteleriyle bu konuda temasa geçilecek, fen bilimlerine okullarda ağırlık kazandırılarak, uygulamaları için alt yapı tesisleri oluşturulacaktır. Bu derslerin teorik, pratik ve metotlarıyla ilgili kitaplar yazılacak ve tercüme edilecektir.

Seksen yedinci maddede, Darülfünunda derslerin okul dışındaki kimselere de açık olacağı, kimsenin ders dinlemesine engel olunmayacağı belirtilmektedir. Bu düşüncede eğitimi topluma maletmek için yönetim ve metotlarda; şeffaf, teşvik edici ve değişip gelişmeğe açık bir anlayışı gösteriyor.

5. 3. Kız ve Erkek Öğrencilere İlişkin Öngörüler

On beşinci maddede; sıbyan okullarında, öğrencilerin eğitim hayatının kız-erkek olarak ayrılmasının şartının, maddi imkânların elverdiği durumlarda gerçekleşebileceğini, bu olmadığı takdirde, kızlar için ayrı bir okul açılabilinceye kadar kız ve erkek öğrencilerin aynı okulda karışık olmadan okuyabileceğini bildirilmesi, bu ayrımın ise sınıflar veya sıralarda mı olacağının belirtilmemesi uygulamaya bırakıldığını göstermektedir. Yirmi yedinci maddede ise, belli yerleşim birimlerinde kız rüştiye okullarının açılacağını belirtmekle, bu yaştan itibaren kız ve erkek öğrencilerin ayrı okuyacağı açıklanmaktadır.

Yüz elli yıl geride kalan bir toplum yapısında, yaşadığımız bu zamandan çok farklı bir anlayış ve değer farklarının varlığını kabul etmemiz gerekecektir. O günkü toplum yapısında kadın ve erkeğin aynı mekan ve meclislerde birlikte olmamaları esastı. Esasen Bu Nizamnamenin kaleme alınmasına kadar, sıbyan okullarında da

uygulama ayrı okumaları şeklindeydi. On beşinci maddede bu durum esneklik kazanarak, şartların ve imkânların belirleyeceği uygulamalar öngörülmektedir.

Yeni uygulamaya konacak bir eğitim anlayışında eğitim yapılanması, eski anlayışı ve toplumun yerleşik değer yargılarını hesap etmeden, radikal bir biçimde değiştirmeye kalktığına, buna hem siyasi olarak gücü yetmez, hem de toplumda büyük dirençle karşılaşır. Bunu bilen bir yönetim toplumun yapısını hesaba katıp, esnek, radikal olmayan, değişmesi gerekenleri, şartlara ve zemine bağlayarak, zamana yayan bir politika uygulamalıdır.

Nizamnamede bunun örneklerini görebiliyoruz; İlgili maddede önce kız ve erkek çocuklarının ayrı okumalarının esas olduğunu söyleyerek Nizamnameyi toplumdan soyutlamıyor, sonra eğitimden vazgeçilmeyeceğini vurgulayarak eğitimi esas amaç olarak belirtip, arkasındanda maddi imkânsızlık yüzünden birçok yerde ayrı okul açılmayacağından ikinci okul açılıncaya kadar, kız ve erkek çocuklarının aynı okulda eğitim görmek zorunda olduğunu belirtiyor.

Bu sırada toplumun hassasiyetleri de ihmal edilmeyerek, gönülleri alıp rahatlatmak için, kız- erkek karışık olmayacağını söylerken, karışık olmamasının sınıf veya sıra şekli belirtmemekle bu durumdaki uygulamayı yoruma bırakılıyor. Bu maddede; toplumun hassasiyetleri de göz önüne alınarak, yapılması gereken yenilik ve değişikliklerde ihmal edilmeyerek, arada bir denge kurulup, geçiş dönemlerinde değişikliklerin yapılmasında Eğitim Yönetiminde nasıl bir plânlama yapılması gerektiğini işaret ediyor.

Yirmi yedinci maddede, belirli büyüklüğe erişen yerleşim birimlerinde kız rüştiye okullarının açılması için, bir dini topluluğa ait ev sayısının en az beş yüz olmasını gerektiriyor. Buradan rüştiye okullarında eğitimin kız- erkek için bu okullardan itibaren ayrı olduğunu öğrendiğimiz gibi, okulların açılabilmesinin bir maliyeti olmakla birlikte, eğitim yapılabilmesi için belirli bir nüfus yoğunluğunun her zaman için gerekli olduğunu öğreniyoruz.

Nizamnamenin on altıncı maddesi de, kız okullarında öğretmen durumuna temas ediyor. Bu maddede kız okullarında öğretmenlik yapacakların öncelikle kadın

öğretmenler olması kabul edilirken, özellikle nitelikli öğretmen deyimi kullanılarak, bu özellikte kadın öğretmenler yetişinceye kadar, bu okullarda erkek öğretmenlerin görev yapabileceğini söylerken, topluma da bir güvence vermekte; bu erkek öğretmenlerin, yaşlı ve temiz ahlaklı olacağını belirterek, onları bu noktada rahatlatmaktadır.

Bu durum, toplumun anlayış ve değer yargılarını tamamen ihmal etmeyerek hassasiyetlerini bilip, tedbirini alıp, tedbirini alıp muhataplarına ciddi güven vermekte, bu arada yapılması gerekenlerin, mantıklı gerekliliği açıklamalarla kabul edilebileceği deliller verilmekle, hedeflenen yeniliklerin yolundaki engelleri akıllıca ve güzellikle ortadan kaldıran bir yönetim anlayışı ortaya konmaktadır. Nitelikli kadın öğretmenler yetişmesi belirli bir zaman taşıyacağı, bu zamana kadar kız okullarında görev yapan erkek öğretmenlerin varlığına toplumun alışacağı, verilmek istenen aylayışında yerleşeceği hedeflenmektedir.

Kız sıbyan ve rüştiye okullarına bayan öğretmen yetiştirmek üzere başkentte bir kız öğretmen okulu açılıp, sıbyan şubesinin iki, rüştiye şubesinin süresinin de üç sene olacağı, şubelerin her birinin ayrıca İslâm ve Gayrı Müslim olarak iki bölüme ayrılacağı, Nizamnamenin altmış sekizden, yetmiş dokuzuncu maddeye kadar, her konusu ayrıntılarıyla açıklanıp hükümlere bağlanıyor.

Kız öğretmen okulunda yetişecek öğretmenler için, sıbyan ve rüştiye bölümleri olup, bunun üzerindeki idadiye ve sultaniye bölümlerinin şimdilik bahsi geçmemesi, bu okullarda bayan öğretmenlerin ve kız öğrencilerin olmadığını düşündürerek, bir eksiklik olarak ortaya çıkmaktadır. Bu da yönetimin plânlama ve uygulamalarında eğitim eşitliğini ihlal ve ihmal ettiği gibi ideal olmayan bir durumu gösterir. Ancak burada yaşanan zaman ve şartları göz önüne getirdiğimizde, bütün hakların ve ideal bir düzenlemenin yapılmasının siyasi ve kültürel, sıkıntı ve imkânsızlıkları vardır. Her şeyi birden ve en üst noktadan yapmaya çalışan sistem ve yönetimler, toplumda hazımsızlık ve çatışmalara yol açacağı bizim ve başka ülkelerin tarihinde görülmektedir. Burada iyi bir yönetim anlayışının bütün bunları düşünmek ve plânlamak zorunda olduğunu en güzel örneklerini görüyoruz.

5. 4. Merkezden Taşraya, Pilot Uygulamalarla Plânlama ve Denetim

Eğitim gibi bütün ülkeyi ilgilendiren önemli bir konuda, yeni bir yapılanmanın gerekliliğine inanıp, bunun için bir ön karar alındığında yapılacak çalışmanın yurt sathına yayılmasından önce, yeni sistemin ne kadar tutarlı, gerçekçi, faydalı ve uygulanabilir olduğunu anlamak ve göstermek için, aynı zamanda doğruluğu ve faydalılığı uygulamalarla ispat edilmemiş bir yapılanmanın, ülkenin her tarafında birden başlamasının her konuda zorlukları vardır. Yeni bir oluşum, yavaş yavaş olgunlaşır ve belirli bir süreçten sonra da, verim alınmaya başlanır.

İşte bu konuda da, olgunlaştırarak uygulama çalışmasının, öncelikle merkezi teşkilâtın her türlü kontrol, düzenleme ve yapılanmasını sağlayacak bir pilot bölge tespit edip, çalışmaları bu yönde yoğunlaştırmak gerekir. Haberleşme, ulaşım ve diğer her türlü imkânın en fazla olmasıyla başşehirin, pilot bölge olarak ilk model uygulamasının buradan başlaması, merkezi teşkilâtında burada olması açısından denetleme, kontrol, gelişme ve eksiklikleri görüp, düzeltme ve tamamlama noktasından uygunluğu, Pilot Bölge olarak tedrici uygulamaya başşehir İstanbul'dan başlanması tabii bir durum olur.

İstanbul'da, hemen her yerde sıbyan okulları, yine birçok yerde rüştiye okulları zaten vardır. İdadiye ve sultaniye okulları açılmaya başlanmış, yine burada sıbyan ve rüştiye okullarına öğretmen yetiştirmek için öğretmen okulu mevcut olup, ilave yapılacak bölümler ve yakın zamanda, kız öğretmen okulu açılacağı gibi, kız rüştiye okulları açılmasına karar verilmiş, darülfünun açma çalışmaları da ilerlemiş, böylece tasarlanan eğitimin çeşitli vasıta ve imkânları başşehirde zaten oluşmuş olduğundan, pilot bölge olarak uygulamanın buradan başlaması gerçekçidir. Böylece merkezde başlayan uygulama tecrübelerinin, diğer vilâyetlerde tatbik ve uygulaması daha kolay olacağı düşünülmektedir.

Eğitim ihtiyaç ve hedeflerinin en verimli bir şekilde yerine getirilmesi için, devletin imkânlarını da, en tasarruflu bir şekilde kullanmanın gerekliliği, başşehirden büyük vilâyetlere ve taşraya doğru, sıralı bir yapılanmaya gidilmesinin, Eğitim Yönetiminde, eğitim ihtiyacının devletin ve toplumun güç ve imkânlarının, bunların

yanında sıralı bir programlamanın yapılması için, Nizamnamede; karar ve plânlama gibi süreçlerin uygulandığını görüyoruz.

5. 5. Disiplin Anlayışı

Nizamname yeni eğitim yapılanmasıyla, disiplin anlayışında da tabii olarak değişikliğe giderek, psikoloji, özellikle de eğitim psikolojisini, öğrencinin terbiyesi ve disiplin anlayışına sokmaya çalışmaktadır. İlgili maddelerde konuya açıklık getirerek, bu anlayışı Nizamnameyle, kamuoyuna kazandırmaya çalışmaktadır.

Doksan beşinci maddede, Darülfünun öğrencilerinin okul düzenine aykırı hareketinde; önce öğretmen tarafından ihtar (dikkat çekme) edilmesi, tekrarında tembih (uyarma) yapılması, aynı hareket üçüncü defa tekrarında, bir yıl içerisinde alması gereken kayıtlarından, bir veya ikisini kaybetmesi, gerektiğinde üç aydan bir seneye kadar uzaklaştırma cezası verilmesi; kaybettiği kayıt hakları için para ödemek zorunda kalması ve eğitiminin sekteye uğrama durumuyla, eğitimde sorumluluklarının hatırlatılmasıyla; sorumluluk verme anlayışıyla caydırıcılık, ön plâna çıkıyor.

Yine 129. maddede, Darülfünun Nizamnamesine göre; Darülfünun Nazırı, öğrencinin davranışlarına dikkat edecek, yanlış tavırlarında önce ona nasihat edecek, durumunu veliye, gerektiğinde de Nezarete bildirecektir. 130. maddede ise, devlet ve özel okullarda öğrencinin, gerek uygunsuz hareketlerinden, gerekse ders çalışmamasından dolayı kötü söz ve dayığın kesinlikle yasak olmasının bildirilmesi, yeni anlayışın ; yeni disiplin kuralları oluştururken, ilgili maddelerle ve Nizamnamede bahsi geçen Özel Talimatla bunu yerleştirmeye çalıştığını görüyoruz.

5. 6. Sınav Yönetmeliği

Yeni eğitim ıslahatlarıyla birlikte, yeni bir sınav sistemi yapılandırılarak, eski sistem terk edilmektedir. Üçüncü bölüm, 153. maddeden, 177. maddenin sonuna kadar bu eğitimin yeni Sınav Yönetmeliği ayrıntılarıyla açıklanırken özetle: Bütün resmi ve özel okullarda üç çeşit sınav olduğu söyleniyor: Birincisi, sınıf imtihanıdır ve her eğitim senesi sonunda, bir üst sınıfa geçmek içindir. İkincisi, okul imtihanıdır. Okulda eğitim süresi tamamlandığında yapılır. Üçüncüsü de diploma imtihanıdır.

Her sınıf imtihan, ilgili maddelerde belirtildiği gibi, yetkili kişilerin önünde yapılır. Birinci imtihanlarda, öğrenciye sınıf karnesi verilir. İkinci imtihanlar gene aynı şartlarda yapılır, başaranlara okul diploması verilir. Bunlar bir üst okula imtihansız girebilir. Bütün yüksek okul öğrencileri okul veya bölümünün yetkilileri önünde imtihan olup, aldıkları mezuniyet belgeleri tasdik edilip, BMM tarafından diplomaları verilir.

Okullara ait üçüncü imtihanlar üç kademedir. Bunlar sırayla; stajyerlik, mezuniyet ve müntehilik (bitirme) imtihanlarıdır. Bu sınavlarda yine, yetkili zevatın önüne yapılır. stajyerlik imtihanı sözlü yapılır. Bu imtihanlara idadiye okulu mezunları girebilir. Stajyerlik diplomasına sahip olanlar, yüksek okullar ile öğretmen okullarına imtihansız girerler.

Stajyerlik Diplomasına sahip olan sultaniye okulu mezunları, mezuniyet imtihanına girebileceği gibi, Darülfünunun üçüncü, öğretmen okullarının sultaniye şubelerinin ikinci sene derslerini görenlere, mezuniyet diploması verilir. Bu imtihanda sözlü yapılır.

Öğretmen okullarının sultaniye şubesini ve yüksek okulları bitirenler, bitirme imtihanını sözlü ve yazılı verdikten sonra, BMM'den müntehilik diplomasını alırlar. Bu imtihanlar İlim Dairesi tarafından düzenlenir. Ülkenin vatandaşı olup resmi okullarda eğitim görmeyenler; stajyerlik, mezuniyet ve müntehilik imtihanlarına sırasıyla girebilirler. İdadiye ve sultaniye okulu öğrencileri için, kitap yazma şeklinde yarışma imtihanları düzenlenerek başarılarına göre ödüller verilmesi, eğitimde

niteliğin artması için, teşvik uygulamalarına önem veren bir yönetim anlayışını gösteriyor.

IV. SONUÇ

Yeni bir yönetim anlayış ve yaklaşım gerektiriyor. Geleneksel yönetim anlayışına göre çalışanlar sadece emre itaat etmeli ve emre itaat etmede başarısız olmaları halinde yöneticiler tarafından cezalandırılmalıydı. Ancak, çağdaş yönetim anlayışına göre çalışanlar sadece emre itaat etmekle kalmamalı, aynı zamanda yöneticilerin emrine karşı bir sorumluluk da duymalıdır. Bu sorumluluk, çalışanların yöneticilerin emrine karşı bir sorumluluk duymasıdır. Bu sorumluluk, çalışanların yöneticilerin emrine karşı bir sorumluluk duymasıdır.

Yeni bir yönetim anlayış gerektiriyor. Geleneksel yönetim anlayışına göre çalışanlar sadece emre itaat etmeli ve emre itaat etmede başarısız olmaları halinde yöneticiler tarafından cezalandırılmalıydı. Ancak, çağdaş yönetim anlayışına göre çalışanlar sadece emre itaat etmekle kalmamalı, aynı zamanda yöneticilerin emrine karşı bir sorumluluk da duymalıdır. Bu sorumluluk, çalışanların yöneticilerin emrine karşı bir sorumluluk duymasıdır. Bu sorumluluk, çalışanların yöneticilerin emrine karşı bir sorumluluk duymasıdır.

Yeni bir yönetim anlayış gerektiriyor. Geleneksel yönetim anlayışına göre çalışanlar sadece emre itaat etmeli ve emre itaat etmede başarısız olmaları halinde yöneticiler tarafından cezalandırılmalıydı. Ancak, çağdaş yönetim anlayışına göre çalışanlar sadece emre itaat etmekle kalmamalı, aynı zamanda yöneticilerin emrine karşı bir sorumluluk da duymalıdır. Bu sorumluluk, çalışanların yöneticilerin emrine karşı bir sorumluluk duymasıdır. Bu sorumluluk, çalışanların yöneticilerin emrine karşı bir sorumluluk duymasıdır.

Yeni bir yönetim anlayış gerektiriyor. Geleneksel yönetim anlayışına göre çalışanlar sadece emre itaat etmeli ve emre itaat etmede başarısız olmaları halinde yöneticiler tarafından cezalandırılmalıydı. Ancak, çağdaş yönetim anlayışına göre çalışanlar sadece emre itaat etmekle kalmamalı, aynı zamanda yöneticilerin emrine karşı bir sorumluluk da duymalıdır. Bu sorumluluk, çalışanların yöneticilerin emrine karşı bir sorumluluk duymasıdır. Bu sorumluluk, çalışanların yöneticilerin emrine karşı bir sorumluluk duymasıdır.

IV. SONUÇ

Osmanlı toplumu, kuruluş ve yükselme devrelerinde; toplumun her yönden gelişmesi için eğitime; onun amacına ulaşmasında, teşkilâtlanmasını sağlayan yönetimine büyük önem vermiş, toplumun yükselme ve gelişmesinin, ülkenin yükselme ve gelişmesiyle doğru orantılı olarak yol alacağını bilgi ve şuuruyla hareket ederek, zamanının en iyi eğitim anlayışlarını, alt ve üst yapılarıyla birlikte geliştirmeyi uzun yüzyıllar devam ettirmiştir.

Toplum, kapasitesi ve uyguladığı sistemin yeterliği ölçüsünde kendi zirvesine ulaşmaya çalışır. Sistemde yanlışlık ve eksiklikler varsa, çoğu kez kendi zirvesine ulaşamaz. Tarih bu şekilde; toplum, devlet ve medeniyet müsveddelerinin mezarlığıyla doludur. Osmanlı gibi sağlam temellere oturmuş, kendi içinde tutarlı sistemlerin kendi zirvelerine ulaşma şansları mevcuttur. Nitekim Osmanlı da yükselme devrinde zamanının en güçlü devleti ve medeniyetini kurmuş, bunun sonucunda da, bugün bütün dünyada kabul edilen, tarih boyunca en mükemmel birkaç devletin arasına girmiştir.

Ancak sosyoloji İlminin kurucusu olarak kabul edilen "Mukaddime" adlı eserin sahibi İbni Haldun'un dediği gibi; insanlar ve bütün canlı organizmalar gibi, devletler ve medeniyetlerde, doğar, büyür, gelişir, gerileyip çöker ve ölürler(İbni Haldun,1990. 447). Osmanlı devletinin başına gelende bundan başka bir şey değildir. Ancak toplumlarda da çökme ve yok olmanın aynen insanlarda olduğu gibi, ne zaman olacağı bilinemeyeceği, bitti zannedilen hayatın uzun müddet sağlıklı bir şekilde devam etme şansı olabileceği için, mücadeleye devam edilir. Osmanlı devleti de bunu yenilenme ve ıslahat hareketleriyle gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Bu çalışmalar, eğitim alanında da en ciddi karar ve istekle devam etmiş, 18. Yüzyıldan itibaren başlayan eğitimde yenilenme çalışmaları, yapılanma sistemi bozulan, ama önceleri bozulduğunun farkına varmayan, daha sonrada taassupla değişmeye direnen medrese ulemasının, eğitimin hemen her tabakasını kontrolünden

bırakmak istememesi yüzünden, yenilenme hareketleri önceleri sadece Askeri alanla sınırlı kalmış; genel ıslahat hareketleriyle birlikte eğitim çalışmalarının başlangıcı da 19. yüzyılın başları olan 1824 yılına kalmıştır.

Medreselerin tepkisinden çekinildiği için, 1824'te Temel Eğitimin zorunlu olmasını sağlayan süreçte bile, kesin ve kararlı bir tavır sergilenememiş, değişimde; Temel Eğitimin üstü olarak açılan rüştiye Okulları ve bilahare, sırayla bunların da üstü olarak açılan idadi, sultani ve yüksek okullara ağırlık verilmiştir. Bu yüzden Temel Eğitim sayılan sıbyan okullarında yenileşme hareketi çok sonra, yavaş yavaş olabilmıştır.

Yenilenmede gecikmenin, yeterli başarı sağlanamamasının sebebi bu olarak gözlense bile, yöneticiler tarafından tarih boyunca yaşanan acı tecrübeler göz önüne alınarak daha yavaş, ama daha eksiksiz yenilenme hareketleri, bu konuda siyaset olarak benimsenerek, ıslahat hareketinden sonuç alamaya çalışan bir yönetim anlayışı geliştirilmeye çalışılmıştır.

Bu tarz hareket oldukça başarılı sonuç almış, çeşitli düşünce ve uygulama merhalelerinden geçerek olgunlaşan eğitimde ıslahat hareketi, yönetimiyle çalışmasının neticesini; bulunulan zaman ve şartlar göz önüne alındığında, ciddi ve emek verici faaliyetlerin sonunda, oldukça başarılı bir nizamnameyle almıştır.

Bu başarının ortaya çıkmasında, getirilmek ve yerleştirilmek istenen, Bilimsel Düşünme Sisteminin, Nizamnamenin hazırlanmasında büyük etkisi ve onun ilk uygulama sahası olduğunu; akıl yürütme, sistemli yapılanma, geçmiş tecrübe, deney ve gözlemlerden de faydalanarak sistematik bir tüzük hazırlanmasıyla görüyoruz.

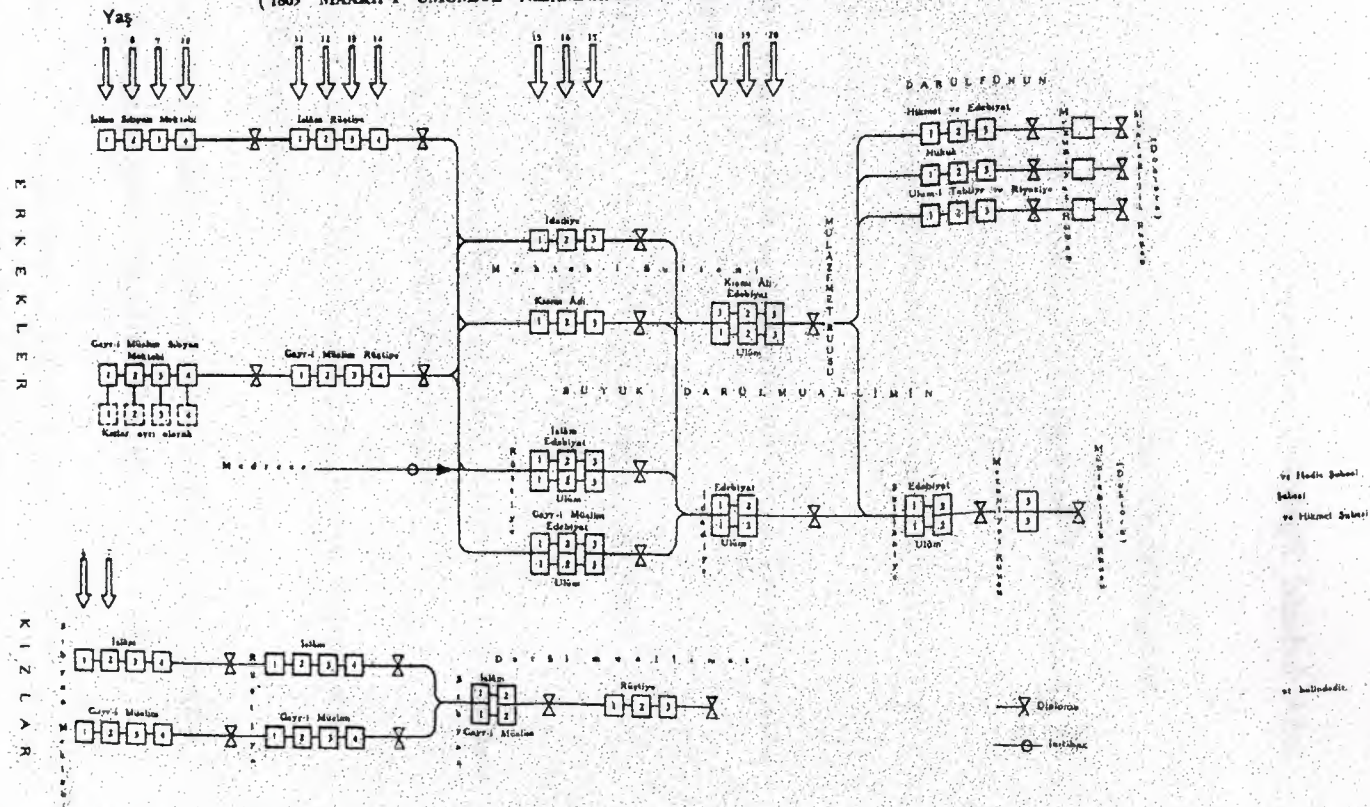
Bulgu ve yorumlarda belirtilen esaslardan da anlaşıldığı gibi, Nizamnameyi hazırlayan yönetim anlayışı; önce hâlâ yaşanan eğitim yapısının, değerlendirmesini yaparak hedefler belirliyor, bunun arkasından, ülkenin kalkınmasına tartışmasız katkısı olacak yeni okulların ve üst eğitim kurumlarının, delilleriyle ihtiyaç olduğu belirleniyor.

Kurulacak eğitim yapılanmasında, onu yönetecek örgütlenmenin kurulması için, alt ve üst unsurlar belirlenip plânlanıyor. Yönetimde bu yapılanma yapıldıktan sonra eğitim ıslahatının gerçekleştirilebilmesi için, sıralamanın önemiyle öncelikler belirlenerek, eylemler ve hareketleri tespit ediliyor.

En sonunda ise, yeni eğitim yapılanmasında temel uygulamalar ortaya konarak, eğitim haritasının temellerini, sistemli bir şekilde ortaya koyan yönetimin, uygulamaya dönük yapısal değişikliklerde tarzı ortaya konuyor.

TÜRK ÖĞRETİM SİSTEMİNİN YAPISI

(1869 MAARİF-İ UMUMİYE NİZAMNAMESİNİN KURMAK İSTEDİĞİ SİSTEM)

KAYNAKÇA

- ACAR, Mustafa. DEMİR, Öner. (1993). **Sosyal Bilimler Sözlüğü**. İstanbul. Ağaç Yayıncılık.
- AHMET CEVDET. (1972). **Tarih-i Cevdet. 1-12**. İstanbul: Üç dal Neşriyat.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet. (1996). **İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**. İstanbul. Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV).
- AKKUTAY, Ülker. (1984). **Enderun Mektebi**. Ankara. Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi.
- AKYÜZ, Hasan. (1989). **Sosyal Felsefe ve Eğitimin Sosyolojik Teorisi**. Ankara. Milli Eğitim Basımevi.
- AKYÜZ, Hüseyin. (1985). "Eğitim Teori ve Pratiğiyle Bir Bütün Olarak Düşünülmelidir". **Milli Eğitim ve Kültür**, (32), 3-8.
- AKYÜZ, Hüseyin. (1991). **Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavramları ve Alanları Üzerine Bir Araştırma**. İstanbul. Milli Eğitim Basımevi.
- AKYÜZ, Yahya. (1978). **Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri**. Ankara. Doğan Basımevi.
- AKYÜZ, Yahya. (1983). İstanbul Sıbyan Mekteplerinin 1809 da ki Durumlarına ilişkin bir Belge. **Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, 16 (2), 1-10.
- AKYÜZ, Yahya. (1989). Tanzimat Döneminde Eğitim Öğretim Anlayış ve Uygulamalarında Görülen Yenilikler. **Milli Eğitim Dergisi**, (92), 3-6.
- AKYÜZ, Yahya. (1990). Darülmualliminin ilk Nizamnamesi (1851), Önemi ve Ahmet Cevdet Paşa. **Milli Eğitim Dergisi**, (95), 3-20.

- AKYÜZ, Yahya. (1991). Tanzimat Dönemi Eğitiminin Özellikleri. **Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**. Ankara. 389-401.
- AKYÜZ, Yahya. (1999). **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999 a)**. İstanbul. Alfa Yayınları.
- AYDIN, Mustafa. (1987). **Eğitim Sosyolojisi**. Ankara. İlk-San Matbaası Ltd. Şti.
- AYDIN, Mustafa. (1994). **Eğitim Yönetimi**. Ankara. Hatipoğlu Yayınevi.
- AYTAÇ, Kemal. (1972). **Avrupa Eğitim Tarihi**. Ankara. A.Ü.D.T.C.F. Yayınevi.
- ATAÇ, Kemal. (1976). **Çağdaş Eğitim Akımları**. Ankara. Ank. Üni. Basımevi.
- ATAY, Hüseyin. (1981). Medreselerin Gerilemesi. **Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi**, (24), 15-56.
- ATAY, Hüseyin. (1983). **Osmanlıda Yüksek Din Eğitimi**. İstanbul. Dergah Yayınları.
- BALTACI, Cahit. (1976). **Osmanlı Medreseleri**. İstanbul. İrfan Matbaası.
- BALTACI, Cahit. "Fatih Sultan Mehmet Devri İlim Hayatı ve Sahn-ı Seman Medreseleri". **İstanbul Armağanı** içinde, Yay. Haz. Mustafa Armağan, İstanbul. Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1995, ss. 237-251.
- BALTACIOĞLU, İsmayıl Hakkı. (1967). **Kültürce Kalkınmanın Sosyolojik Şartları**. İstanbul. Milli Eğitim Basımevi.
- BALTACIOĞLU, İsmayıl Hakkı. (1972). **Türk e doğru**. Ankara. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- BAŞARAN, İbrahim Ethem. (1983). **Eğitim Yönetimi**. Ankara. Kadioğlu Matbaası.
- BAYKAL, İsmail H. (1953). **Enderun Mektebi Tarihi**. İstanbul. Halk Basımevi.

- BİLGE, Mustafa. (1984). **İlk Osmanlı Medreseleri**. İstanbul. İ. Ü. E. F. Yayınları.
- BİNBAŞIOĞLU, Cavit. (1975). **Eğitim Yöneticiliği**. Ankara. Binbaşioğlu Yayınevi.
- BLOOM, S. Benjamin. (1979). **İnsan Nitelikleri ve Okulda Öğrenme**. (Çev. Durmuş Ali Özçelik), Ankara. Milli Eğitim Basımevi.
- BURSALIOĞLU, Ziya. (1967). **Eğitim İdaresi**. Ankara. Ayyıldız Matbaası.
- BURSALIOĞLU, Ziya. (1976). **Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış**. Ankara. A. Ü. E. F. Yayınevi.
- BURSALIOĞLU, Ziya. (1972). **Eğitim Yöneticisinin Davranış Etkenleri**. Ankara. A. Ü. E. F. Yayınevi.
- BURSALIOĞLU, Ziya. (1973). **Eğitim Yöneticisinin Sistemi Değerlendirmesi**. Ankara. A. Ü. E. F. Yayınevi.
- BURSALIOĞLU, Ziya. (1974). **Eğitim Yönetiminde Teori ve Uygulama**. Ankara. A. Ü. E. F. Yayınevi.
- BURSALIOĞLU, Ziya. (1975). **Eğitim Yöneticisinin Yeterlikleri**. Ankara. A. Ü. E. F. Yayınevi.
- ÇELEBİ, Ahmet. (1976). **İslâm da Eğitim Tarihi**. (Çev. Ali Yardım), İstanbul. Dergah Yayınları.
- DAVISON, Roderic H. (1987). Osmanlı Türkiye sinde Batılı Eğitim. (Çev. Mehmet Seyitdanlıoğlu). **Belleten**, 51 (200), 1031-1044.
- DEVELLİOĞLU, Ferit. (1992). **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**. Ankara. Aydın Vakfı.
- EREN, Erol. (2001). **Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi**. İstanbul BetaşYay.
- ERGİN, Osman. (1977). **Türkiye Maarif Tarihi. C.I-V**. İstanbul. Eser Matbaası.

- ERGÜN, Mustafa. (1996). **2. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**. Ankara. Ocak Yayınları.
- ERGÜN, Mustafa: "Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme", <http://216.239.39.100/search?q=cache:src9ULTHpccC:www.eğitim.aku.tr/ergun,2002>
- FİDAN, Nurettin. ERDA, Mümine. (1987). **Eğitim Bilimine Giriş**. Ankara. Repa Eğitim Yayınları.
- GÖKALP, Ziya. (1972). **Türkçülüğün Esasları**. İstanbul. M. E. B.
- GÖKALP, Ziya. (1973). **Milli Terbiye ve Maarif Meselesi**. Ankara. İş Matbaacılık.
- GÖKALP, ZİYA. (1973). **Terbiyenin Sosyal ve kültürel Temelleri**. İstanbul.M.E.B
- HAMİDULLAH, Muhammed. (1963). **İslâm da Devlet İdaresi**. (Çev. Kemal Kuşçu). İstanbul. Ahmed Said Matbaası.
- HAYKA, Sibel. (1995). **1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitimine Katkıları**. Ankara: A. Ü. S. B. Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- İBNİ HALDUN. (1990). **Mukaddime 1, 2, 3**. İstanbul. MEB Yayınları.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin. (1987). **Osmanlı İlmi ve Mesleki Cemiyetleri**. İstanbul. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin. (1998). **Osmanlı İmparatorluğunda Bilim, Teknoloji ve Sanayiide Modernleşme Gayretleri**. İstanbul. İ. Ü. E. F. Yayınları.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin. (1992). **Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlıda Bilim ve Eğitim Anlayışı**. Ankara. TTK Yayınları.
- KAPTAN, Saim. (1977). **Bilimsel Araştırma Teknikleri**. Ankara. Rehber Yayınevi.
- KARASAR, Niyazi. (1994). **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**. Ankara. Araştırma Eğitim Danışmanlığı.

- KAYA, Yahya Kemal. (1979). **Eğitim Yönetimi**. Ankara. T. O. D. A. İ. Yayınları.
- KOÇER, Hasan Ali. (1987). **Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**. Ankara. Uzman Yayınları.
- KOÇER, Hasan Ali. (1967). **Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Problemi (1848-1967)**. Ankara.
- KODAMAN, Bayram. (1988). **Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi**. Ankara. T. T. K.
- KOLUKISA, Kenan. PEKGÖZ, Müslim. (1969). **Eğitimde İki Ülke İki Sistem**. Ankara. Güvendi Matbaası.
- MAHMUD CEVAT. (2001). **Maarif-i Umumiye Nezaratı. Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı. XIX. Asır Osmanlı Maarif Teşkilatı**. Yay. Haz. Taceddin Kayaoğlu. Ankara. Yeni Türkiye Yayınları.
- MUTLUÇAY, Halil. (1985). “Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim Meselesi”. **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, (4), 34-39.
- NİZÂMÜLMÜLK. (1954). **Siyâsetnâme**. (Çev. Mehmet Şerif Çavdaroğlu), İstanbul. Sermet Matbaası.
- ORTAYLI, İlber. (1983). **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**. İstanbul. Hil Yay.
- ORTAYLI, İlber. (1987). **Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği**. İstanbul. Hil Yayınları.
- ORTAYLI, İlber. (1988). **İdare Tarihi**. İstanbul. Hil Yayınları.
- ÖYMEN, Hıfzurrahman Raşit. (1968). **Doğulu ve Batılı Yönüyle Eğitim Tarihi**. Ankara. Yenideşen Matbaası.
- ÖZTUNA, Yılmaz. (1978). **Osmanlı Tarihi, VI-VII**. İstanbul. Ötüken Neşriyat.
- RUMMEL, S. Francis. (1968). **Eğitimde Araştırmaya Giriş**. (Çev. Rezan Taşcıoğlu), Ankara. Mesleki ve Teknik Öğretim Kitapları.

- TAYMAZ, Haydar. (1982). **Uygulamalı Okul Yönetimi**. Ankara. A. Ü. Yayınları.
- TEKELİ, İlhan. İLKİN, S. (1993). **Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sistemlerinin oluşumu ve Dönüşümü**. Ankara. TTK Yayınları.
- TEZCAN, Mahmut. (1984). **Eğitim Sosyolojisi**. Ankara çağ Matbaası.
- TORTOP, Nuri. (1976). **Yönetim Bilimine Giriş**. Ankara. Kalite Matbaası.
- TİTİZ, M. Tınaz. (1998). **Ezbersiz Eğitim Yol Haritası**. İstanbul. Beyaz Yayınları.
- TURHAN, Mümtaz. (1969). **Kültür Değişmeleri**. İstanbul. MEB.
- TURHAN, Mümtaz. (1974). **Garplılaştıran Neresindeyiz?** İstanbul. Yağmur Yay.
- TÜRKDOĞAN, Orhan. (1970). **Türkiye’de Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları**. İstanbul. Erzurum Üniversitesi Basımevi.
- UNAT, Faik Reşit. (1964). **Türkiye’de Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış**. Ankara. MEB Yayınevi.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (1965). **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı**. Ankara. TTK Yayınları.
- ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir. (1965). Eğitim Tarihimizde Sıbyan Mektepleri. **Türk Kültürü**, 33.
- VARIŞ, Fatma. (1998). **Eğitim Bilimine Giriş**. Ankara. Kalite Matbaası.
- YANAR, İsa. (1997). **Eğitim Yönetimi**. Demirci. Öğretmen Kitabevi.
- ZEREM, Zeki Salih. (1997). Osmanlı Medreselerindeki Gerileme Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. **Vakıflar Dergisi**, (26), 401-409.